Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Facultatea de Studii Europene
Școala doctorală „Paradigma europeană”

TEZĂ DE DOCTORAT

Doctorand:
Gabriela Ligia Popescu

Conducător de doctorat:
Prof. Dr. Basarab Nicolescu

Cluj-Napoca

2014

Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului şi Sportului
Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj Napoca
Facultatea de Studii Europene
Școala doctorală „Paradigma europeană”

Comportamentul religios – de la psihologie la o perspectivă transdisciplinară

Doctorand:
Gabriela Ligia Popescu

Conducător de doctorat:
Prof. Dr. Basarab Nicolescu

Cluj-Napoca

2014

”Dacă există un limbaj universal, acesta trece dincolo de cuvinte, căci el se referă la tăcerea dintre cuvinte și la tăcerea nesfârșită a ceea ce exprimă un cuvânt. Este experiența totalității ființei noastre, în sfârșit reunită, dincolo de aparențe.”

Basarab Nicolescu, ***Transdisciplinaritatea. Manifest***

MULȚUMIRI

Elaborarea acestei lucrări a presupus un demers asemănător unui proces de dezvoltare personală, dureros dar plin de împliniri; cu transformări la nivel intelectual și emoțional, dezvăluind o nouă ființă. Recunoscătore pentru această devenire personală îi sunt Lui Dumnezeu, pentru faptul că mi-a oferit posibilitatea ca în acestă viață să întâlnesc oameni valoroși, care m-au ajutat să mă definesc și să mă autodepășesc.

Îi mulțumesc în mod special domnului prof. univ. dr. Basarab Nicolescu, care, pe lângă capacități pedagogice deosebite, a întruchipat adevăratul caracter transdisciplinar, a oferit un model de om autentic, de om care și-a găsit locul. De aceea doresc să-i mulțumesc pentru sprijinul și infinita răbdare și înțelegere de care a dat dovadă, pentru blândețea și riguozitatea, pentru deschiderea și curiozitatea față de propria-mi devenire; îi sunt recunoscătoare pentru permanenta susținere și încredere pe care mi-a acordat-o.

De asemenea doresc să mulțumesc familiei mele, soțului și fiicei mele, pentru dragostea, înțelegerea și răbdarea de a crește împreună cu mine cât și pentru răgazul acordat căutărilor mele transdisciplinare.

Doresc să mai mulțumesc studenților care au avut curiozitatea să se aventureze alături de mine în realizarea studiilor pentru această lucrare, oferindu-mi gândurile și sentimentele lor.

Un martor important al devenirii mele, a fost timpul, căruia simt nevoia să-i mulțumesc pentru cei șapte ani oferiți, demonstrându-mi încă odată că toate lucrurile au momentul lor. Timpul fiind, în cazul meu, cel mai bun mobilizator, factorul ce a oferit cadrul renașterii mele.

CUPRINS

INTRODUCERE

CAPITOLUL 1. Transdisciplinaritatea şi metodologia transdisciplinară

1.1. Cadrul apariției transdisciplinarității

1.1.1. Evoluția cunoașterii și reconsiderarea relației Subiect - Obiect

1.1.2. Știința modernă și raționalitatea reducționistă

1.1.3. Reconsiderarea conceptului de Realitate

1.2. Devenirea conceptului de transdisciplinaritate

1.2.1. De la cunoașterea disciplinară la cea transdisciplinară

1.2.2. Disciplinaritate, Pluridisciplinaritate, Interdisciplinaritate şi Transdisciplinaritate

1.2.3. Definirea transdisciplinarității

1.3. Metodologia transdisciplinară

1.3.1. Axioma ontologică

1.3.2. Axioma logică

1.3.3. Axioma epistemologică

1.4. Aspecte ale transdisciplinarității

1.5. Atitudinea transdisciplinară

1.6. Concluzii

CAPITOLUL 2. Comportamentul uman

2.1. Conceptul de comportament. Definiții

2.1.1. Abordări ale comportamentului

2.2. Modele explicative ale comportamentului

2.2.1. Teoriile psihanalitice

2.2.2. Teoria behavioristă

2.2.3. Teoriile cognitive

2.2.4. Teoriile umaniste

2.3. Procese psihice implicate în modularea comportamentului

2.4. Mijloace de investigare a comportamentului

2.5. Criterii de clasificare ale comportamentului

2.6. Concluzii

2.7. Contribuții personale

CAPITOLUL 3. Psihologia religiei și comportamentul religios

3.1. Introducere în contextul psihologiei religiei

3.1.1. Obiectul psihologiei religiei

3.1.2. Direcții de studiu în psihologia religiei

3.2. Conceptul de comportament religios

3.2.1. Modele explicative ale comportamentului religios

a. Modelul psihodinamic

b. Modelul behaviorist

c. Modelul social

d. Modelul cognitiv

e. Modelul umanistico-existenţial

f. Modelul transpersonal

3.3. Multidimensionalitatea vieţii religioase în psihologie

3.4. Procese psihice implicate în modularea comportamentului religios

3.5. În loc de concluzii. Limitele studiului disciplinar

3.6. Contribuții personale

CAPITOLUL 4. Comportamentul religios o perspectivă transdisciplinară

4.1. Necesitatea perspectivei transdisciplinare în studiul comportamentelor religioase

4.2. Comportamentul religios din perspectiva axiomei logice

4.2.1. Rugăciunea

4.2.2. Ritul

4.2.3. Sacrificiul sau Jertfa

4.2.4. Crearea de mituri

4.3. Comportamentul religios din perspectiva axiomei ontologice

4.3.1. Sfinţenia sau viața mistică

4.3.2. Contemplarea – meditaţia în prezența sacrului. Experienţa mistică.

4.4. Concluzii. Complexitatea comportamentului religios

4.5. Contribuții personale

CAPITOLUL 5. Studiul transdisciplinar al comportamentului religios. Rezultate Empirice

5.1. Identificarea semnificației comportamentului religios

5.1.1. Obiectivele cercetării

5.1.2. Participanții

5.1.3. Procedura

5.1.4. Rezultatele studiului

5.1.5. Concluziile studiului

5.2. Înțelegerea comportamentului religios ca Terț

5.2.1 Obiectivele cercetării

5.2.2 Participanții

5.2.3 Procedura

5.2.4 Rezultatele studiului

5.2.5. Concluziile studiului

5.3. Identificarea comportamentelor religioase

5.3.1. Obiectivele cercetării

5.3.2. Participanții

5.3.3. Procedura

5.3.4. Rezultatele studiului

5.3.5. Concluziile studiului

5.4. Concluziile capitolului

5.5 Contribuții personale

CAPITOLUL 6. Concluzii generale

6.1. Concluzii

6.2. Contribuții personale și direcții de studiu

Bibliografie

Bibliografie principală

Bibliografie secundară

Dicționare și Enciclopedii

e-bibliografie

REZUMAT

ANEXE

INTRODUCERE

”Este posibil să abandonezi ideea de certitudine, este constructiv ?
Este posibil să accepţi ceea ce este incomplet?

Îmi dau seama că e adevărat că acceptând ceea ce este incomplet
Pot să progresez şi să merg mai departe pe drumul cercetării numai îndoindu-mă de certitudini.
Marii oameni de ştiinţă ai secolului XX sunt exemple elocvente!
Cu cât cunoaştem mai mult, cu atât măsurăm mai bine neîmplinirea noastră!
Cu cât ştiu mai mult, cu atât mai bine „ştiu că nu ştiu"!
Atunci, să iei în calcul ceea ce este incomplet este oare o condiţie pentru a progresa ?
Mai mult, se pare că această putere constituie o mare deschidere!

Poate că este frumoasă dorinţa mea de a înţelege totul...
Mai ales dacă accept că înţelegerea nu are sfârşit!
Poate că este stimulatoare dorinţa mea de a înţelege totul...
Mai ales dacă accept să nu stăpânesc totul!
Deschidere spre a veni în calea realităţii, nu spre a o deţine,
Ci pentru a o primi, a o explora, a o înţelege într-un demers neîncetat de căutare a adevărului!

Vrei Tu, Doamne, să mă faci să înţeleg că ceea ce este adevărat în ştiinţă este încă şi mai adevărat în viaţa mea personală, în viaţa mea socială, profesională, spirituală ?
Vrei Tu, Doamne, să ne împărtăşeşti aici o cheie a existenţei ?”[1]

Thierry Magnin, *Neîmpliniri stimulatoare*

Versurile lui Magnin sunt reprezentative și considerăm că exprimă cel mai bine întregul proces de construcție și elaborare al acestei lucrări. Cu siguranță rugăciunea unui preot - savant este adecvată oricărui travaliu transdiciplinar, oricărei neîmpliniri stimulatoare, oricărei căutări a infinitului, oricărei uimiri generatoare de sens.

Opţiunea pentru studiul comportamentului religios, a fost susținută de căutări mai vechi, dar la fel de vii, de întrebări care se actualizează și lasă loc altor întrebări. Cu ani în urmă, când mă aflam în plină căutare de repere, am fost am fost atrasă și prinsă de tărâmul ”Istoriei religiilor”[2], o istorie pe care o găseam a fi dificilă, dar nu mai puțin sinuoasă și atrăgătoare. Îmi amintesc că era o lectură activă, necontenită, prin punctarea ideilor generale, deoarece nu doream să pierd ceva. Istoria religiilor este una în plină desfășurare și schimbare,

[1] Magnin, T., 2009, p.39.
[2] Eliade, M., 1986.

dar are totuși niște constante: prezența omului, prezența sacrului și existența relației dintre om și sacru. Existența omului a fost și va fi în permanență marcată de prezența sacrului, deoarece omul, de-a lungul devenirii sale a căutat relația cu sacrul, așa cum o plantă își dorește atingerea luminii.

Căutările mele permanente m-au determinat să-mi doresc să cunosc una dintre aceste constante, și anume omul. Pentru aceasta, am ales psihologia pentru a răspunde la întrebarea: Cine suntem?

Cu timpul, am realizat că psihologia îmi poate oferi foarte multe răspunsuri la această întrebare, unele dintre ele poate nici nu au fost încă formulate. Dar oare aceste răspunsuri sunt singurele răspunsuri? Sunt oare ele complete? Sunt ele încărcate de adevăr?
Cu siguranță sunt adevărate fiind susținute de numeroase studii, dar nu sunt singurele răspunsuri și cu siguranță nu sunt complete. Lipsește ceva.

În calitate de ştiinţă empirică, psihologia studiază şi structura unor comportamente, adică fenomenele observabile, pe care încearcă să le explice parţial sau total, punându-le în relaţie cu integralitatea vieţii subiective şi cu transformările produse în ea. Psihologia, în speță psihologia religiilor a formulat câteva răspunsuri la întrebarea: ce este comportamentul religios?

Comportamentul religios a devenit obiect de studiu, alături de aspectele sale emoţionale, de motivații sau alături de dimensiunea sa socială. Alți autori propun însă, o abordare unitară, care să țină cont și de credințe, practici, sentimente, atitudini personale şi sociale sau culturale.

De pildă, Fizzotti[3] propune o abordare care se vrea integrală, și care ține cont de caracterul unitar al ființei, punând accentul pe dezvoltarea persoanei într-un cadru social și cultural, dar ținând cont și de aspectele care țin de biologic. Autorul propune o grilă a interpretării comportamentului religios, grilă care cuprinde criterii precum: intenţionalitatea, integralitatea, dinamicitatea şi semnificaţia culturală. Prin aceste criterii de interpretare, autorul se referă, de fapt, la fenomenele interne, prin intenţionalitate fiind implicate procesele psihice energizante, prin integralitate şi dinamism, făcând referire la constituirea şi dezvoltarea

[3] Fizzotti, E., 2007, pp. 75-77.

personalităţii. Pe lângă criteriile caracteristice fenomenelor interne de influenţare a comportamentului, Fizzotti se referă şi la fenomenele externe, reprezentate prin criteriul de semnificaţie culturală, comportamentul religios fiind aici şi un factor determinat de acestea, dar şi un factor determinant. Individualitatea psihică nu este statică ci are un puternic caracter dinamico-evolutiv. Comportamentul religios surprins de Fizzotti, constituie o parte integrantă a experienței de viață a persoanei, acestea evoluând împreună.

Comportamentul religios, ca oricare alt tip de comportament uman, este susceptibil de a fi interpretat printr-o multitudine de aspecte, de exemplu: legat de participarea la liturghie poate interesa frecvenţa participării; motivaţia participării; dacă este activă sau pasivă; de când participă la liturghie; atenția la predică; dacă participă singur sau cu alte persoane din familie sau din afara familiei; cum se reflectă aceasta în viaţa de zi cu zi, etc.. Toate aceste aspecte pot fi valorificate nu numai din punct de vedere psihologic, ci şi din perspectiva altor discipline, precum sociologia, psihologia socială, teologia, filosofia, biologia, neurologia etc., menite a se completa reciproc şi a contribui la o mai mare clarificare şi înţelegere a comportamentului religios al omului.

La ora actuală interesul specialiştilor pentru experiențele religioase, și utilizăm termenul de experiență, deoarece ni se pare mai cuprinzător, este în creștere. Psihologia religiei ar avea foarte mult de câștigat în urma dialogului sau a colaborării cu alte discipline, terenul fiind foarte fertil în acest sens. De pilă, colaborări fertile se pot realiza între psihologia religiei și neuroștiințe, filosofie, antropologie, biologia evoluției, sau științele cognitive.

O singură disciplină ar fi incapabilă să arunce o lumină comprehensivă asupra unui fenomen atât de complex și multidimensional precum spiritualitatea sau religiozitatea. Cercetările actuale privind experiența religioasă, se referă la descoperiri remarcabile din cadrul științelor cognitive ale religiei[4], cercetări ale neurobiologiei experiențelor religioase[5], ale psihologiei religiei[6] sau de genetică a comportamentului[7]. Aceste abordări diferite vor îmbogăți și vor adânci cunoașterea în ceea ce privește fenomenul spiritualității umane.

[4] Vezi Andresen 2001, Barrett 1998, Woolley 2000.
[5] Vezi Brown şi al. 1998, McNamara 2001, Newberg şi al., 2008.
[6] Vezi Boyer 2001, Kirkpatrick 1999.

Un pas important în evoluția studiului experienței religioase[8], este cel realizat prin intermediul paradigmei interdisciplinare multinivelare. Această paradigmă recunoaște valoarea datelor obținute prin intermediul mai multor niveluri de analiză, realizând interpretări nonreducționiste. Prin intermediul acestei paradigme, psihologia religiei speră să își contureze viitorul.

Dialogul între discipline ar trebui să se realizeze într-un mod care să determine îmbogățirea reciprocă a disciplinelor. Un astfel de dialog este propus de transdisciplinaritate. Conceptul de transdisciplinaritate a apărut din nevoia de a depăşi, traversa, trece dincolo de limitele impuse de disciplinaritate. Transdisciplinaritatea[9] se referă la ceea ce este în acelaşi timp între discipline, înăuntrul disciplinelor şi dincolo de orice disciplină. Finalitatea transdisciplinarității o reprezintă înţelegerea lumii prezente, din perspectiva unității cunoaşterii.

Din acest punct de vedere, viitorul este cu siguranță unul transdisciplinar, deoarece cunoașterea nu aparține unei discipline ci ea trebuie sa fie unitară și în permanență deschisă. Cunoașterea transdisciplinară se preocupă de dinamica provocată de acţiunea simultană a mai multor niveluri de Realitate în același timp. Descoperirea dinamicii mai multor niveluri de realitate, trece în mod necesar prin cunoaşterea disciplinară. Deci, transdisciplinaritatea, fără să fie o nouă disciplină izvorăște din cercetarea disciplinară, care la rândul său este clarificată de cunoaşterea transdisciplinară. În acest sens, cercetările disciplinare şi transdisciplinare nu sunt antagoniste, ci complementare. Metodologia transdisciplinară îmbogățește celelalte discipline, aducându-le astfel clarificări noi şi necesare, care nu pot fi generate de o metodologie disciplinară; aceasta, nu înlocuiește metodologia fiecărei discipline.

O cercetare a comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar ar arunca o lumină nouă, proaspătă prin identificarea dinamicii provocate de acţiunea simultană a mai

---

[7] Vezi D'Onofrio şi al. 1999.
[8] Emmons, R. A., Paloutzian, F. R., 2003, p. 337- 402.
[9] Nicolescu, B., 1999, p. 53.

multor niveluri de Realitate în același timp. Descoperirea acestei dinamici a mai multor niveluri de realitate, trece în mod necesar prin cunoaşterea disciplinară, psihologică. Acesta este și motivul pentru care am ales ca teza să aibă această denumire: *Comportamentul religios - de la psihologie la o perspectivă transdisciplinară*. Am considerat necesară sublinierea complementarității cercetării psihologice cu cea transdisciplinară, cea din urmă bazându-se pe cunoașterea psihologică, dar în același timp, cunoașterea transdisciplinară stă la baza dezvoltării cunoașterii disciplinare, psihologice; accentul căzând pe cursivitatea unui tip de cunoaștere spre altul.

Experiența realizării acestei cercetări a fost una complexă, asemănătoare unui drum inițiatic, încărcat cu provocări personale, impunându-se nevoia de transformare și de autodepășire. Parcurgerea acestui drum a adus după sine o schimbare de atitudine, deoarece transdisciplinaritatea nu reprezintă doar o metodologie, este o atitudine sau poate deveni un stil de viață. Schimbarea personală a presupus însușirea valorilor transdisciplinarității. Acestea nu sunt nici obiective și nici subiective, ci sunt rezultatul acțiunii terțului ascuns, ceea ce înseamnă interacțiunea între subiectivitatea obiectivă a Obiectului transdisciplinar și obiectivitatea subiectivă a Subiectului transdisciplinar. Această atitudine este cea care ne-am dorit să străbată cercetarea cu privire la comportamentul religios.

Având în vedere că experiența religioasă nu poate fi asimilabilă unui nivel de realitate, sau unei discipline, am preferat înțelegerea fenomenului de spiritualitate sau religiozitate, din punct de vedere transdisciplinar. Dacă sunt studiate aspecte legate de religiozitate pe terenul diferitelor discipline sau domenii, vor rezulta o imagini bogate, dar în același timp parțiale. Deoarece luate împreună nu vor realiza un tablou unitar, întregul fiind mai mult decât suma părților. Realizarea unui dialog între discipline, a traversării diferitelor niveluri de realitate în zona de non-rezistență, apare ca fiind necesar, în vederea unificării cunoașterii.

Inițierea și desfășurarea unui studiu transdisciplinar a comportamentului religios a avut la bază o permanentă interogație, asupra a ceea ce reprezintă cunoașterea interioară ca proces de autodevenire și cunoașterea exterioară ca modalitate de raportare la realitate. Sperăm că acesta s-a concretizat într-un rezultat final, care poate reprezintă un nou început.

Întrebările care au alimentat acest studiu sunt variate: Ce este comportamentul religios? Cum a fost studiat comportamentul religios până în prezent? Ce aduce nou transdisciplinaritatea în abordarea comportamentul religios? Cum abordează psihologia comportamentul religios? Ce reprezintă comportamentul religios pentru omul modern? Este nevoie de comportament religios? De ce ar trebui studiat comportamentul religios din punct de vedere transdisciplinar? Care sunt comportamentele religioase ale omului modern? Cât de importante sunt comportamentele religioase pentru omul modern? Care ar fi beneficiile unei abordări complementare a comportamentului religios: din perspectivă disciplinară, pluri -, multi - și interdisciplinară, respectiv transdisciplinară? Cum ar influența abordarea transdisciplinară psihologia și metodologia sa?

Aceste întrebări au generat *obiectivul general* al studiului și anume:

- formularea unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și a comportamentului religios în special, pornind de la abordarea disciplinară, a psihologiei.

De asemenea, *obiectivele specifice* care se doresc a fi atinse prin această lucrare sunt:

- descrierea abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios;
- analiza abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, prin evidențierea aspectelor pozitive, dar și a limitelor acesteia din perspectivă transdisciplinară;
- identificarea semnificației comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar;
- identificarea modalității de integrare a comportamentului religios în viața omului modern din perspectivă transdisciplinară;
- argumentarea necesității unei abordării transdisciplinare, ca o completare a unei abordări disciplinare, în studierea comportamentului religios.

Studiul vizează transgresarea cunoașterii disciplinare a psihologiei, în acest caz a psihologiei religiei, subliniind necesitatea abordării transdisciplinare, prin atingerea unei obiectivități subiective și a unei subiectivități obiective. Opoziția clasică dintre subiectiv-obiectiv fiind depășită prin acceptarea caracterului plastic al realității, fiind astfel valorificat

ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate} al metodologiei transdisciplinare. Acest ternar reprezentând coloana vertebrală a prezentei lucrări.

Alt ternar care susține lucrarea este reprezentat de **{**cunoaștere – înțelegere – ființă**}**; toate studiile realizate în cadrul acestei lucrări fiind străbătute de acest ternar. Înțelegerea se poate realiza doar prin unificarea celor două forme de cunoaștere, contradictorii dar complementare. Unificarea la nivelul ființei se realizează deci, prin unificarea cunoașterii interioare cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. În absența acestei unificări nu se poate vorbi de înțelegere, ci de confuzie. Iar înțelegerea reprezintă, de fapt, comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect.

În continuare vor fi prezentate pe scurt capitolele lucrării:

CAPITOLUL 1. Transdisciplinaritatea şi metodologia transdisciplinară.

Acest capitol abordează cadrul și contextul care a determinat apariția transdisciplinarității, din punct de vedere al evoluției cunoașterii și al reconsiderării relației Subiect - Obiect cât și a conceptului de Realitate. De asemenea, capitolul contribuie la argumentarea necesității unei abordări transdisciplinare, prin clarificarea termenului de transdisciplinaritate și prin demonstrarea caracterului de complementaritate față de alte discipline, cât și prin asigurarea coerenței abordării transdisciplinare care se poate dezvolta firesc de pe terenul disciplinar.

În cadrul acestui capitol este prezentată metodologia transdisciplinară care are scopul de a îmbogăți celelalte discipline, aducându-le astfel clarificări noi şi indispensabile, care nu pot fi generate de o metodologie disciplinară. Metodologia transdisciplinară se bazează pe trei piloni, trei axiome metodologice, și anume:

- Axioma ontologică
- Axioma logică
- Axioma epistemologică

De asemenea am considerat importantă prezentarea aspectelor transdisciplinarității, cât și a atitudinii transdisciplinare, care se referă la concilierea contrariilor prin rigoare, deschidere și toleranță.

CAPITOLUL 2. Comportamentul uman.

Acest capitol este dedicat definirii și clarificării termenului de comportament așa cum îl înțelege psihologia. În acest scop sunt descrise modelele explicative ale comportamentului așa cum au marcat evoluția psihologiei, prin marile curente: de la psihanaliză și behaviorism până la teoriile umaniste.

Având în vedere că psihologia se definește ca știința care se ocupă cu studiul psihicului și fenomenelor psihice, am considerat necesară descrierea proceselor psihice care sunt implicate în modularea comportamentului cât și a mijloacelor de investigare a comportamentului, utilizate în această lucrare.

CAPITOLUL 3. Psihologia religiei și comportamentul religios.

În realizarea lucrării de față am considerat necesară realizarea unei scurte introduceri în contextul psihologiei religiei, prin prezentarea istoriei sinuoase a acesteia, cu încercările de identificare a obiectului de studiu cât și prezentarea direcțiilor actuale de studiu în psihologia religiei. Acest capitol este unul important, deoarece prezintă conceptul de comportament religios așa cum este elaborat de psihologia religiei. De asemenea, sunt descrise modelele explicative ale comportamentului religios, așa cum au evoluat de la modelul psihodinamic și behaviorist, până la cel umanist și transpersonal.

La nivelul acestui capitol se realizează o analiză a abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, prin evidențierea aspectelor pozitive, a faptului că psihologia a identificat caracterul complex și multidimensional al experienței religioase, dar și a limitelor acesteia din perspectivă transdisciplinară.

Am considerat necesară intrarea în profunzime prin descrierea proceselor psihice implicate în modularea comportamentului religios, tocmai pentru a demonstra caracterul țintit spre adâncimi al psihologiei, care riscă să nu mai vadă pădurea de copaci. Acest fapt, deși benefic pentru îmbogățirea cunoașterii, nu face decât să piardă din vedere aspectul general și unitar al cunoașterii – ca limită a unui studiu disciplinar.

CAPITOLUL 4. Comportamentul religios - o perspectivă transdisciplinară.

Acest capitol este unul esențial pentru lucrare, deoarece susține necesitatea perspectivei transdisciplinare în studiul comportamentelor religioase. De asemenea, capitolul a oferit cadrul unui răspuns la întrebarea: ce este comportamentul religios din punct de vedere transdisciplinar? Am oferit răspunsul așa cum s-ar pricepe un psiholog ghidat de spiritul transdisciplinar.

Comportamentul religios este descris din perspectiva axiomei logice, ca terț inclus și anume, ca rugăciune, rit, sacrificiu și crearea de mituri. Dacă ne referim la comportamentul religios ca fiind terțul inclus, atunci comportamentul religios unește. Comportamentul religios devine limbaj. Comportamentul religios, văzut ca atitudine, înțeles că trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un **trans-limbaj**, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru. Omul poate deveni o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului.

Comportamentul religios este abordat și din perspectiva axiomei ontologice, iar în acest context acesta asigură intrarea persoanei în Terțul Ascuns, prin contemplarea - meditația prezența sacrului și prin sfințenie sau viață mistică.

CAPITOLUL 5. Studiul transdisciplinar al comportamentului religios. Rezultate Empirice.

Studiul transdisciplinar al comportamentului religios pornește de la ternarul **{**cunoaștere – înțelegere – trăire}.

Studiile realizate fac referire la identificarea semnificației comportamentului religios, prin *cunoaștere*, *înțelegerea* comportamentului religios ca Terț și identificarea comportamentelor religioase, prin *trăire*.

CAPITOLUL 6. Concluzii generale.

Acest ultim capitol este dedicat concluziilor generale ale lucrării, prin prezentarea rezultatelor obținute, raportarea la obiectivele lucrării și sublinierea contribuțiilor și direcțiilor ulterioare de studiu.

ANEXE.

Această parte a tezei este dedicată prezentării datelor studiilor, în stare brută, neprelucrată, așa cum au fost ele culese de la participanți. De asemenea, tot aici se găsește fișa de automonitorizare a comportamentului religios cât și ghidul de interviu, care a fost utilizat în cadrul celui de-al treilea studiu.

CAPITOLUL 1.
Transdisciplinaritatea şi metodologia transdisciplinară

”La ce bun cunoaşterea, dacă nu te împinge la luptă? La nimic. E întocmai ca şi cum cineva ar avea ştiinţă de o mare comoară, şi nu s-ar duce s-o caute.”

Jakob Böhme

1.1. Cadrul apariţiei transdisciplinarităţii

Ca urmare a acumulării a tot mai multor cunoştinţe, a fragmentării tot mai mari a obiectului de studiu, în paralel cu aprofundarea şi dezvoltarea unui domeniu cât mai specific şi specializat, cât şi a proliferării accentuate a disciplinelor, a rezultat o iluzorie unitate a cunoaşterii.

”Pe măsură ce ne cunoaştem mai bine universul exterior, sensul vieţii şi al morţii noastre este tot mai respins spre zona nesemnificativului. Să fie oare atrofierea fiinţei interioare preţul plătit pentru cunoaşterea ştiinţifică?(...) Pentru prima dată în istoria ei umanitatea are posibilitatea de a se autodistruge cu totul, fără nici o posibilitate de revenire. Această autodistrugere potenţială a speciei noastre are o triplă dimensiune: materială, biologică şi spirituală. (...) Paradoxal, totul e pus la punct pentru propria noastră autodistrugere, aşa cum totul este pus la punct pentru o mutaţie pozitivă comparabilă cu marile răscruci ale Istoriei. Sfidării autodistrugerii i se opune speranţa autorenaşterii. Sfidării planetare a morţii i se opune conştiinţa vizionară, transpersonală şi planetară, ce se hrăneşte din creşterea fabuloasă a cunoaşterii.”

Cadrul surprins de academicianul Basarab Nicolescu[10], un cadru care stabileşte de altfel premisele unei noi revoluţii, este cel în care se naştere şi se dezvoltă transdisciplinaritatea ca răspuns la necesitatea căutării unităţii cunoaşterii, a unei cunoaşteri în

[10] Nicolescu, B., 1999, p. 10-12.

permanență deschise, prin 1) *reconsiderarea relației dintre obiect și subiectul cunoscător*, prin 2) *depășirea raționalității reducționiste a științei moderne* și prin *3) reconsiderarea și redefinirea conceptului de Realitate*.

1.1.1. Evoluția cunoașterii și reconsiderarea relației Subiect - Obiect

Pentru a urmării mai bine contextul transdiscipilinarității este necesară abordarea evoluției relației dintre Subiect și Obiect în cunoaștere. Se pot identifica trei tipuri de relații dintre Subiect și Obiect, care sunt caracteristice a trei etape ale cunoașterii.

1) Premodernitate - Centrarea pe Obiect se referă la dizolvarea, scufundarea Subiectului în Obiect. Este cazul cunoașterii prin Tradiție, în care Subiectul se identifică cu Obiectul pe care îl studiază până la contopirea și dizolvarea în acesta. Lumea omului premodern era una magică. Iar pentru gândirea magică, Natura este un organism viu, dotat cu inteligenţă şi conştiinţă. Realitatea era deci una multidimensională, populată de entități diferite, de la oameni la zei. Aceste entități trăiau într-o lume a lor, guvernată de legile ei proprii, dar legate între ele prin legi cosmice generatoare ale unei ordini cosmice comune. Postulatul fundamental al gândirii magice este cel al interdependenţei universale: Natura nu poate fi concepută în afara relaţiilor ei cu omul. Zeii puteau interveni în treburile oamenilor, care la rândul lor erau după chipul și asemănarea zeilor, și totul avea sens. Totul este semn, urmă, semnătură, simbol.

Cunoașterea era în acest context o chestiune de hermeneutică și anume se referea la interpretarea simbolurilor și la deducție simbolică. Fenomene astronomice, de pildă, precum eclipsele, aveau explicație și o semnificație simbolică prin intermediul unor stări sau trăiri sufletești: iubirea sau ura, fidelitatea sau trădarea.

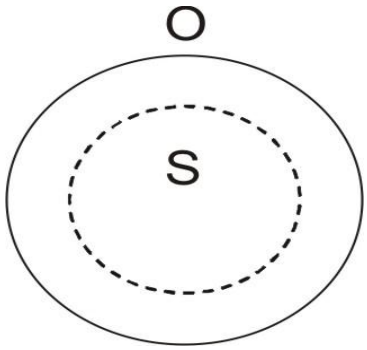

Figura 1.1. Relația dintre Subiect (S) și Obiect (O) în premodernitate

2) Modernitate - Centrarea pe distanța dintre Subiect și Obiect se referă la separarea totală a Subiectului care cunoaște, de Realitate, presupusă a fi complet independentă de Subiectul care o observă. Obiectul exista doar pentru a fi cunoscut, descifrat, dominat și transformat. Gândirea mecanicistă a secolului al XVIII-lea şi mai ales a celui de-al XIX-lea concepe Natura nu ca pe un organism, ci ca pe o maşină, care trebuie demontată pentru a o cunoaște în întregime. Postulatul fundamental al gândirii mecaniciste este că Natura poate fi cunoscută şi cucerită prin metodologia ştiinţifică, definită de o manieră complet independentă de om şi separată de el.

Orice fenomen fizic putea fi înțeles printr-o înlănțuire de cauze și efecte. Universul era desacralizat, iar transcendența sa aparținea iraționalului și superstiției.

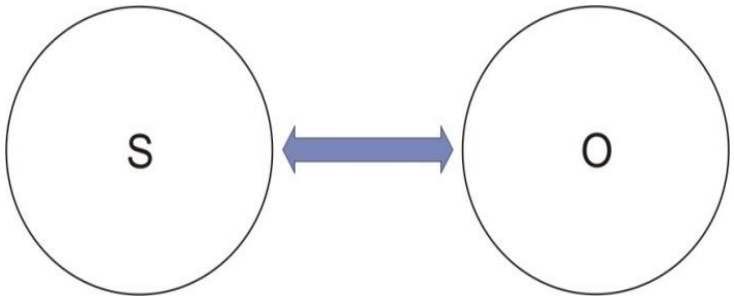

Figura 1.2. Relația dintre Subiect (S) și Obiect (O) în perioada modernă

Psihologia tradițională se definea ca o știință a cărui obiect de studiu poate fi cunoscut obiectiv prin metodologia de care dispune; considerând că se referă la o realitate exterioară care poate fi studiată obiectiv, pe modelul relației cauză - efect. Cercetătorul poate avea acces la o realitate preexistentă doar prin operaționalizarea aspectelor realității, sub formă de variabile. Scopul metodei cantitative este legat de predicția și controlul variabilelor independente și dependente. Accesul la informații se dobândea doar prin menținerea neutralității cercetătorului și prin utilizarea de metode experimentale; cercetătorul este unul neutru, neafectat de valorile lumii sociale şi culturale în care trăieşte; scopul cercetării este explicarea, predicția și controlul fenomenului fizic, psihic sau social; cunoștințele obținute prin verificarea de ipoteze sunt acceptate ca fapte sau legi care pot fi generalizate; criteriile de evaluare ale cercetării sunt validitatea, fidelitatea și obiectivitatea.

Ideea de la care se pornea este aceea că doar prin utilizarea metodelor cantitative cercetarea devine obiectivă, necontaminată de subiectivitatea cercetătorului.

Dorința psihologiei de a se delimita net de alte discipline, interesate de studiul psihicului uman, precum filosofia, religia sau psihanaliza, a determinat o intensificare a rolului avut de măsurare și experimentare în detrimentul factorului uman, social sau cultural, punctul culminant fiind atins prin paradigma behavioristă.

3) Postmodernitate - Centrarea pe Subiect, care duce la considerarea Obiectului, ca un construct social, ca o emanație a Subiectului şi reconstruirea acestuia de către Subiect, situaţie caracterizată printr-un relativism dus uneori la extreme. Totul devine construcție socială, consens, acord intersubiectiv în care punctul de reper este consumul. Rezultatul viziunii mecaniciste este moartea Naturii, dispariţia conceptului de Natură din câmpul ştiinţific. Natura este moartă. Rămâne complexitatea, o complexitate uimitoare care invadează toate domeniile cunoaşterii, de la infinitul mic până la infinitul mare. Dar această complexitate este percepută ca accidentală, omul fiind considerat ca un accident al acestei complexităţi uimitoare.

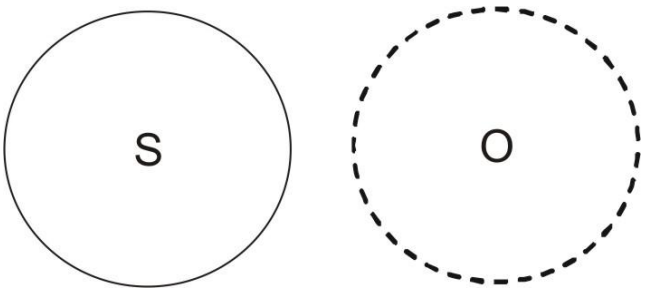

Figura 1.3. Relația dintre Subiect (S) și Obiect (O) în postmodernitate

Influența ideilor postmodernismului asupra psihologiei se referă la considerarea că realitatea este multiplă, și de multe ori conflictuală; adevărurile absolute nu există; cunoașterea și cunoștințele sunt dependente de contextul istoric, social si cultural; validarea empirică a cunoștințelor nu este neapărat necesară; descripțiile și explicațiile fenomenelor nu sunt și nu pot fi neutre.

În contextul constructivismului experiența umană este mediată istoric, cultural si lingvistic. Ceea ce noi percepem si experimentăm nu este o reflectare directă a realității, ci rezultatul modului în care noi înțelegem lumea. Realitatea este construită prin și în activitatea umană. Membrii unei societății „inventează" caracteristicile lumii lor prin interacțiunea și practicile cotidiene. În acest mod se afirmă relativitatea realității, natura sa social construită.

Esența cunoașterii, era considerarea obiectului, ca un construct social, ca o emanație a subiectului. Acest principiu indică faptul că un fenomen sau eveniment poate fi înțeles doar cunoscând contextul și că acesta poate fi descris în diverse forme, fără a putea să afirmăm că una dintre descripții este mai acurată decât alta.

Spre deosebire de aceste trei tipuri de relații și tipuri de cunoaștere, transdisciplinaritatea oferă o altă perspectivă. Subiectul și Obiectul sunt distincte, separate ca și în modernitate, dar unificate prin scufundarea lor în Terțul Ascuns. Prin intermediul terțului ascuns, acestea se află într-o *relație dinamică, păstrându-și însă identitatea.*

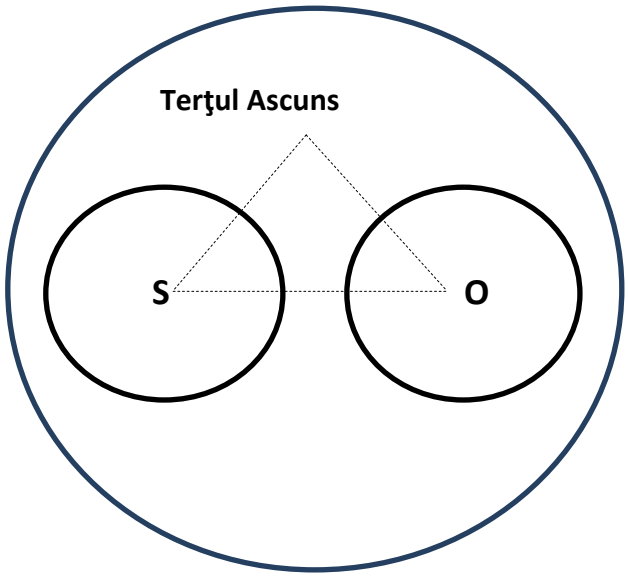

Figura 1.4. Relația dintre Subiect (S) și Obiect (O) în perspectiva transdisciplinară

Obiectul transdisciplinar şi nivelurile sale împreună cu Subiectul transdisciplinar cu nivelurile sale şi Terţul Ascuns definesc Realitatea Transdisciplinară sau Trans-Realitatea. Realitatea cuprinde Subiectul și Obiectul și Terțul Ascuns, care sunt cele trei fațete ale unei singure și aceleiași Realități. Fără una dintre aceste trei fațete, Realitatea nu mai este reală, ci o fantasmagorie destructivă.

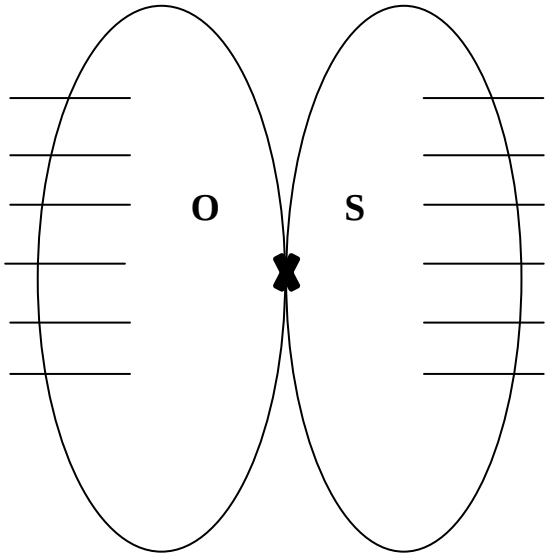

Figura 1.5. Realitatea Transdisciplinară

"Noul raport dintre Subiect şi Obiect în cunoaşterea transdisciplinară ar putea permite, pe termen lung, o convertire a tehnoştiinţei. Unitatea deschisă între obiectul transdisciplinar şi subiectul transdisciplinar se traduce prin orientarea coerentă a fluxului de informaţie ce traversează nivelurile de realitate a obiectului si a fluxului de conştiinţă care traversează nivelurile de realitate ale subiectului. Această orientare coerentă dă un nou sens verticalităţii fiinţei umane în lume. Această verticalitate constituie, în viziunea transdisciplinară, fundamentul oricărui proiect social viabil."[11]

În abordarea transdisciplinară, spre deosebire de cunoaşterea în premodernitate şi modernitate, cunoaşterea nu este nici interioară, nici exterioară. Cunoaşterea este în acelaşi timp exterioară (prin raportarea la fluxul de informaţie ce traversează nivelurile de realitate ale obiectului) şi interioară (prin raportarea la fluxul de conştiinţă care traversează nivelurile de realitate ale subiectului) totul fiind mediat, legat de Terţul Ascuns, generând astfel o cunoaştere unitară. Studiul Universului şi studiul fiinţei umane se susţin reciproc. Experienţa

[11] Nicolescu, B., 2009, p. 93.

trăită şi experienţa propriului sine au aceeaşi valoare cognitivă ca şi cunoaşterea ştiinţifică, deoarece ”între cunoaștere și înțelegere se găsește ființa”[12].

Este necesară deci, o nouă raționalitate, noi postulate care să constituie fundația acestei perspective asupra cunoașterii unitare, în permanență deschisă.

1.1.2. Știința modernă și raționalitatea reducționistă

Odată cu epoca modernă, cunoașterea suferă o mutație profundă. Dacă înainte cunoașterea se referea la interpretarea semnificațiilor și deducția simbolică, în epoca modernă, locul hermeneuticii în cunoaștere este ocupat de experiment și de limbajul matematic. În acest context, limbajul matematic devine limbajul comun, între Dumnezeu şi oameni.

Filosoful Francis Bacon menționează că știința nu este o cunoaștere speculativă, ci un lucru de făcut. Pragmatismul afirmației este evident la Bacon, care afirma că știința este interesată de utilitate și putere. Pentru a putea comanda eficient naturii, ca deziderat al lumii moderne la începuturile ei, trebuia deci, construită o nouă știință capabilă să-i cunoască legile. Bacon formulează chiar o nouă metodă[13], în care menționează că orice cercetare experimentală coerentă și bine făcută trebuie:

1) sa acumuleze fapte prin repetarea experiențelor și schimbarea factorilor;
2) sa clasifice faptele în tabele, încercând sa descopere cauza unui fapt;
3) sa determine cauzele fenomenului studiat formulând ipoteze iar apoi, după verificarea lor, să stabilească legea.

Cunoașterea științifică devine de fapt, confruntarea dintre o conștiință unică - cea a lui „eu gândesc” - și o realitate unică - lumea lucrurilor -, adică confruntarea dintre un subiect și un obiect.

Știința modernă[14] se întemeiază deci pe ideea unei separări totale a Subiectului cunoscător de Realitate, presupusă a fi complet independentă de subiectul care o observă. Galilei, părintele științei moderne, propunea astfel trei postulate fundamentale:

---

[12] Nicolescu, B.,1999, p. 86.
[13] Metoda inductiv – experimentală propusă de Bacon, a fost dezvoltată pe larg în lucrarea sa *Novum Ogranum.*
[14] Nicolescu, B., op. cit, p. 14.

1) Căutarea legilor universale, cu caracter matematic;
2) Descoperirea acestor legi prin experiența științifică;
3) Reproductibilitatea perfectă a datelor experimentale.

Aceste postulate ale științei moderne au rămas neschimbate de la Galilei până astăzi, în ciuda infinitei diversități a metodelor, teoriilor sau modelelor ce au străbătut istoria diferitelor discipline științifice. Doar o singură știință satisface cele trei postulate și anume, fizica. Celelalte discipline nu le satisfac decât parțial. Cu toate acestea, absența unei formalizări matematice riguroase a psihologiei, istoriei religiilor ca și a multor altor discipline nu duce la eliminarea acestora din câmpul științei. Până și științe de vârf, cum este biologia moleculară, nu pot pretinde, cel puțin până în acest moment, că ar poseda o formalizare matematică la fel de riguroasă ca aceea a fizicii.

Postulatele propuse de Galilei devin astfel calea universală şi absolută a adevărului iar, ca o consecință a acestui aspect, inducţia alungă silogismul - raționamentul deductiv -, iar experimentul elimină supranaturalul, din cunoașterea științifică.

Un pas important, de natură filosofică și ideologică a fost cel de proclamare a fizicii ca regină a științelor. Mai precis, s-a redus totul la fizică, biologicul şi psihicul nefiind decât etape evolutive ale unuia și aceluiași fundament. Fizica clasică[15] se bazează pe ideea continuității, în acord cu dovezile furnizate de organele de simț: nu se poate trece dintr-un punct al spațiului și timpului într-altul fără a se trece prin toate punctele intermediare. Ideea de continuitate este legată de un concept-cheie al fizicii clasice: cauzalitatea locală. Orice fenomen fizic putea fi înțeles printr-o înlănțuire continuă de cauze și efecte: fiecărei cauze dintr-un punct dat îi corespunde un efect dintr-un punct infinit de apropiat și fiecărui efect dintr-un punct dat îi corespunde o cauză dintr-un punct infinit de apropiat. În acest fel, două punct separate de o distanță, fie și infinită, în spațiu și timp, sunt legate printr-o înlănțuire continuă de cauză și efecte, fără necesitatea vreunei acțiuni directe la distanță.

Ideea de cauzalitate locală în strânsă legătură cu cea de continuitate, au dus la dezvoltarea de conceptului de determinism. Legile fizicii clasice sunt legi deterministe. Astfel

[15] Idem, p.15.

totul putea fi prezis, ”dacă sunt precizate condițiile inițiale și starea fizică la un moment dat al timpului, se poate prezice complet starea fizică în oricare moment dat al timpului” [16].

Aplicarea normelor formulate de Galilei a dus la dezvoltarea unei perspective limitate asupra naturii și a universului care este văzut ca ”o mașină perfect reglată și perfect predictibilă”[17] ce poate fi studiat pe părți. Din acest punct de vedere, procesele spirituale sunt explicate pe baza proceselor psihice, trăirile spirituale sunt de fapt trăiri psihice, care la rândul lor sunt înțelese ca având surse biologice, acestea din urmă fiind explicate prin procese fizice. Prin acest reducționism științific[18], se ajunge la reducerea spiritualității la materialitate iar ”Dumnezeu putea fi redus la starea de simplă ipoteză, deloc necesară pentru explicarea funcționării Universului”.[19] S-a născut astfel ideologia scientistă.

Știința modernă ca știință impersonală, se poate edifica doar ocultând sau uitând orice subiectivitate, pentru a ajunge la adevărul absolut. O cunoaștere nu poate fi decât experimentală, obiectivă. Singura Realitate este desigur Realitatea obiectivă. Obiectivitatea devine criteriu suprem al adevărului prin transformarea subiectului în obiect. Iar omul de știință modern tinde în mod secret să se identifice cu Dumnezeu. Ființa umană devine obiect al exploatării omului de către om pentru a fi disecat, formalizat și manipulat. Scientismul a inoculat o idee persistentă, și anume a existenței unui singur nivel de Realitate.

Teoria transdisciplinară a nivelurilor de realitate conciliază reducționismul și anti-reducționismul. Opoziția dintre reducționism și anti-reducționism este consecința gândirii binare, fondată pe logica terțului exclus. Teoria transdisciplinară a nivelurilor de realitate permite definirea unei noi viziuni asupra realității, numită trans - reducționism[20].

Noțiunea transdisciplinară de niveluri de realitate este incompatibilă cu reducerea nivelului spiritual la nivelul psihic, al celui psihic la nivelul biologic și al celui biologic la cel fizic. Aceste patru niveluri sunt unificate prin logica terțului ascuns.

Din punct de vedere transdisciplinar, holismul nu se opune reducționismului, ci sunt două aspecte ale uneia și aceleiași cunoașteri a realității. Holism și reducționism, global și

---

[16] Idem, p. 16.
[17] Idem, p. 17.
[18] În opoziție, reducționismul filosofic, reduce materialitatea la spiritualitate.
[19] Nicolescu, B., 1999, p. 17.
[20] Nicolescu, B., 2009, p. 125.

local sunt aspecte ale uneia și aceleași lumi multidimensionale și multireferențiale, adică lumea pluralității complexe și a unității deschise.

1.1.3. Reconsiderarea conceptului de Realitate

Întrebarea ”Ce este realitatea?” a preocupat mulți gânditori, de la filosofi la fizicieni, de la matematicieni la poeți etc. Este o întrebare universală, în sensul că a preocupat oamenii dintotdeauna și că aceștia nu au putut oferi răspunsuri definitive**.**

Platon, considera, de pildă, că realitatea este reprezentată de lumea Ideilor[21], deoarece numai ea este permanentă, imuabilă, eternă. Ea, lumea Ideilor, nu este simplul produs al inteligentei noastre umane, ci, dimpotrivă, inteligența noastră nu este decât o deschidere asupra acestei lumi. Platon vede inteligența ca o fereastră deschisă spre această lume, lume care este însă separată. Inteligența accesează și descoperă ceea ce există deja, ca realitate distinctă. Realitatea este în acest caz obiectivă și ontologică în sensul în care ea poate fi accesată, dar nu și modificată.

Un punct de vedere disciplinar asupra realității îl oferă, de pildă, psihologia, care definește realitatea ca ”ceea ce se opune aparențelor și se ascunde îndărătul lor”[22], pe de altă parte, noțiunea de realitate psihică subliniază faptul că ”activitatea psihică produce efecte psihice care nu sunt mai puțin reale decât cele ale evenimentelor sau experiențelor lumii exterioare”[23] din punctul de vedere al trăirilor subiective. În psihanaliză, noțiunea se aplică la ceea ce apare ”cel mai real în psihic, și anume dorințele inconștiente”[24]. Freud vorbește despre principiul realității[25], ca abandon a satisfacerii halucinatorii a dorințelor prin confruntarea cu starea reală a lumii exterioare.

---

[21] Ideile, sunt ceva diferit de gândurile noastre pentru au un statut obiectiv-ontologic, nu subiectiv-psihologic.
[22] Doron, R., Parot, F., 1999, p. 651.
[23] Idem.
[24] Ibid.
[25] Principiul realităţii, împreună cu principiul plăcerii reprezintă pentru Freud cele două mari principii care guvernează întreaga funcţionare a aparatului psihic. Principiul plăcerii, care cere satisfacerea imediata și necondiționată a tendințelor instinctuale, este atotputernic în primele faze ale dezvoltarii copilului. Dar, treptat, odată cu maturizarea, începe să se impună principiul realității, principiul plăcerii ramânând în continuare dominant la nivelul inconstientului.

Psihologia amestecă cele două concepte de real și realitate, și oferă noțiunii de realitate o accepțiune singulară și anume de cea de dorință inconștientă – realitatea psihică fiind în acest context o realitate ascunsă, dincolo de aparențe. Realitatea psihică este considerată ca având o rezonanță interioară asemănătoare cu cea pe care o are evenimentele lumii exterioare. Realitatea psihică este prin urmare o realitate subiectivă.

Din punct de vedere transdisciplinar, însă, realitatea psihică se situează pe un nivel de realitate al subiectului.

NR1 Nivelul spiritual

NR2 Nivelul psihic (sau realitatea psihică în psihologie)

NR3 Nivelul biologic

NR4 Nivelul fizic

.

.

NRn

Figura 1.6. Nivelurile de realitate ale subiectului

Văzută disciplinar, realitatea apare ca fiind omogenă, guvernată de legi universal valabile, iar din punct de vedere pluridisciplinar sau multidisciplinar, realitatea este fragmentată în parcele disparate corespunzătoare fiecărei discipline existente. Fiecare din aceste două versiuni despre realitate oferă însă doar o fațetă a imaginii ei complete: unitate, respectiv pluralitate.

Din punct de vedere ontologic, realitatea, nu este doar o construcție socială, consensuală, ea are și o dimensiune trans-subiectivă[26], în măsura în care o teorie științifică poate fi anulată de un simplu fapt experimental.

Wolfgang Pauli, fizician și unul dintre fondatorii mecanicii cuantice recunoștea că „formularea unei noi idei de realitate este sarcina cea mai importantă şi cea mai grea a vremurilor noastre”[27].

La întrebarea „Ce este realitatea?” nu se poate răspunde bazându-ne doar pe o disciplină, oricât ar fi ea de complexă. Viziunea transdisciplinară propune o împletire a disciplinelor, sub semnul terţului inclus, într-o Realitate care este în acelaşi timp unitate deschisă şi pluralitate complexă. Realitatea este, deci transdisciplinară, reclamând o viziune unificată a ştiinţelor exacte şi a ştiinţelor umane.

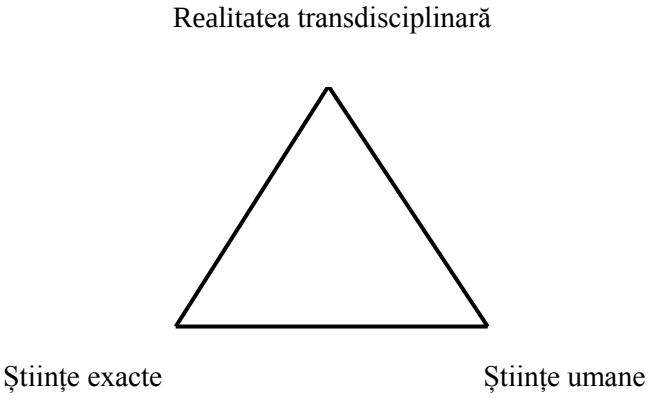

Figura 1.7. Realitatea transdisciplinară -
o viziune unificată a ştiinţelor exacte şi a ştiinţelor umane.

[26] Nicolescu, B., 2009, p. 78.
[27] Vezi Nicolescu, B., 2008.

Heisenberg, de pildă, face referire la realitatea ”despre care putem ști ceva, o realitate căreia i-am dat formă noi înșine” dar, ”nu putem ajunge niciodată la un portret exact și complet” al ei.

Filosoful, logicianul și matematicianul Charles Sanders Peirce[28] adresa aceeași întrebare la începutul secolului XX. El ne spune că poate nu e nimic din ce ar corespunde noțiunii noastre de realitate, iar, dacă ea există cu adevărat, atunci aceasta consistă din faptul că lumea trăiește, se mișcă și are în ea o logică a evenimentelor care corespunde rațiunii noastre.

Față de realitate se formează un set de imagini care cuprinde percepțiile, reprezentările, așteptările și judecățile noastre cu privire la aceasta. În același timp, imaginea pe care o avem față de realitate, cu așteptările, convingerile, sentimentele și comportamentele noastre, modifică și influențează în permanență realitatea, aceasta fiind într-o continuă transformare. Este vorba de o mișcare verticală în spirală; acționăm prin intermediul a ceea ce credem despre realitate, aceasta la rândul ei modificându-se datorită acțiunii, provocând o mișcare, modificare la nivelul setului nostru de credințe. ”Realitatea depinde de noi: ea este plastică”[29]. Realitatea nu este ceva exterior sau interior nouă, ea este în același timp și exterioară și interioară. În consecinţă, purtăm responsabilitatea pentru ceea ce este Realitatea, întrucât putem să alegem să intrăm în armonie cu ea sau, dimpotrivă, să o perturbăm.

[28] Charles Sanders Peirce, *The New Elements of Mathematics*, The Hague, Mouton Humanities Press, 1976, vol. IV, pp.383-384, apud, Nicolescu, B., 2009, p.127.
[29] Nicolescu, B., op. cit, p.127.

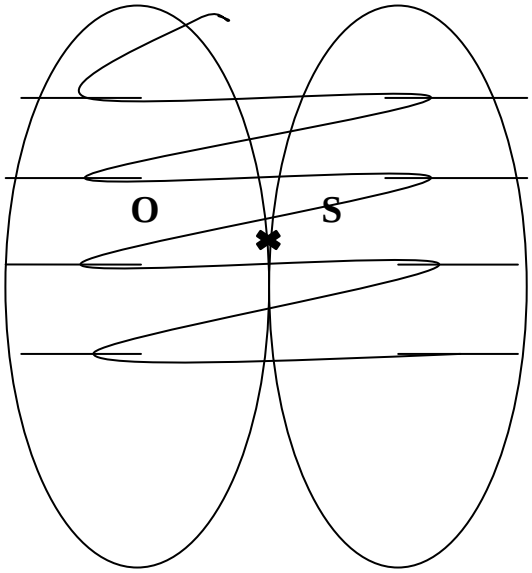

Figura 1.8. Realitatea transdisciplinară este plastică

Basarab Nicolescu face diferența între Realitate și Real. Prin Realitate înţelege „ceea ce rezistă experienţelor noastre, reprezentărilor, descrierilor, imaginilor ori formalizărilor matematice”[30]. Prin această rezistență se poate înțelege de ce în știință nu sunt niciodată răspunsuri definitive.

”Această realitate nu este o creație a noastră, în măsura în care nu se lasă descrisă de o reprezentare sau alta. Ea nu este nici un existând în sine, întrucât noi intervenim în chip esențial prin procesul experimental de măsurare, prin formalizarea matematică, prin interpretarea noastră. (..) Ea este o realitate de interacțiune sau de participare”[31].

Atitudinea pe care o avem în raport cu Realitatea este o componentă inseparabilă, activă a Realității înseși. Dacă Realitatea este legată de rezistența în experiența noastră, ea fiind accesibilă cunoașterii, Realul înseamnă „ceea ce este”[32], dar nu poate fi niciodată în totalitate

[30] Idem, p. 78.
[31] Nicolescu, B., 2007, p. 166.
[32] Nicolescu, B., 2002, p. 102.

cunoscut, el fiind ascuns. Ştiinţa nu sondează Realul, „ceea ce este", ci Realitatea, "ceea ce rezistă" şi interacţionează cu subiectul cunoscător.

Modelul transdisciplinar[33] propune luarea în considerare a unei realităţi multidimensionale, structurate pe nivele multiple, care să înlocuiască realitatea unidimensională, pe un singur nivel a gândirii clasice. Fiecare nivel are propriul set de legi, diferit de cel al celorlalte niveluri. În descrierea oferită de Basarab Nicolescu, un nivel de Realitate, presupune un ansamblu de legi generale, în cazul sistemelor naturale, sau norme generale, în cazul sistemelor sociale, diferite de legile sau normele celorlalte niveluri de Realitate. Proclamarea existenţei unui singur nivel de realitate elimină sacrul cu preţul distrugerii acestui nivel.

"Realitatea cuprinde Subiectul şi Obiectul şi sacrul, care sunt cele trei fațete ale uneia şi aceleaşi realități. Fără una dintre aceste fațete, realitatea nu mai este reală, ci o fantasmagorie distructivă."[34]

O realitate redusă la subiect a născut societățile tradiționale, o realitate redusă la obiect a dus la sisteme totalitare, iar o realitate redusă la sacru a dus la fanatisme religioase. "O societate viabilă nu poate fi decât cea în care cele trei fațete ale realității sunt reunite în mod echilibrat."[35]

În viziunea transdisciplinară, pluralitatea complexă şi unitatea deschisă sunt două faţete ale aceleiaşi realităţi unice.

1.2. Devenirea conceptului de transdisciplinaritate

Prima mențiune a conceptului de transdisciplinaritate a avut loc în 1970 cu ocazia workshop-ului internațional "L'interdisciplinarité - Problèmes d'enseignement et de recherche

[33] Idem, pp. 236- 239.
[34] Nicolescu, B., 1999, p. 86.
[35] Idem.

dans les universités" organizat de Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică la Nisa, în convorbirile dintre Jean Piaget, Erich Jantsch și André Lichnerowicz.

Jean Piaget psiholog, filosof, biolog și logician elvețian, formulează un prim sens[36] al transdisciplinarității, ca stadiu superior relațiilor interdisciplinare, un stadiu care să implice un sistem total de cunoaştere fără graniţe stabile între discipline. Piaget a avut meritul de a identifica un nou spațiu de cunoaștere presupus de discipline fără garnițe stabile, deși cade în capcana transformării transdisciplinarității într-un sistem total, într-o super-disciplină în contradicție cu lipsa granițelor stabile între discipline. Prin afirmația de stadiu superior, Piaget plasează transdisciplinaritatea ca o continuare, ca un stadiu superior interdisciplinarității.

Ulterior, în 1972, Erich Jantsch[37] un gânditor austriac, se referea la transdisciplinaritate ca la coordonarea disciplinelor și interdisciplinelor într-un cadru axiomatic general. Astfel, autorul transforma transdisciplinaritatea într-o super-disciplină, situând-o deci într-un cadru disciplinar; Matematicianul, André Lichnerowicz, propunea matematica ca și limbaj, privind transdisciplinaritatea ca instrument conceptual capabil de a produce interlimbaje. Autorul[38] interpretează transdisciplinaritatea ca un joc transversal pentru a descrie omogenitatea activității teoretice în diversele științe și tehnici indiferent de domeniul cunoașterii.

Elementul comun surprins de Piaget, Jantsch și Lichnerowicz se referă la necesitatea unei noi forme de cunoaștere.

Conceptul de transdisciplinaritate a apărut deci, din nevoia de a depăşi, traversa, trece dincolo de limitele impuse de disciplinaritate. Transdisciplinaritatea poate fi considerată deci, ca "știința și arta descoperii punților"[39].

---

[36] "*Enfin, à l'étape des relations interdisciplinaires, on peut espérer voir succéder une étape supérieure, qui serait "transdisciplinaire", qui ne se contenterait pas d'atteindre des interactions ou réciprocités entre recherches spécialisées, mais situerait ces liaisons à l'intérieur d'un système total sans frontières stables entre les disciplines*". (Piaget 1972, 144) Jean Piaget, L'épistémologie des relations interdisciplinaires, in L'interdisciplinarité - Problemes d'enseignement et de recherche dans les universités, OCDE, Paris, 1972, comptes-rendus d'un colloque qui a eu lieu a Nice en 1970.

[37] "*The co- ordination of all disciplines and interdisciplines in the education/ innovation system on the basis of a generalized axiomatics and an emerging epistemological pattern*." Jantsch (1972) din Handbook of Transdisciplinary Research editat de Gertrude Hirsch Hadorn, Holger Hoffmann-Riem, Susette Biber-Klemm, Springer Science, 2008.

[38] "the homogeneity of the theoretical activity in different sciences and techniques, independently of the field where this activity is effectuated".

[39] Nicolescu, B., 1999, p. 106.

1.2.1. De la cunoașterea disciplinară la cea transdisciplinară

Transdisciplinaritatea[40] se referă la ceea ce este în acelaşi timp între discipline, înăuntrul disciplinelor şi dincolo de orice disciplină. Finalitatea transdisciplinarității o reprezintă înţelegerea lumii prezente, din perspectiva unității cunoaşterii.

Cunoașterea disciplinară se referă la cel mult unul şi acelaşi nivel de realitate, în schimb, cunoașterea transdisciplinaritatea se preocupă de dinamica provocată de acţiunea simultană a mai multor niveluri de Realitate în acelaşi timp. Descoperirea dinamicii mai multor niveluri de realitate, trece în mod necesar prin cunoaşterea disciplinară. Deci, transdisciplinaritatea, fără să fie o nouă disciplină izvorăște din cercetarea disciplinară, care la rândul său este clarificată de cunoaşterea transdisciplinară. În acest sens, cercetările disciplinare şi transdisciplinare nu sunt antagoniste, ci complementare. Basarab Nicolescu realizează o comparație[41] între cele două forme de cunoaștere:

Cunoaşterea disciplinară	Cunoaşterea transdisciplinară
In vitro	In vivo
Lumea externă (obiect)	Corespondenţă între lumea externă (obiect) şi lumea internă (subiect)
Cunoaştere	Înţelegere
Inteligenţă analitică	Nou tip de inteligenţă - echilibru între mental, sentimente şi corp
Orientată spre putere şi posesie	Orientată spre uimire şi partaj
Logica binară	Logica terţului inclus
Excluderea valorilor	Includerea valorilor

Tabelul 1.1. Cunoașterea disciplinară vs. Cunoașterea transdisciplinară

[40] Idem, p. 53 .
[41] Nicolescu, B., 2002, p.234.

Cunoaşterea deplină este un nou tip de cunoaştere - cunoaşterea transdisciplinară, care corespunde unei cunoaşteri in vivo. Această nouă cunoaştere este definită prin corespondenţa între lumea exterioară a Obiectului şi lumea interioară a Subiectului. Cunoaşterea transdisciplinară este o cunoaştere a terţului.

Cunoaşterea disciplinară şi cunoaşterea transdisciplinară sunt deci, complementare, nu antagoniste, ambele metodologii fiind întemeiate pe spiritul ştiinţific. Metodologia transdisciplinară îmbogățește celelalte discipline, aducându-le astfel clarificări noi şi necesare, care nu pot fi generate de o metodologie disciplinară; aceasta, nu înlocuiește metodologia fiecărei discipline.

În prezenţa mai multor niveluri de realitate, spaţiul dintre discipline şi dincolo de discipline este plin. Structura discontinuă a nivelurilor de realitate determină structura discontinuă a spaţiului transdisciplinar care explică de ce cercetarea transdisciplinară este radical distinctă de cercetarea disciplinară, fiindu-i totodată complementară.

Cuvintele trei şi trans au aceeaşi rădăcină etimologică: trei semnifică transgresiunea lui doi, iar transdisciplinaritatea este transgresiunea dualităţii ce opune cuplurile binare: subiect - obiect, materie - conștiință, natură - divin, simplitate - complexitate, reducţionism - holism, diversitate - unitate, masculinitate - feminitate, efectivitate - afectivitate etc.. De pildă, cuplul binar subiectivitate - obiectivitate devine o structură ternară subiectivitate - obiectivitate - complexitate.

Cunoașterea psihologică, de pildă, ca și cunoaștere disciplinară, este o cunoaștere in vitro, cel puțin acesta este dezideratul psihologiei, în ambiția ei de a se evidenția ca știință. Ca urmare a dorinței psihologiei de a se depărta de rădăcinile sale din filosofie cât și tendința acesteia de a se impune ca și știință, a rezultat o fragmentare și hibridare tot mai mare a obiectului de studiu și aprofundarea și dezvoltarea unui domeniu cât mai țintit. Așa se explică multiplele discipline apărute, de la disciplinele care studiază omul ca ființă bio-socio-spirituală, la discipline care abordează principalele tipuri de activități desfășurate de om și până la discipline care sunt preocupate de asigurarea integrității fizice și psihice a omului.
Obiectul ei de studiu este reprezentat după caz, de viața psihică (psihologie clinică, psihosomatică, psihoterapie, neuropsihologie etc.), de activitate sau conduită (psihologia

educației, psihologia muncii, psihologia organizațională, psihologia judiciară, militară etc.), de omul ca ființă bio-socio-spirituală (psihologia religiei, psihologia moralei, psihologia socială etc.) etc..

Dacă la începutul secolului XX, odată cu perspectiva umanistă, psihologii încercau studieze omul întreg, ca un tot unitar și unic, în care elementele de ordin biologic se îmbină cu cele de ordin cultural, spiritual și social, la momentul curent studiile în psihologie devin tot mai țintite și din această cauză și limitate. Cercetătorii se concentrează asupra unor aspecte tot mai profunde, uitând că, în final, obiectul de studiu al psihologiei este de fapt omul ca întreg. Cu siguranță, omul nu este doar omul - biologic (psihofiziologie sau psihosomatică), omul - comportament (psihologia comportamentală), omul - spiritual (psihologia religioasă), omul - social, cultural (psihologia socială), omul - psihic (psihanaliza) etc.. În scopul unei cunoașteri cât mai profunde, omul este redus la părțile sale componente, iar psihicul său este scindat, în scop didactic, în procese sau mecanisme și activități și însușiri psihice care se află în interacțiune, totul fiind descris, analizat și explicat prin referire la comportamente, ori la trăiri afective, ori la motivații, ori la cogniție.

Pentru a fi cunoscut, omul este smuls din realitatea sa, pentru a fi așezat într-o altă realitate sterilă, cea a cercetătorului; acest fapt face ca omul să fie cunoscut doar fragmentar într-o realitate uninivelară.

Tocmai această proliferare a disciplinelor, atât de benefică pentru profunzimea cunoașterii, face din ce în ce mai iluzorie orice unitate a cunoașterii. Cunoașterea devine, astfel, din ce în ce mai parcelată, făcând dificilă comunicarea între specialiști cu formări diferite și, astfel îngreunând obținerea unei imagini de ansamblu.

Psihologia, studiind lumea interioară într-un mod științific, obiectiv face ca cercetarea să fie de cele mai multe ori desprinsă de cadrul natural sau să fie focalizată pe reproducerea în condiții de laborator a unei situații ce ține de un context de viață, prin studiul relației dintre un anumit număr de variabile. Atitudinea obiectivă și impersonală a cercetătorului din domeniul psihologiei determină pierderea aspectelor legate de singularitatea fenomenelor psihice, ce poate duce realizarea unor studii sterile, fără relevanță pentru viața și creșterea omului. De aceea, metodelor obiective din psihologie, ar trebui să li se alăture metodele subiective, pentru

a putea surprinde realitatea multinivelară a omului. Subiectul-observator devine aici un subiect - participant la consistenţa şi coerenţa realităţii obiectuale.

Psihologia, din dorința de a descrie, a analiza și explica omul și psihicul său, ajunge să-l studieze pe bucăți, realizând involuntar o scindare a acestuia. Această sfâșiere a omului pentru a-l *cunoaște,* face dificilă, dacă nu, imposibilă *înțelegerea* lui; tocmai de aceea se impune ca cercetările din psihologie să fie călăuzite de spiritul transdisciplinar. Se va urmări astfel atingerea unei obiectivități subiective și a unei subiectivități obiective, având drept călăuză, permanenta interogație, permanenta verificare a înțelegerii, adică o îm(Bi)nare a cunoașterii exterioare cu cunoașterea interioară.

1.2.2. Disciplinaritate, Pluridisciplinaritate, Interdisciplinaritate şi Transdisciplinaritate

Disciplinaritatea[42] *se referă la cunoaşterea realizată în cadrul unei discipline, fiind o ramură de cunoaştere, instruire sau învăţare.*

Nevoia stringentă de comunicare între diferitele discipline s-a concretizat prin apariţia, către mijlocul secolului XX a pluridisciplinarităţii şi a interdisciplinarităţii.

Pluridisciplinaritatea[43] *se referă la studierea unui obiect prin intermediul mai multor discipline deodată.* Trebuie realizată o distincție între pluridisciplinaritate și multidisciplinaritate, deoarece ambele privesc valorificarea rezultatelor mai multor discipline. Pluridisciplinaritatea, se referă la corelarea unor discipline înrudite, iar multidisciplinaritatea are în vedere punerea împreună a unor discipline care nu sunt neapărat vecine și cu legături evidente între ele.

Un exemplu concret de studiu pluridisciplinar, este de pildă, comportamentul religios, care este și obiectul acestei teze, acesta poate fi studiat din perspectiva psihologiei religiei intersectată de cea a istoriei religiei, a sociologiei, teologiei, antropologiei, etnologiei etc..

Obiectul va ieși astfel mai îmbogățit în urma încrucișării mai multor discipline. Cunoașterea obiectului obținută în cadrul disciplinei de studiu este aprofundată de un aport pluridisciplinar fecund. Cercetarea pluridisciplinară aduce un *plus* disciplinei în cauză (psihologiei religiei în

[42] Choi, B. și Pak, A., 2006.
[43] Nicolescu, B., 1999, p.51.

exemplul de mai sus), dar acest "plus" se află în slujba exclusivă a disciplinei respective. Cu alte cuvinte, demersul pluridisciplinar se revarsă peste limitele disciplinelor, dar finalitatea sa rămâne înscrisă în cadrul cercetării disciplinare.

Interdisciplinaritatea[44] *se referă la transferul metodelor dintr-o disciplină într-alta.* Adică, la nivel interdisciplinar apar transferuri ale cunoștințelor dintr-o disciplină în alta la nivel metodologic și conceptual.

Basarab Nicolescu distinge trei grade de interdisciplinaritate: a) un grad aplicativ, de pildă, metodele fizicii nucleare transferate în medicină duc la apariția unor noi tratamente contra cancerului; b) un grad epistemologic, de exemplu, transferul metodelor logicii formale în domeniul dreptului generează analize interesante în epistemologia dreptului; c) un grad generator de noi discipline, de exemplu, transferul metodelor matematicii în domeniul fizicii a generat fizica matematică, al metodelor din fizica particulelor în astrofizică a dat naștere cosmologiei cuantice, al informaticii în artă a dus la arta informatică.

Cercetarea interdisciplinară, ca și cea pluridisciplinară, depășește limitele demersului disciplinar, însă finalitatea sa rămâne de asemenea înscrisă în cercetarea disciplinară. Însă prin al treilea grad al său, interdisciplinaritatea contribuie la big-bang-ul disciplinar.

Transdisciplinaritatea[45] - așa cum indică prefixul ”trans” –se referă la ceea ce se află în același timp și *între* discipline, și *înăuntrul* diverselor discipline, și *dincolo* de orice disciplină. Finalitatea ei este înțelegerea lumii prezente, unul din imperativele sale fiind unitatea cunoașterii.

”Transdisciplinaritatea[46] *este, radical deosebită de pluridisciplinaritate şi interdisciplinaritate, prin chiar finalitatea sa – înţelegerea unitară, dinamică, simbolică, holografică, sinergică şi în continuă devenire a lumii noastre – finalitate ce nu s-a înscris până acum în nici o altă viziune decât cea a cercetării transdisciplinare”.*

[44] Idem, p. 52.
[45] Idem, p. 53.
[46] Idem, p. 56.

Finalitatea pluridisciplinarității și interdisciplinarității este întotdeauna cercetarea disciplinară. Între transdisciplinaritate, interdisciplinaritatea și pluridisciplinaritatea pot apărea confuzii din cauza faptului că toate trei depășesc limitele disciplinelor. Aceste confuzii sunt nocive deoarece ele ocultează finalitățile diferite ale acestor trei abordări.

Așadar, multidisciplinaritatea, pluridisciplinaritatea şi interdisciplinaritatea se referă la dialogul a două sau mai multe culturi sau discipline, transdisciplinaritatea însă, permite considerarea unificării lor deschise, într-o armonie fără fuziune, oferind o bază metodologică pentru medierea culturilor antagoniste, cea ştiinţifică cu cea umanistă.

Demersul disciplinar se referă la un singur nivel de Realitate, sau se referă doar la fragmente ale unuia și aceluiași nivel de Realitate, cum ar fi de pildă psihanaliza freudiană care explică fenomenele psihice, prin intermediul proceselor desfășurate în inconștient și a relațiilor sale cu conștientul, accentul căzând pe rolul major al inconștientului. În schimb, transdisciplinaritatea se referă de dinamica provocată de acțiunea simultană a mai multor niveluri de Realitate. Descoperirea acestei dinamici trece în mod necesar prin cunoașterea disciplinară. Transdisciplinaritatea, fără a fi o nouă disciplină, izvorăște din cunoașterea disciplinară care, la rândul său, este clarificată de cunoașterea transdisciplinară. În acest sens, cercetările disciplinare și transdisciplinare nu sunt antagoniste ci complementare.

În prezența mai multor niveluri de Realitate, spațiul dintre discipline și de dincolo de discipline este plin, așa cum vidul cuantic este plin de toate potențialitățile: de la particula cuantică la galaxii, de la quarc la elementele grele ce condiționează apariția vieții în Univers.

Structura discontinuă a nivelurilor de Realitate determină structura discontinuă a spațiului transdisciplinar care, la rândul său, explică de ce cercetarea transdisciplinară este radical distinctă de cercetarea disciplinară, fiindu-i totodată complementară.

”Disciplinaritatea, pluridisciplinaritatea, interdisciplinaritatea și transdisciplinaritatea sunt cele patru săgeți ale unuia și aceluiași arc: cel al cunoașterii”[47].

[47] Nicolescu B., 2002, p. 233.

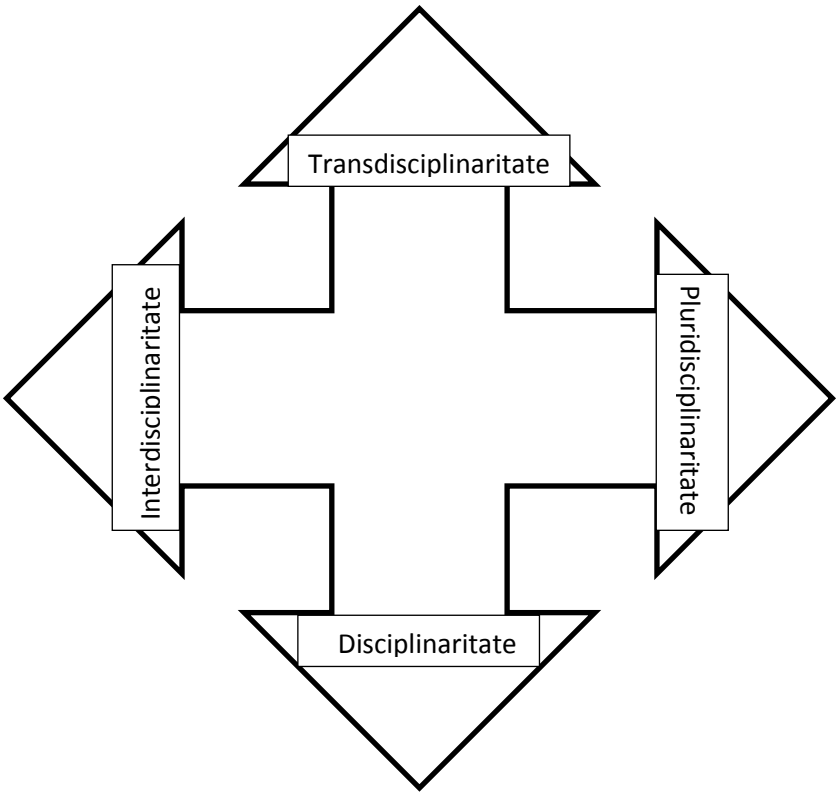

Figura 1.9. Arcul cunoașterii - complementaritatea abordărilor disciplinare, pluridisciplinare, interdisciplinare și transdisciplinare

Cercetarea transdisciplinară este *complementară* cercetării pluridisciplinare și interdisciplinare. Totuși, transdisciplinaritatea este deosebită de cele două prin finalitatea sa - înțelegerea lumii prezente - finalitate ce nu se poate înscrie într-o cercetare disciplinară.

"Chiar recunoscând caracterul radical distinct al transdisciplinarității în raport cu disciplinaritatea, pluridisciplinaritatea și interdisciplinaritatea, ar fi totuși extrem de periculos să se absolutizeze această distincție deoarece într-un asemenea caz transdisciplinaritatea ar rămâne golită de întregul său conținut iar eficacitatea acțiunii sale ar fi redusă la zero"[48].

[48] Nicolescu, B., 1999, p. 53.

1.2.3. Definirea transdisciplinarității

O definiţie adevărată necesită identificarea condiţiilor necesare şi suficiente pentru a formula noţiunea respectivă. Basarab Nicolescu defineşte transdisciplinaritatea, ca fiind o cunoaştere „in vivo" care se bazează pe trei postulate[49]:

1) existenţa în Natură şi în cunoaşterea de către noi a Naturii, a diferite niveluri de Realitate ale Obiectului şi a diferite niveluri de Realitate ale Subiectului.
2) trecerea de la un nivel de Realitate la altul se face cu ajutorul terţului inclus.
3) structura ansamblului nivelurilor de Realitate este o structură complexă: fiecare nivel este ceea ce este pentru că toate celelalte niveluri există în acelaşi timp.

"Transdisciplinaritatea este o transgresiune generalizată, care deschide un spațiu nelimitat libertății, cunoașterii, toleranței și iubirii"[50].

1.3. Metodologia transdisciplinară

Metodologia transdisciplinară fecundează celelalte discipline, aducându-le astfel clarificări noi şi indispensabile, care nu pot fi generate de o metodologie disciplinară; aceasta, nu înlocuieşte metodologia fiecărei discipline.

Metodologia transdisciplinară se bazează pe trei piloni, trei axiome metodologice, şi anume:[51]

1) Axioma ontologică (existenţa mai multor niveluri de Realitate ale Obiectului şi ale Subiectului);
2) Axioma logică (logica terțului inclus)
3) Axioma epistemologică (complexitatea)

[49] Nicolescu, B., 2002, p. 241.
[50] Nicolescu, B., 1999, p. 88.
[51] Idem, p. 54.

”Nivelurile de realitate ale obiectului şi ale subiectului, terţul inclus şi complexitatea, induc un izomorfism între diferitele domenii ale cunoaşterii, determinând astfel o structură fractală a Realităţii. Deci, aceşti trei stâlpi ai cunoaşterii transdisciplinare sunt sursa unor noi valori”[52].

Primele două axiome își au bazele experimentale în fizica cuantică iar ultima își are sursa atât în fizica cuantică cât și într-o varietate de științe exacte și umane.

Luarea în considerare, într-un mod mai mult sau mai puțin complet, a celor trei stâlpi ai cercetării transdisciplinare determină diferite grade de transdisciplinaritate. Cercetarea transdisciplinară apropiindu-se în acest fel de multidisciplinaritate, de interdisciplinaritate sau chiar de disciplinaritate. Un prim grad de transdisciplinaritate se referă chiar la discipline, în sensul că spiritul unui cercetător dintr-o disciplină poate fi suplimentar și transdisciplinar. Există deci grade de transdisciplinaritate, dar nu pot exista discipline cu caracter transdisciplinar, ci este vorba doar de caracteristicile.

În domeniile poeziei, artei, esteticii, religiei, filosofiei și științelor sociale acționează un alt grad de transdisciplinaritate, ce implică nu doar ceea ce traversează disciplinele, ci ceea ce le structurează.

”La baza tuturor disciplinelor se află o perspectivă transdisciplinară care le dă sens. Căci în străfundurile fiecărei discipline se află abisul a ceea ce leagă Subiectul transdisciplinar și Obiectul transdisciplinar.”[53]

1.3.1. Axioma ontologică

Un fizician care, în scrierile sale filosofice, s-a apropiat de ceea ce se înțelege prin nivel de realitate, a fost Werner Heisenberg. Acesta propunea ideea de trei regiuni ale realității, prima regiune fiind a fizicii clasice, a doua regiune a fizicii cuantice și a fenomenelor biologice și psihice, iar a treia – a experiențelor religioase, filosofice si artistice.

[52] Nicolescu, B., 2009, p. 99.
[53] Idem, p. 146.

Conceptul de nivel de realitate[54] este un concept cheie al transdisciplinarității. Dacă prin realitate se înțelege ceea ce rezistă experiențelor, reprezentărilor, descrierilor, imaginilor noastre sau formalizărilor matematice, cu o dimensiune trans-subiectivă, nivelul de realitate ”este un ansamblu de sisteme invariant la acțiunea unui număr de legi generale”[55]. Două niveluri de realitate sunt diferite dacă, trecând la de unul al altul, există ruptură a legilor și a conceptelor fundamentale, precum cauzalitatea. Adică între două niveluri de realitate adiacente există o discontinuitate.

De pildă, în contextul sistemelor sociale, la nivelul de realitate al Obiectului, se poate vorbi de un nivel individual, nivelul comunităților geografice și istorice (familie, națiune), nivelul planetar, nivelul comunităților în ciber-spațiu-timp și nivelul cosmic. Trecerea de la un nivel de realitate la altul implică o ruptură/ opoziție a legilor și conceptelor fundamentale, adică legile care se aplică unui nivel de realitate sunt diferite de legile care se aplică la un alt nivel de realitate. Cu siguranță că legile care se aplică nivelului individual nu vor funcționa și la nivelul cosmic.

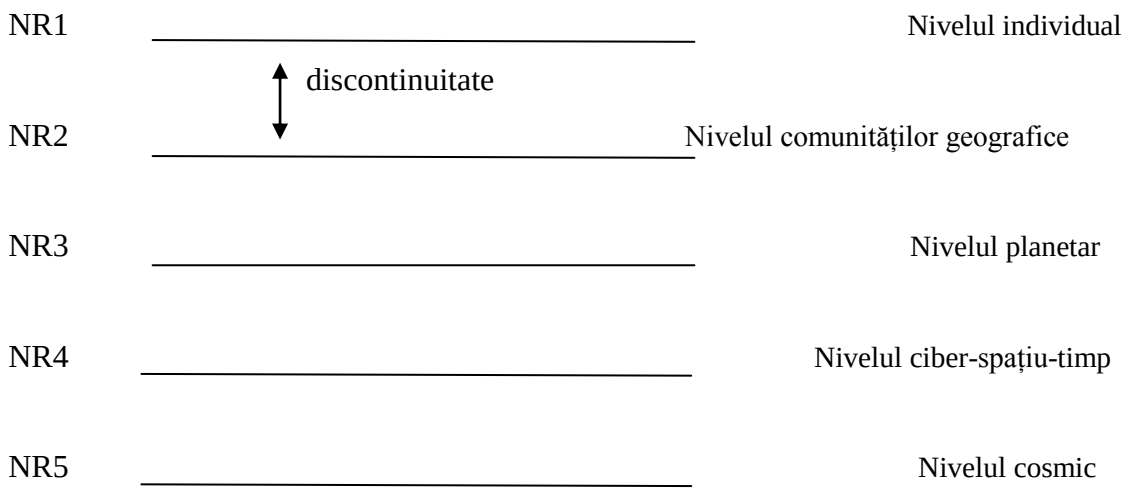

.

[54] ”Ideea de niveluri de realitate mi s-a impus în timpul unui sejur la Lawrence Berkeley Laboratory, în 1976, pentru că nu înțelegeam de unde venea rezistența la unificarea teoriei relativității cu mecanica cuantică. (..) În 1981 am fost intrigat de noțiunea de ′real voalat′ a lui Bernard d′Espagnat, care nu mi se părea o soluție satisfăcătoare (..) și am hotărât să fac publică noțiunea mea de niveluri de realitate.”, Nicolescu, B., 2009, p. 74.

[55] Idem, p. 78.

.

NRn _____

Figura 1.10. Discontinuitatea nivelurilor de realitate ale obiectului în domeniul sistemelor sociale

Discontinuitatea caracterizează și nivelurile de realitate ale subiectului, denumite niveluri de percepție, iar ulterior niveluri de perspectivă. Nivelurile de realitate ale subiectului se referă la: nivelul fizic, nivelul biologic, nivelul psihic (cogniții și trăiri emoționale), nivelul spiritual.

NR1 _____ Nivelul spiritual

↕ discontinuitate

NR2 _____ Nivelul psihic

NR3 _____ Nivelul biologic

NR4 _____ Nivelul fizic/ material

.

NRn _____

Figura 1.11. Discontinuitatea nivelurilor de Realitate ale Subiectului

Structura nivelurilor de realitate este una complexă, fiecare nivel este ceea ce este pentru că toate celelalte niveluri există în același timp.

Este importantă realizarea unei diferențe între nivelurile de realitate și nivelurile de organizare.

”Nivelurile de organizare nu presupun o ruptură de conceptele fundamentale: mai multe niveluri de organizare aparţin unui singur şi acelaşi nivel de realitate. Nivelurile de organizare corespund unor structurări diferite ale aceloraşi legi fundamentale.[56]*”*

În ceea ce privește trăirile religioase, ele sunt explicate de psihologie sau de către discipline conexe ca și nivel de organizare al nivelului psihic, ignorând de fapt, diferențele de legitate între niveluri.

1.3.2. Axioma logică

Două niveluri adiacente sunt legate prin logica terţului inclus. Starea terţului inclus T, situată pe un nivel de realitate este legată de un cuplu de contradictorii A şi non-A situat pe un nivel proxim. Starea T operează unificarea contrariilor A şi non- A, dar această unificare se face pe un nivel diferit de realitate unde sunt situate A şi non-A. Axioma non-contradicţiei este respectată în acest proces.

Logica terţului inclus descrie coerenţa între nivelurile de realitate, cu următoarele etape :

1. un cuplu de contradictorii A_0 şi non-A_0, situat la un anumit nivel de realitate, este unificat printr-o stare T_1 situată la un nivel proxim de realitate.
2. la rândul său, această stare T_1 este legată de un cuplu de contradictorii A_1 şi non-A_1, situat la propriul său nivel.
3. cuplul de contradictorii A_1 şi non-A_1, este la rândul său unificat printr-o stare T_2 situată la un al treilea nivel de realitate.

[56] Idem, p. 79.

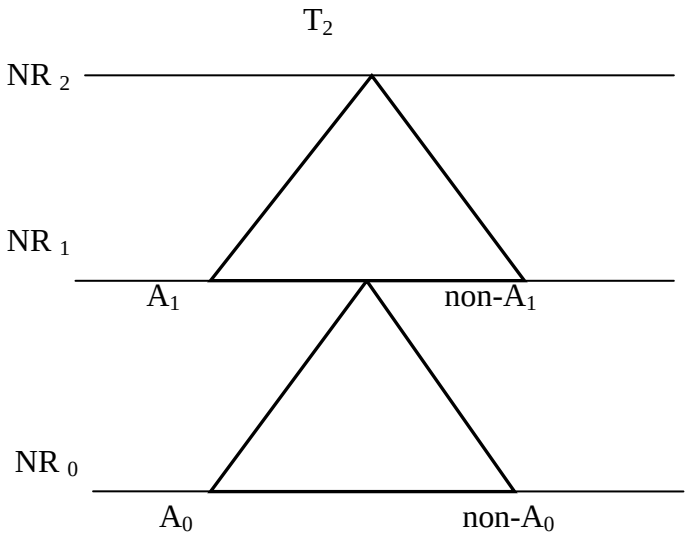

Figura 1.12. Coerența nivelurilor de realitate

Acest proces continuă până la epuizarea tuturor nivelurilor de realitate, cunoscute sau care vor fi cunoscute, fără a putea vreodată să se ajungă la o teorie complet unificată. În acest sens se poate vorbi de o evoluţie a cunoaşterii, fără a putea vreodată să se ajungă la o noncontradicţie absolută, implicând toate nivelurile de realitate. Astfel, cunoaşterea este pentru totdeauna deschisă. Acţiunea logicii terţului inclus asupra diferitelor niveluri de realitate induce o structură deschisă a ansamblului nivelurilor de realitate.

Unitatea care leagă toate nivelurile de realitate, dacă există trebuie să fie o unitate deschisă. Există o coerenţă a ansamblurilor nivelurilor de realitate, însă această coerenţă este orientată : o săgeată este asociată oricărei transmiteri de informaţie de la un nivel la altul. În consecinţă, coerenţa, dacă este limitată doar la nivelurile de realitate, se opreşte la cel mai de sus şi la cel mai de jos nivel. Pentru ca această coerenţă să continue şi dincolo de aceste două niveluri limită, pentru a exista o unitate deschisă, trebuie să se considere că ansamblul nivelurilor de realitate se prelungeşte printr-o zonă de non-rezistenţă la experienţe, reprezentările, descrierile, imaginile noastre. Nivelul cel mai de sus şi nivelul cel mai de jos al ansamblurilor nivelurilor de realitate se unesc prin intermediul unei zone de transparență

absolută. În fapt, unitatea deschisă a lumii presupune că ceea ce se află jos este la fel cu ceea ce se află sus. Izomorfismul dintre sus şi jos este restabilit de zona de non-rezistenţă.

Non-rezistenţa acestei zone de transparenţă absolută se datorează limitărilor corpului şi organelor de simţ, indiferent de instrumentele de măsură care prelungesc aceste organe. Zona de non-rezistenţă corespunde sacrului, adică ceea ce se sustrage oricărei raţionalizări. Ansamblul nivelurilor de realitate şi zona sa complementară de non-rezistenţă constituie Obiectul transdisciplinar.

Din perspectiva transdisciplinară, pluralitatea complexă şi unitatea deschisă sunt două faţete ale aceleaşi realităţi. Din coexistenţa pluralităţii complexe şi a unităţii deschise îşi face apariţia un nou principiu al relativităţii: nici un nivel de realitate nu constituie un loc privilegiat de unde pot fi înţelese toate celelalte niveluri de realitate. Un nivel de realitate este ceea ce este, datorită existenţei concomitente a celorlalte niveluri. Acest principiu al relativității creează o nouă perspectivă asupra religiei, politicii, artei, educației, vieţii sociale. Având în vedere că viziunea noastră asupra lumii se schimbă şi lumea se schimbă.

Din perspectivă transdisciplinară, realitatea nu este doar multidimensională, ea este şi multireferenţială. Diferitele niveluri de realitate ale Obiectului sunt accesibile cunoaşterii umane graţie existenţei unor diferite niveluri de realitate ale Subiectului, care se găsesc într-o corespondenţă biunivocă cu nivelurile de realitate. Aceste niveluri de realitate ale Subiectului permit o viziune din ce în ce mai generală, unificatoare şi cuprinzătoare a realităţii fără să ajungă vreodată să o epuizeze complet.

Coerenţa nivelurilor de realitate ale Subiectului presupune, ca şi în cazul nivelurilor de realitate ale Obiectului, o zonă de non-rezistenţă la percepţie. Ansamblul nivelurilor de realitate ale Subiectului şi zona sa complementară de non-rezistenţă constituie Subiectul transdisciplinar.

Cele două zone de non-rezistenţă ale Obiectului şi Subiectului transdisciplinar trebuie să fie identice pentru ca Subiectul transdisciplinar să poată comunica cu Obiectul transdisciplinar. Fluxului de informaţie ce traversează într-o manieră coerentă diferitele niveluri de realitate îi corespunde un flux de conştiinţă ce traversează diferitele niveluri de realitate ale Subiectului. Cele două fluxuri se află într-o relaţie de izomorfism graţie existenţei uneia şi aceleiaşi zone de non-rezistenţă. Astfel, cunoaşterea transdisciplinară nu este nici

exterioară, nici interioară : ea este în acelaşi timp exterioară şi interioară. Zona de non-rezistență joacă rolul de terț inclus secret, care permite unificarea, prin diferențele lor a Subiectului cu Obiectul.

Este necesară stabilirea diferenței între terțul inclus și Terțul Ascuns: terțul inclus este logic, deoarece se referă la contradictoriile A și non-A, situate în zona de rezistență; Terțul Ascuns este alogic deoarece este în întregime situat în zona de non-rezistență. Însă, între Terțul Ascuns și terțul inclus există și o similitudine și anume că ambele unesc contradictorii: A și non-A în cazul terțului inclus și subiectul cu obiectul în cazul Terțului Ascuns. Subiectul și obiectul sunt contradictoriile supreme deoarece ele traversează zona de rezistență și zona de non-rezistență. Terțul Ascuns oferă un sens terțului inclus, căci pentru a uni contradictoriile A și non-A, el trebuie să traverseze zona de nonrezistență.

1.3.3. Axioma epistemologică

Structura ansamblului nivelurilor de realitate este o structură complexă. Fiecare nivel este ceea ce este deoarece toate celelalte niveluri există în același timp[57].

Există numeroase teorii în ceea ce privește complexitatea. Însă aceste teorii nu includ noțiunea de nivel de realitate sau cea de zonă de non-rezistență. O astfel de teorie aparținând lui Edgar Morin, este una compatibilă cu noțiunea de complexitate a transdisciplinarității. Este necesară realizarea unei distincții între complexitatea orizontală, caracteristică unui singur nivel de realitate și complexitatea verticală, care se referă la traversarea mai multor niveluri de realitate, prin intermediul terțului inclus. De asemenea, o altă distincție trebuie făcută, între complexitatea verticală și cea transversală. Complexitatea transversală se referă, ca și cea orizontală la un singur nivel de realitate, dar aceasta face referire la traversarea diferitelor niveluri de organizare dintr-un nivel de realitate.

Din perspectivă transdisciplinară, complexitatea reprezintă forma modernă a unui vechi principiu al interdependenței universale. Acest principiu, se referă la maximum de simplitate posibilă pe care mintea umană și-ar putea-o imagina, adică, simplitatea interacțiunii tuturor nivelurilor de realitate. În absența simplității, complexitatea ar apărea ca o distanțare din ce în

[57] Nicolescu, B., 2002, p. 241.

ce mai mare între ființa umană și realitate, introducând o ”alienare autodistructivă a ființei umane”[58]. Complexității infinite a Obiectului transdisciplinar îi corespunde simplitatea infinită a Subiectului transdisciplinar.

Această simplitate nu poate fi formalizată, în limbaj matematic, ci poate fi surprinsă la nivelul limbajului simbolic, deoarece limbajul simbolic se adresează totalității ființei umane, ființei umane complete - ideilor, sentimentelor/ emoției și corpului

Știința clasică face diferența între obiectivitate și subiectivitate. Obiectivitatea este necesară unei cunoașteri cât mai exacte și mai nepoluate de experiențele, convingerile de viața ale cercetătorului. Invocarea obiectivității respinge orice subiectivitate. În practică, o obiectivitate totală, este imposibilă. Terțul care conciliază obiectivitatea și subiectivitatea este complexitatea. Lumea în care trăim implică o complexitate, care nu poate exclude nici obiectivitatea, nici subiectivitatea.

”Acțiunea combinată a axiomelor transdisciplinarității introduc un izomorfism între diferitele domenii ale cunoașterii, determinând o structură fractală a Realității. Acești trei stâlpi ai cunoașterii transdisciplinare sunt sursa unor noi valori.”[59]

Valorile transdisciplinarității nu sunt nici obiective și nici subiective. Acestea sunt rezultatul acțiunii terțului ascuns, ceea ce înseamnă interacțiunea între subiectivitatea obiectivă a Obiectului transdisciplinar și obiectivitatea subiectivă a Subiectului transdisciplinar.

Axioma complexității stă la baza înțelegerii fenomenului de spiritualitate sau religiozitate, din punct de vedere transdisciplinar. Experiența religioasă este greu asimilabilă unui nivel de realitate. Dacă sunt studiate aspecte legate de religiozitate pe terenul diferitelor discipline sau domenii, vor rezulta o imagini complete, dar în același timp parțiale. Deoarece luate împreună nu vor realiza un tablou unitar, întregul fiind mai mult decât suma părților. Realizarea unui dialog între discipline, a traversării diferitelor niveluri de realitate în zona de non-rezistență, apare ca fiind necesar, în vederea unificării cunoașterii.

[58] Nicolescu, B., 1999, p. 67.
[59] Nicolescu, B., 2009, p.99.

O abordare transdisciplinară face referire la complexitatea Realității, conștientizând însă că aceasta nu va putea fi niciodată cunoscută în întregime.

1.4. Aspecte ale transdisciplinarității

Când vorbim de transdisciplinaritate, facem referire la:

a. **transdisciplinaritatea teoretică** sau o definiție generală a transdisciplinarității, la metodologia transdisciplinară, care se bazează pe trei axiome: existenţa mai multor niveluri de Realitate, complexitatea oricărui fenomen studiat şi logica terţului inclus.
b. **transdisciplinaritatea fenomenologică.** Construirea de modele care leagă principiile teoretice cu datele experimentale. Avem modelul transdisciplinar al Realităţii, care include un Obiect şi un Subiect al cercetării cu mai multe niveluri de Realitate şi Terţul Ascuns.
c. **transdisciplinaritatea experimentală** se referă la cercetările, realizate după proceduri bine definite, care vin să susțină empiric postulatele transdisciplinarității teoretice și fenomenologice.

A reduce transdisciplinaritatea la doar un singur aspect, cel teoretic, de pildă, ar însemna transformarea ei într-o modă pasageră. De aceea, este importantă considerarea acestora împreună, într-o abordare unificată şi nedogmatică a teoriei şi practicii.

1.5. Atitudinea transdisciplinară

Toate disciplinele sunt animate de atitudinea transdisciplinară, în sensul în care nu există o disciplină favorizată în detrimentul alteia, din punctul de vedere al transdisciplinarității.

Atitudinea transdisciplinară se referă la concilierea lui ”pro” și ”contra”. Această conciliere, este de fapt un compromis instabil, dacă se realizează pe același nivel de realitate. Concilierea contrariilor nu se poate realiza decât pe un alt nivel de realitate, unde cei doi poli sunt împreună, adică se ia în considerare ceea ce este pozitiv și constructiv și în ”pro” și în ”contra”. Acest nou comportament –a fi împreună, cade în capcana unui sistem totalitar, dacă doar prin gândire se schimbă nivelul de realitate. Capcana poate fi evitată doar prin

armonizarea gândirii cu propria experiență de viață. Armonizarea nivelurilor de Realitate ale Subiectului şi Obiectului atribuie un sens atitudinii transdisciplinare.

"Atitudinea transdisciplinară presupune deci şi gândire, şi experienţă interioară, şi ştiinţă, şi conştiinţă, şi efectivitate, şi afectivitate. (...) Astfel, fiecare lucru şi fiecare fiinţă şi-ar găsi locul propriu."[60]

Găsirea unui loc se referă la armonia dintre ființa individuală şi cea socială, sau la armonia şi congruența dintre ființa intimă, interioară şi expresia ei exterioară, socială, este vorbă de autenticitatea ființei umane lipsită de carapacea aparenței.

Trăsăturile fundamentale ale atitudinii transdisciplinare sunt: rigoarea, deschiderea şi toleranța, trăsături prezente în cercetarea şi în practica transdisciplinară.

"Rigoarea, deschiderea şi toleranţa sunt caracteristicile fundamentale ale atitudinii şi viziunii transdisciplinare. Rigoarea în argumentaţie, care ia în seamă toate datele existente, este cea mai bună barieră în calea derivelor posibile. Deschiderea implică acceptarea necunoscutului, neaşteptatului şi imprevizibilului. Toleranţa este recunoaşterea dreptului de a susţine idei şi adevăruri contrare acelora pe care le împărtăşim noi înşine." [61]

În definiția lui Basarab Nicolescu, rigoarea este în primul rând rigoarea limbajului "în argumentația bazată pe cunoașterea vie, deopotrivă interioară și exterioară."[62]
Transdisciplinaritatea este gândire şi experiență trăită. Limbajul transdisciplinar trebuie să traducă în cuvânt şi în act simultaneitatea acestora; acesta este fondat pe includerea terțului care se găsește întotdeauna între "de ce" şi "cum", între "cine" şi "ce".

Prezența terțului între "de ce" şi "cum", permite o relație autentică cu celălalt, respectând ce are celălalt mai profund în sine. Realizarea unei relații autentice cu celălalt nu se poate

[60] Nicolescu, B., 1999, p. 104.
[61] Art. 14 din Carta Transdisciplinarității, Convento da Arrábida, 6 noiembrie 1994, Comitetul de redactare: Lima de Freitas, Edgar Morin și Basarab Nicolescu.
http://ciret-transdisciplinarity.org/chart.php , accesat iulie 2013.
[62] Nicolescu, B., op. cit., p. 141.

realiza decât după ce există o relație autentică cu sine, sau găsirea locului potrivit în sine însuși. Comunicarea fiind în acest sens corespondența locurilor potrivite din sine și din celălalt, adică fundamentul veritabilei comuniuni. O comunicare realizată în acest fel este o comunicare autentică, caracterizată prin congruența mesajelor și congruența participanților, este o (co)municare lipsită de orice aparență sau distorsiune care ar putea să o blocheze. Rigoarea înseamnă deci, ”căutarea locului potrivit din mine însumi și din celălalt în momentul comunicării”[63].

Rigoarea transdisciplinarității are aceeași natură cu rigoarea științifică, însă au limbaje diferite. Prima este o aprofundare a rigorii științifice, deoarece ia în considerare nu doar lucrurile, ci și ființele și relația acestora cu alte ființe și lucruri. Deci rigoarea transdisciplinară ține seama de toate situațiile existente într-o situație dată.

Deschiderea se referă la ”acceptarea necunoscutului, neașteptatului și imprevizibilului”[64]. Se referă la permanenta interogare care însoțește răspunsurile acceptate ca temporare. Deschiderea este de două feluri: deschiderea unui nivel de Realitate către un altul și deschiderea către zona de rezistență absolută care leagă Subiectul de Obiect. Necunoscutul, neașteptatul și imprevizibilul care caracterizează o perioadă din istorie devine treptat cunoscut, așteptat și previzibil, iar simultan apare o altă formă de necunoscut, neașteptat și imprevizibil. Deci necunoscutul, neașteptatul și imprevizibilul sunt prezențe în permanență.

În psihologie, toleranța ca atitudine, constă în a recunoaște altuia dreptul de a se comporta și de a gândi în mod diferit[65]. Această atitudine, de a fi tolerant, este văzută în funcție de existența afinităților care ridică nivelul de acceptare a limitei. Deci, a fi tolerant, înseamnă a-i acorda celuilalt ocazia de a fi diferit, de a fi altul, de a fi separat. Din punct de vedere transdisciplinar, toleranța înseamnă să te regăsești pe tine însuți în celălalt. Nu se referă la acceptarea pasivă a celuilalt, ca fiind diferit, ci de a găsi la celălalt, care este diferit, ceva comun, de a fi împreună dar în același timp separați.

[63] Idem, p. 142.
[64] Idem.
[65] Doron, R., Parot, F., 1999, p. 785.

Toleranța transdisciplinară face referire la ”constatarea existenței ideilor și adevărurilor contrare principiilor fundamentale ale transdisciplinarității.”[66] Rolul atitudinii transdisciplinare este de a acționa în sens evolutiv prin depășirea opozițiilor binare și antagonismelor.

1.6. Concluzii

Transdisciplinaritatea s-a născut din dorința de dialog sau mai degrabă de trans-log, adică stabilirea unei relații prin cuvânt, dacă luăm în considerare primul termen, sau stabilirea unei relații dincolo de cuvânt − idee ce ni se pare adecvată conceptului de transdisciplinaritate. Transgresarea perechii binare, a lui doi, a dualităților prin introducerea terțului, are ca scop unic unitatea cunoașterii, care este în permanență deschisă.

Un dialog se realizează între Subiect și Obiect. Acestea sunt distincte, separate, dar în același timp sunt unite prin Terțul Ascuns. Prin intermediul terțului ascuns, acestea se află într-o relație dinamică, păstrându-și însă identitatea. Ternarul Subiect - Obiect - Terț Ascuns reprezintă cele trei fațete ale unei singure și aceleiași Realități.

Un dialog propus este și cel între diferite discipline. Viziunea transdisciplinară propune o împletire a disciplinelor, sub semnul terţului inclus, într-o Realitate care este în acelaşi timp unitate deschisă şi pluralitate complexă. Realitatea este, deci transdisciplinară, reclamând o viziune unificată a ştiinţelor exacte şi a ştiinţelor umane.

Cercetarea disciplinară se referă la cel mult unu și același nivel de realitate, însă o cercetare transdisciplinară propune verticalitatea străbaterii mai multor niveluri de realitate. Transdisciplinaritatea propune luarea în considerare a unei realităţi multidimensionale, structurate pe nivele multiple, care să înlocuiască realitatea unidimensională, pe un singur nivel a gândirii clasice. Fiecare nivel fiind înzestrat cu propriul set de legi, diferit de cel al celorlalte niveluri; un nivel fiind ceea ce este, deoarece toate celelalte există în același timp, dar niciun nivel nu reprezintă un loc privilegiat de înțelegere a celorlalte niveluri.

[66] Nicolescu, B., 1999, p. 143.

De asemenea, existența unui dialog între discipline, nu se poate întemeia pe conceptele uneia sau alteia, dialogul presupunând o punere în comun. Ceea ce au în comun toate disciplinele este Subiectul.

La nivelul ființei umane, se regăsește atitudinea de conciliere, o atitudine transculturală și transreligioasă, adică ceea ce traversează și depășește culturile și religiile.

CAPITOLUL 2.

Comportamentul uman

"As far as we can discern, the sole purpose of human existence is to kindle a light in the darkness of mere being"[67].

Carl Gustav Jung, *Memories, Dreams, Reflections*

Preocupările privind dezvoltarea capacităţii de a înţelege şi de a face predicţii privind comportamentul oamenilor, au fost susţinute de interese personale imediate, cât şi de interese sociale mai generale. De aceea efortul de înţelegere şi de predicţie a comportamentului indivizilor este integrat domeniului evaluării personalităţii, care are o istorie preştiinţifică, plecând de la astrologie, chiromanţie, frenologie şi ajungând la o abordare ştiinţifică concretizată prin măsurarea psihologică. Cercetările obiective din domeniul fenomenelor psihice, începute în ultimele decenii ale secolului XIX, au vizat tocmai surprinderea legilor generale, a principalelor caracteristici ce pot fi sesizate în conduita oricărei persoane. Cu toată diversificarea ramurilor psihologiei, mare parte din cercetarea experimentală a continuat în aceeaşi direcţie.

2.1. Conceptul de comportament. Definiții

Dicţionarele de psihologie precizează că, prin termenul de comportament se înţelege „activitatea unui organism în interacţiune cu mediul său înconjurător"[68]. Termenul se referă la ansamblul activităţilor, în general, sau la o anumită activitate particulară. De asemenea, comportamentul se referă la „ansamblul reacţiilor adaptative, obiectiv-observabile, pe care un

[67] "În măsura în care putem discerne, unicul scop al existenţei umane este de a aprinde o lumină în întunericul ființei." C. G. Jung, 1965**,** p. 326.
[68] Doron, R., Parot, F., 1999, p. 155.

organism, prevăzut cu sistem nervos, le execută ca răspuns la stimulii din ambianţă, care, de asemenea, sunt obiectiv observabili"[69]. Sensul de comportament este aici echivalent al termenului de „behaviour".

Conceptul este pus în evidenţă la începutul secolului XX de către Henri Pieron (1908) în Franţa, şi de John Broadus Watson (1913) în Statele Unite, termenul fiind asociat istoric redefinirii a însuşi obiectului psihologiei pe care îl propunea behaviorismul. Termenul desemnează când ansamblul activităţilor, în general, când o anumită activitate particulară.
Comportamentul se defineşte ca reacţie totală a unui organism, prin care răspunde la o situaţie trăită, în funcţie de stimulările mediului şi de tensiunile sale interne şi ale cărui mişcări succesive sunt orientate într-o direcţie semnificativă. Comportamentul desemnează astfel modul de a fi şi de a acţiona prin manifestări observabile, importante fiind sensul şi direcţia adaptativă a comportamentului.

În sens restrâns, noţiunea de comportament se limitează la activităţile direct observabile ale organismului, ceea ce exclude, cel puţin la prima privire, stările de conştiinţă, gândurile, sentimentele, reprezentările şi alte activităţi interne.

În sens larg, noţiunea se extinde şi la activităţile interne şi întâlneşte noţiunea de conduită propusă de Pierre Janet, semnificând activitatea sau acţiunea sub toate formele ei: intern-subiective şi extern-motorii şi întotdeauna considerând unitatea dintre psihic şi faptele de comportament. Termenul de conduită cuprinde deci, atât comportamentul exterior, cât şi cel interior. Conduita reprezintă activitatea sau acţiunea sub toate formele lor, modul de a se conduce şi de a acţiona mintal şi motor al subiectului într-o situaţie dată sau în situaţii tipice. Spre deosebire de comportament, conceptul de conduita se referă şi la fenomenele interne, subiective, reunind organic faptele psihice cu cele comportamentale.

Comparând definiţiile, se observă că în timp ce comportamentul cuprinde restrictiv sfera reacţiilor obiective şi observabile, mişcarea unei persoane în spaţiul ei de viaţă externă, conduita include pe lângă reacţiile obiective şi fenomenele interne subiective, reprezentând unitatea dintre faptele psihice şi cele de comportament. Conduita nu se reduce nici la datele materiale şi obiective, cum ar fi reacţiile motorii şi secretorii, aşa cum le înţelegeau

[69] Neveanu, P., 1978, p. 123.

behavioriştii, nici la simplele reacţii ale organismului examinat în mediul său, prin care caută să diminueze tensiunile provocate de acesta. Conduita este un răspuns la o motivaţie, punând în joc componente psihologice, motorii şi fiziologice. În această ultimă perspectivă, caracterul direct observabil nu este luat ca un criteriu important, psihologia asumându-şi, între altele, ca sarcină, depăşirea condiţiilor de observare directă imediată făcând accesibile fenomene până atunci inobservabile. Procesele psihice, senzoriale, intelective şi afective sunt concepute astfel ca un fel de conduite interne.

Spre a se manifesta în felul lui propriu, comportamentul trebuie să posede o „structură" care îi stă la bază – organe senzoriale, sistem nervos, muşchi, sistem hormonal. Aceste structuri variază de la o specie animală la alta, având ca rezultat diferite tipuri de comportament. Ele variază şi de la un individ la altul aparţinând aceleiaşi specii, astfel încât putem afirma despre compartiment că este influenţat de factori genetici.

Cu privire la comportamentul uman, Juliette Favez-Boutonier[70], preciza că acesta „trebuie examinat din perspectiva sa proprie; trebuie observat cât mai exact cu putinţă modul de a fi şi de a reacţiona al fiinţei umane concrete şi complete la expunerea într-o anumită situaţie, trebuie căutate acestui mod de a fi un sens, o structură, o geneză. A analiza un comportament nu înseamnă a-l descompune în segmente şi în procese elementare, ci a-i găsi o semnificaţie." Autoarea face trimiteri către scopul, finalitatea şi motivaţia unui comportament în contextul întregului fiinţei umane concrete şi complete.

Andrei Cosmovici preciza în *Psihologie Generală*[71], că pentru înţelegerea comportamentului este importantă referirea şi la organism, dar în special la ambianţa socială şi la structura psihică dobândită de persoană. Structura psihică este generată în special din experienţa anterioară, sistemul psihic constând în anumite concepţii, însuşiri de temperament şi caracter, anumite sentimente şi amintiri etc.. Astfel că înţelegerea comportamentului uman presupune referirea la trei factori, omul fiind un individ biopsihosocial. Adică structurile unui comportament pot fi înţelese prin raportarea lor îndeosebi la experienţa personală, ca şi structură biologică şi psihică, cât şi la mediul ambiant.

---

[70] Favez-Boutonier, art. Psychologie, în Encyclopaedia universalis, XIII, 1968, *apud*, Catalan, J. F., 1997, p 13.
[71] Cosmovici, A., 1996, p. 12.

Comportamentul este, deci, „latura cea mai evidentă a personalităţii, fiind cea mai uşor observabilă şi, în acelaşi timp, cea mai susceptibilă de a fi supusă interpretării”[72].

În *Diferenţe interindividuale*[73] se menţionează că atât ereditatea, cât şi mediul, influenţează comportamentul. Diferite tipuri de mediu, acţionând asupra aceleiaşi structuri genetice, pot determina comportamente diferite. De asemenea, indivizi diferiţi din punct de vedere genetic, dar supuşi aceloraşi influenţe de mediu, manifestă comportamente diferite. Astfel, rezultă că ereditatea şi mediul interacţionează, iar ceea ce interesează este modul în care variaţiile unuia acţionează asupra influenţelor celuilalt termen al relaţiei.

Concret, ceea ce se studiază este modul de comportare a persoanei, toate reacţiile psihice: ce spune, acţiunile sale, expresiile sale. Dar un psiholog are nevoie şi de informaţii privind trăirile interne care sunt exteriorizate prin mărturii verbale, prin descrieri, ele devenind importante în măsura în care acestea concordă la multe persoane. Pe baza acestora, ca şi prin referinţe la ambianţa socială ori la unele particularităţi ale organismului se pot găsi explicaţii valabile.

Comportamentul este deci forma cea mai expresivă de îmbinare a socialului, ereditarului cu psihologicul. Fenomenele psihice devin psihosociale atunci când capătă direcţie comportamentală, componenta lor internă implicită fiind dublată de o manifestare externă, explicită.

2.1.1. Abordări ale comportamentului

O chestiune importantă în literatura de specialitate a constituit-o, de-a lungul timpului, însuşi punctul de vedere din care comportamentul este abordat. De pildă, în funcţie de obiectul unei discipline sau de paradigma teoretică dominantă din cadrul acesteia, se poate pune accentul:

[72] Popa-Velea, O., 2010, p. 14.
[73] Birch, A., Hayward, S., 1999, p. 50.

- fie pe substratul strict material, neurofiziologic al acesteia (ex. un comportament este rezultatul intrării în acţiune a unui lanţ neuronal, eventual dublat de mesageri chimici de susţinere),
- fie pe mecanismele psihologice care susţin sau iniţiază un comportament (ex. un comportament este rezultatul învăţării, condiţionării, evitării),
- sau pe rolul determinaţilor macro - sociali sau culturali în modelarea comportamentului normal sau patologic (ex. comportamentul delincvent, ca rezultat al presiunilor sociale).

Corespunzător acestor accente, disciplinele oferă explicaţii, mai mult sau mai puţin generalizabile sau obiectivabile, pentru o serie de comportamente simple sau complexe.

Disciplinele care au înregistrat succese în acest domeniu sunt: psihologia, sociologia, antropologia, neurofiziologia, etologia, medicina, cibernetica, teoria sistemelor, filosofia, etica etc..[74]

Neurofiziologia a reuşit de la început să explice o mare parte din comportamentele simple de pildă, fuga, mai ales datorită faptului că acestea, întâlnindu-se şi la animale, au putut fi modelate şi studiate cu uşurinţă. Neurofiziologia studiază comportamentul de la componenta motorie până la componentele afectiv-emoţionale, motivaţionale, instinctuale, sociale, sexuale si neurocognitive. În ultimele două decenii, datorită progreselor remarcabile ale tehnologiilor din domeniu, care ajung să dea o imagine tot mai clară a mecanismelor neurofiziologice ultrastructurale, ca şi a substratului lor biochimic, ea a făcut saltul către elucidarea unor comportamente mult mai complexe precum comportamentele spirituale, experienţa mistică, comportamentele ritualice etc., punându-se astfel bazele biologiei credinţei[75]. Activitatea electrică cerebrală a fost asociată cu variabile psihologice şi cognitive. De pildă, activarea corticală crescută a subiecților extravertiți față de cei introvertiți sau frecvența crescută a undelor theta la anumiți indivizi cu tulburări de personalitate.

[74] Popa-Velea Ovidiu, op. Cit., p. 16.
[75] Vezi Pollack, R., 2007; Newberg, A., D Aquli E., Vince Rause, 2008; Newberg, A., Waldman, M., R., 2009; Sagan, C., 2009.

Psihologia, deşi poate viza şi explicarea unor comportamente simple, se concentrează în general pe comportamente mai complexe, unele normale, altele deviate de la normal, iar altele patologice, oferind criterii pentru o încadrare într-o categorie sau alta. În funcţie de tipul de comportament studiat în cadrul psihologiei se diferenţiază ramuri precum: psihologia comportamentului, psihologia religiei, psihosomatica, psihologia clinică, educaţională, socială, etc.

Sociologia studiază geneza şi manifestarea comportamentului la nivel de macro şi microgrup, orientându-se asupra factorilor de natură socială ce îl influenţează (ecologici, geografici, politici, culturali sau administrativi, de educaţie etc.). Sociologia defineşte comportamentul[76] ca o activitate sau ansamblu de activităţi observabile, în care se manifestă activitatea unuia sau a mai multor actori sociali. Comportamentul social este o reacţie sau un răspuns la comportamentul altora. Prin intermediul unui anumit comportament, individul îşi satisface propriile nevoi şi preferinţele în funcţie de modalităţile acceptate din punct de vedere cultural (de pildă, respectând expectanţele de rol), pe baza răspunsurilor emotive (amintiri, sentimente, temeri) şi pe baza cunoştinţelor pe care individul le are în situaţia în curs de desfăşurare. Sociologia studiază comportamentul, în mod obiectiv, fără a se recurge la introspecţie şi raportându-se la acţiunea stimulilor interni sau externi sau a nevoilor care stau la originea comportamentului.

2.2. Modele explicative ale comportamentului

O inventariere a tuturor viziunilor teoretice asupra comportamentalului uman, dacă nu ar fi imposibilă, ar fi fatalmente incompletă, deoarece acestea sunt într-o continuă schimbare. Schimbări care se referă la simple adnotări ale teoriilor existente, până la contestări sau puncte de vedere radical diferite. Totuși se pot identifica câteva orientări fundamentale.

[76] Marco, D., Boroli. A. (coord.), 2004, p. 169.

2.2.1. Teoriile psihanalitice

Comportamentul este explicat ca şi rezultat al interacţiunii sau al conflictului dintre instanţele psihicului.

Teoriile psihanalitice ale personalităţii propun o perspectivă asupra comportamentului, strâns asociată cu noţiunea de inconştient, punând accent pe forţele dinamice interioare care reglează şi controlează comportamentul. Deci, la origini, teoria psihanalitică[77] este o teorie motivaţională a comportamentului uman. Ea sugerează că cele mai multe dintre comportamentele noastre sunt iniţiate şi susţinute de motive inconştiente. Anumite gânduri, sentimente şi motive se află în inconştient din raţiuni bine justificate, iar pătrunderea lor în conştient nu ar face altceva decât să producă disconfort şi supărare. Pentru a evita asemenea experienţe neplăcute, psihicul caută să blocheze pătrunderea lor în conştient. Pe de altă parte, însă, toate aceste conţinuturi ale inconştientului se pot releva prin conduita cotidiană, regăsindu-le, în ceea ce psihanaliza numeşte acte ratate, lapsus, false percepţii, comportamente iraţionale etc.. Ca urmare, în ciuda tuturor eforturilor depuse de către conştient pentru a le păstra ascunse, sentimentele şi motivele inconştientului ghidează disimulat comportamentele noastre.

În conformitate cu modelul topografic, toate emoţiile sunt conştiente. El subliniază faptul că actul de a împinge conţinutul psihic în inconştient este iniţiat de celelalte două instanţe, preconştientul şi conştientul şi, ca atare, ar trebui să fie uşor accesibil conştientului nostru. Freud a realizat astfel că modelul topografic este mult prea simplist şi incapabil să explice pe deplin complexitatea funcţionării psihice.

Pentru a depăşi aceste dificultăţi, Freud a dezvoltat o nouă teorie pe care a sintetizat-o în modelul structural. Acesta descrie personalitatea apelând la trei constructe: id, ego şi supraego. Freud atrage atenţia asupra faptului că cele trei componente nu trebuie judecate ca trei compartimente separate în mintea noastră şi nici ca entităţi tangibile biologice. Din acest motiv, ele nici nu pot fi tratate separat, ci doar în interrelaţie. Într-o personalitate matură normală, ele determină comportamente integrate şi bine echilibrate.

---

[77] Opre, A. (coord.), 2002, p. 5.

Id-ul are o determinare biologică şi este partea cea mai primitivă a personalităţii. În concepţia lui Freud[78], originea personalităţii este una biologică, fiind reprezentată de id, elementul ei bazal. El reprezintă impulsurile instinctuale: sexual, agresiv şi cele legate de nevoile primare. Id-ul operează după principiul plăcerii, conform căruia este căutată plăcerea şi evitată durerea. Dorinţele nesatisfăcute creează tensiune, iar eliberarea de sub această tensiune este căutată fie prin soluţii reale, fie prin fantezie. Id-ul este iraţional şi impulsiv, fiind neafectat de restricţiile sociale. La nou-născut, toate procesele mintale sunt legate de sfera Id-ului, acesta fiind singura componentă a personalităţii care este prezentă încă de la naştere. Mai târziu, odată cu dezvoltarea Ego-ului, singura capabilă să interacţioneze nemijlocit cu mediul, deoarece este înţelept şi raţional, elaborându-şi planuri realiste, menite să satisfacă nevoile id-ului, comportamentul începe să se ghideze predominant după principiul realităţii, respectiv urmează scenariul de acţiune cu cele mai mari şanse de succes în condiţiile date, satisfacerea nevoilor fiind amânată până la momentul şi locul potrivit.

Potrivit modelului freudian, până în jurul vârstei de 3 ani, copiii nu au sensul binelui şi al răului, ceea ce îi pune în imposibilitatea de a utiliza un sistem axiologic. Pentru început, funcţia moralizatoare este realizată de către părinţi, de care copilul neajutorat va depinde mai multă vreme. Ei recompensează anumite comportamente ale copilului, confirmându-şi astfel afecţiunea şi făcându-şi plăcută prezenţa. Dar tot ei, sunt cei ce-1 pedepsesc atunci când greşeşte. Acest lucru constituie un semn ameninţător pentru copil, avertizându-1 că, cel puţin pentru o vreme, a pierdut dragostea şi va fi lăsat singur la dispoziţia unui mediu înconjurător ostil şi periculos. Până la 6 ani se va forma a treia parte a personalităţii - superego-ul. Superego-ul reprezintă un cadru intern, propriu individului, care stabileşte ceea ce este „bine" şi ceea ce este „rău", în urma sancţiunilor morale şi restricţiilor culturii din care face parte. Teoria psihanalitică susţine că indivizii cu un superego puternic au tendinţe accentuate de culpabilizare, în situaţiile care implică o dilemă morală, iar indivizii cu un superego mai slab încalcă mai uşor regulile.

Freud consideră că aceste părţi ale personalităţii sunt într-un permanent conflict - id-ul încearcă să obţină gratificarea impulsurilor, în timp ce superego-ul stabileşte standarde morale,

[78] Freud, S. (1923) 'The ego and the id', in *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud,* 19 (London: Hogarth Press*), apud,* Opre, Adrian (coord.), op. cit., p. 6.

uneori foarte înalte şi greu de atins. Ego-ul este obligat să menţină echilibrul între aceste două forţe opuse şi cerinţele exterioare ale realităţii sociale.

Spre sfârşitul anilor 1920, Freud realizează o integrare a celor două modele, structural şi topografic, conferind astfel mai multă coerenţă teoriilor sale privind personalitatea.

2.2.2. **Teoria behavioristă**

În cadrul teoriei behavioriste comportamentul este explicat inițial de Watson[79] și Skinner[80] ca rezultat al învățării și modelării individuale, iar ulterior de către Bandura[81], ca fiind un rezultat al învățării sociale. Aproximativ în aceeaşi perioadă în care Freud introducea conceptele de id, ego, şi supra- ego, psihologul american J. B. Watson căuta să discrediteze astfel de teorii, demonstrând că o fobie poate fi indusă doar prin forţe externe.

Watson a ajuns la concluzia că este greşit să relaţionezi psihopatologia cu cauze interioare, precum conflictele oedipale nerezolvate sau conflictele id-ego. Mai mult, el a susţinut că însăşi psihologia ar trebui redefinită ca fiind studiul comportamentului observabil. Perpetuând ideile lui Watson, Skiner, un alt psiholog american, a avut cea mai semnificativă contribuţie la dezvoltarea perspectivei behavioriste. Acesta a ajuns la concluzia conform căreia comportamentul uman nu este determinat de cauze interioare, ci doar de efectele mediului extern. Skiner, asemenea lui Watson, a susţinut, însă, că psihologia poate fi considerată disciplină ştiinţifică doar dacă îşi restrânge atenţia asupra comportamentului observabil şi asupra operaţiilor vizibile, care se fac asupra organismului din afară. Skinner a fost de acord cu Pavlov şi Watson în ceea ce priveşte faptul că unele comportamente sunt învăţate prin condiţionare clasică. În condiţionarea pavloviană, stimulul neutru precede şi solicită răspunsul condiţionat, permiţând învăţarea. Cu toate acestea, Skinner[82] a susţinut că marea majoritate a actelor de învăţare depind de ceea ce se întâmplă după ce survine comportamentul. Comportamentul nostru operează asupra mediului şi produce anumite efecte, iar aceste consecinţe, la rândul lor, determină frecvenţa ulterioară de apariţie a acelui comportament.

---

[79] Watson, J., B., 1913, pp. 158–177.
[80] Skinner, B. F., 1938, 1948.
[81] Bandura, A. Ross, D., & Ross, S. A, 1961, p. 575-582.
[82] Skinner, B.F., *Contingencies of Reinforcement: A TheoreticalAanalysis*, New York: Appleton-Century Crofts, 1969, *apud*, Opre, Adrian (coord.), op. cit. p. 11.

Modelul propus de Skinner pentru a explica acest tip de învăţare este cunoscut sub numele de condiţionare operantă.

Bandura[83], a sugerat ideea că nu numai mediul determină comportamentul, dar şi comportamentul determină mediul. Acest fenomen este denumit de Bandura determinism reciproc: lumea şi comportamentul persoanei se determină unul pe celălalt. Autorul susţine că învățarea se realizează observând ceea ce fac ceilalţi şi observând care sunt consecinţele comportamentului lor. Acest tip de învăţare a fost denumită învăţare socială sau observaţională. Spre deosebire de Skinner, Bandura a accentuat rolul cauzelor interioare ale comportamentului uman, cum sunt gândurile, credinţele şi aşteptările. Comportamentul este explicat ca fiind deci un rezultat al învățării sociale.

2.2.3. Teoriile cognitive

Comportamentul este explicat ca rezultat al interpretărilor personale ale unor evenimente. Teoreticienii de orientare cognitivă privesc dincolo de schema stimul-răspuns, fiind de părere că învăţarea nu se produce pe un teren gol. Informaţiile vor fi primite, asimilate, judecate şi raţionalizate de către individ, în contextul cunoştinţelor şi ideilor sale anterioare. Greşelile de raţionalizare şi conceptualizare sau credinţele iraţionale deja formate pot determina apariţia unor comportamente anormale. Pentru a modifica aceste comportamente este necesară restructurarea cognitivă sau reorganizarea paternurilor de gândire.

Fiecare persoană îşi creează propriile concepte, ”predicţii” şi ”ipoteze experimentale”, pentru a înţelege şi a se descurca în lumea în care trăieşte. Aceste concepte necunoscute, Kelly[84] le-a numit constructe personale. Kelly a atras atenţia asupra importanţei determinanţilor cognitivi ai comportamentului uman, între stimul și reacție aflându-se determinanții cognitivi.

---

[83] Bandura, A., *Self-inforcement: Theoretical and Methodological Considerations*, C.M. Francks, & G.T. Williams (Eds.), Annual Review of Behavior Therapy, vol. 5, 1978, *apud*, Opre, A., op. cit., p. 12.

[84] Kelly, G.A., *The Psychology of Personal Constructs*, Norton, New York, 1955, *apud*, Opre, A., op. cit., p. 12.

2.2.4. Teoriile umaniste

Comportamentul este explicat ca tendinţă înnăscută de dezvoltare a abilităţilor constructive şi sănătoase – actualizarea, Rogers[85], sau ca tendință de satisfacere ierarhică a nevoilor umane - Maslow[86].

Teoreticienii psihologiei umaniste au preferat să abordeze personalitatea umană într-un mod integrat şi optimist. Rogers era foarte optimist în privinţa naturii umane şi credea că oamenii sunt motivaţi de o forţă pozitivă unică, o tendinţă înnăscută de a-și dezvolta abilităţile constructive şi sănătoase - actualizarea sinelui. Rogers a evidenţiat importanţa interacţiunilor părinte - copil, în mod special acele tipuri de interacţiuni care duc la psihopatologie. Rogers a fost primul teoretician al personalităţii care a pus accent pe noţiunea de sine, care s-a dovedit ulterior a fi un concept foarte important şi intens studiat. ”comportamentul omului este desăvârșit de rațional și se îndreaptă, cu o complexitate subtilă și ordonată, spre țelurile pe care încearcă să le atingă organismul lui. [...] să fii implicat în experiența deseori înspăimântătoare și deseori satisfăcătoare a unei vieți mai sensibile”[87].

Maslow s-a dedicat în primul rând studiului indivizilor foarte echilibraţi. El considera că teoriile bazate în întregime pe date clinice nu pot produce decât adevăruri parţiale despre personalitatea umană. Teoria lui Maslow este bine cunoscută şi pentru abordarea ierarhică a nevoilor umane. El a subliniat faptul că un nivel, de pildă nevoia de afiliere, rămâne relativ neimportant, până când nivelurile inferioare, precum nevoia de securitate, nu au fost satisfăcute cel puţin într-o anumită măsură[88].

2.3. Procese psihice implicate în modularea comportamentului

Procesele psihice concură la modelarea comportamentului, viaţa psihică fiind extrem de unitară. Înţelegerea comportamentului uman implică o referire la structura psihică a persoanei,

[85] Rogers, C., 2008.
[86] Maslow, A., 2007, p.151.
[87] Rogers, C., op. cit., p. 276.
[88] Opre, Adrian (coord.), op. cit., p. 10.

care izvorăşte în special din experienţa anterioară (sistemul psihic constând în anumite concepţii, însuşiri de temperament şi caracter, anumite sentimente şi amintiri), cât şi la organism şi la ambianţa socială. Înţelegerea conduitei[89] umane presupune deci, referirea la cei trei factori, omul fiind un individ biopsihosocial.

În orice proces psihic, se pot distinge aspecte cognitive, afective şi motorii. Trebuie deci subliniată indisolubila legătură dintre cognitiv şi afectiv, cognitiv şi motor, ca şi cea dintre afectiv şi motor în variate modalităţi. Comportamentul este declanşat şi orientat prin intermediul impulsurilor, intereselor, sentimentelor şi fenomenelor voluntare, cât şi prin intermediul funcţiunilor psihice, cele care îi descriu structura, modul de acţiune precum percepţia, memoria, gândirea etc..

Procesele cognitive vizează, în primă instanţă reprezentarea internă a realităţii dar şi organizarea acesteia, adică ”reflectarea în mediul intern a realităţii exterioare”[90] cât şi ”manipularea reprezentărilor pe baza unor reguli”[91] . Într-o etapă ulterioară, reprezentarea şi organizarea informaţiei pregătesc terenul pentru interpretarea acesteia şi engramarea semnificaţiei în scenarii comportamentale. Acest proces se referă la învăţare, gândire şi memorie. Prin învăţare sunt acumulate experienţe noi, care sunt stocate cu ajutorul memoriei şi prelucrate sau manipulate de gândire. Gândirea facilitează şi raportarea la sine, fiind o condiţie a constituirii imaginii şi conştiinţei de sine. Cea mai mare parte a comportamentului poartă amprenta conjuncţiei dintre scopuri şi cunoştinţele avute. Desigur, acestea nu epuizează toată complexitatea comportamentului, dar constituie un factor esenţial în explicarea acestuia[92]. În lipsa funcţionării corecte a proceselor de mai sus, comportamentul ar avea mult de suferit, - fapt dovedit de patologia psihiatrică.

Procesele afective, adică emoţiile, sentimentele şi pasiunile au rolul de a potenţa şi susţine energetic comportamentul, contribuind la iniţierea, declanşarea şi menţinerea acestuia,

[89] Cosmovici, A., 1996, p. 24.
[90] Miclea, M., 1999, p. 26.
[91] Ibid.
[92] Idem, p. 29.

în raport cu stimulii externi sau interni cât și cu posibilitățile de satisfacere a trebuințelor. Prin intermediul afectivității și a funcției reflectorii, omul este capabil să vibreze, să empatizeze, să se transpună subiectiv, iar prin intermediul funcției adaptativ - reglatorii, persoana este capabilă de a-și reconstrui subiectiv, raporturile sale cu lumea, reglându-și astfel conduita la cerințele lumii externe.

Raportul dintre comportament și afectivitate este unul de interdependență, astfel: comportamentul poate fi determinat de o stare afectivă (tristețe - lentoare), dar comportamentul poate determina, iniția, la rândul său o stare afectivă (de pildă, o persoană poate căuta să repete un comportament care în trecut i-a produs plăcere). În ambele accepțiuni, tonusul afectiv este de natură de a influența atât formarea de reprezentări ale realității și manipularea acestora, cu referire aici la procesele cognitive, cât și orientarea către scop și persistența în atingerea acestuia, cu referire la procesele motivațional – volitive.

Procesele motivațional – volitive se referă la componenta vieții psihice care inițiază și susține un comportament. Există o legătură între aceste procese și procesele afective, deoarece urmărirea și realizarea scopului este generatoare de satisfacție, iar satisfacția obținută în urma atingerii scopului tinde să fie cu atât mai mare cu cât scopul este mai complex și implicarea mai puternică. Un exemplu pentru aceste procese este de pildă clasica piramidă a lui Maslow.

Realizând o analogie cu piramida lui Maslow, Ovidiu Popa - Velea construiește o piramidă a comportamentelor care derivată din piramida nevoilor. Această piramidă ilustrează comportamentele derivate din variatele tipuri de motivație.

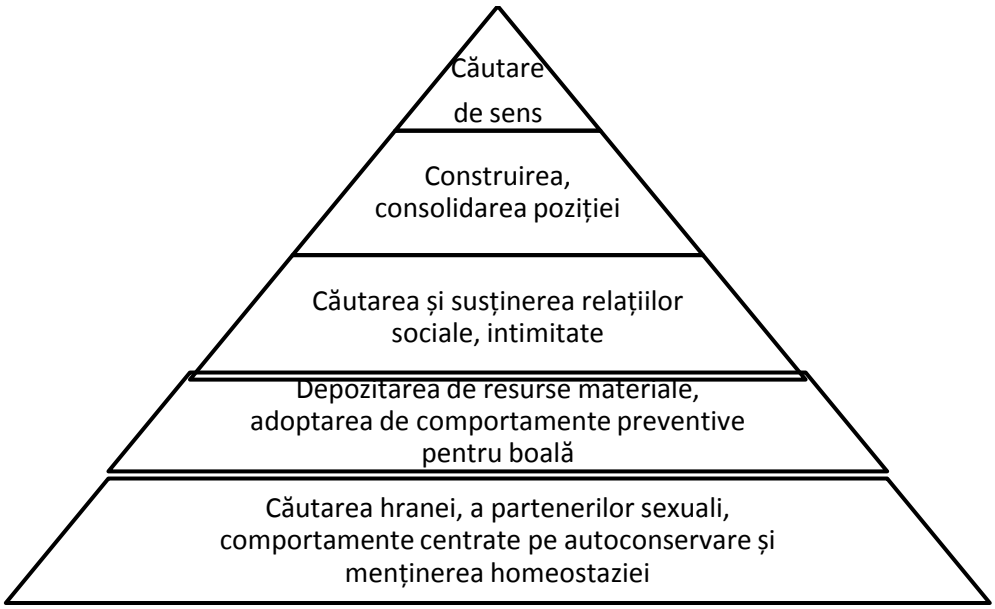

Fig. 2.1. Piramida comportamentelor[93]

Elemente implicate în dezvoltarea personalității.

O structură asemănătoare cu piramida motivațiilor o au și stadiile dezvoltării moral – spirituale elaborate de psihiatrul american Scott Peck[94]. Autorul menționează faptul că ar există patru stadii al dezvoltării moral – spiritual umane, caracterizate de modalități specifice de reprezentare a acesteia, de raportare subiectivă la exigențele morale și la aspecte de ordin spiritual. În viziunea autorului, cu cât un om se găsește într-un stadiu mai avansat, cu atât are un comportament mai echilibrat, prosocial mai puternic și mai adaptat mediului. Peck menționează că stadiile nu sunt fixe și că există oameni care se mișcă între acestea ascendent dar și descendent. dezvoltarea personalității este rezultat al socializării si enculturației.

[93] Popa - Velea, O., 2010, p.17.
[94] Peck, S., 1987, pp. 48- 52.

	Stadiul	Caracterizare
I	Haotic antisocial[95]	Prezent la copiii mici, dar și la indivizii cu tendințe antisociale sau criminogene; persoana este centrată exclusiv pe nevoile de moment, nefiind capabilă să accepte o voință mai puternică decât a sa; extrem de egoistă și lipsită de empatie
II	Instituționalizat[96]	Comportamentul moral derivă din frica de pedeapsă (divină sau umană); persoana judecă lumea în alb și negru, bine și rău în baza unor criterii simple; este atașată de cultura de proveniență, de normele și miturile ei fondatoare pe care le consideră corecte, în raport cu cele provenind din altă cultură
III	Sceptic[97]	Comportamentul moral este rezultatul unei decizii conștiente, ulterioară interiorizării noțiunii abstracte de bine; în plan spiritual există un grad de autonomie față de cultura de proveniență și o anumită detașare față de practicile centrate excesiv pe ritual și superstiție. Persoana își pune întrebări legate de lume la care găsește răspunsuri nuanțate; deschisă spre experiențe noi
IV	Mistic[98]	Persoana are acces la o înțelegere profundă a binelui și răului, iertării și milei, compasiunii și dragostei. Persoana se manifestă în mod spontan și fără dedublare, printr-o împăcare și seninătate generatoare de empatie și implicare socială.

Tabelul 2.1. Stadiile dezvoltării moral[99] - spirituale cu implicații asupra comportamentului

[95] The chaotic antisocial stage.
[96] The formal institutionalized stage.
[97] The skeptical stage.
[98] The mystic communal stage.

Peck susține că dezvoltarea moral – spirituală este determinată de interiorizarea comportamentelor, părerilor, valorilor, așteptărilor, concepțiilor altora; acestea fiind transmise prin mecanismul recompensă / pedeapsă, exemplu personal de comportament, limbaj, ideologie și norme culturale, astfel, copilul dobândește un eu socializat, o persoană și un concept de sine.

Totuși Peck atribuie mediului, culturalului responsabilitatea dezvoltării spirituale a persoanei. Comportamentele morale, spirituale fiind unele învățate. Ceea ce nu am aflat este dacă aceste comportamente nu pornesc cumva și dintr-o sursă interioară, nu doar ca influență exterioară, impusă prin pedeapsă și recompensă. Se cunoaște faptul că un comportament moral poate fi format, sau dezvoltat social și cultural, dar oare nu există în om și nevoia de moralitate sau spiritualitate? Așa cum comportamentul de căutare de sens[100] este determinat de trebuința actualizării de sine[101], nu poate exista o trebuință spirituală care să determine o altă căutare de sens?

Din punct de vedere al psihologiei, studierea proceselor psihologice implicate în modelarea comportamentului este una de mare importanță, deoarece ne poate dezvălui substratul intim al comportamentului, iar în același timp ne poate furniza și modalități de intervenție asupra acestuia.

2.4. Mijloace de investigare a comportamentului

O sinteză a metodelor utilizate în psihologie poate fi identificată la mai mulți autori[102], în psihologie, obiectul este investigat şi cunoscut în mod indirect, manifestările exterioare, comportamentale sunt astfel considerate indicatori ai stărilor şi relațiilor interne, subiective.

---

[99] O stadialitate a dezvoltării morale a fost realizată și de psihologul american Lawrence Kohlberg, bazându-se pe ideile lui Piaget.
[100] Popa - Velea, Ovidiu, op. cit., p.17.
[101] Maslow, A., op. cit., 2007, p.93; actualizarea de sine este descrisă drept dorință de a deveni tot mai mult ceea ce este persoana în toată specificitatea ei, de a deveni tot ce poate deveni. Maslow oferă ca exemplu, comportamentul creativ.
[102] Vezi Atkinson 2002, Cosmovici 1996, Zlate 2000.

Metodele psihologiei[103] au un caracter instrumental, de intervenţie, de informare, interpretare şi acţiune, iar, în funcţie de scopul lor, pot fi împărţite în: metode de recoltare a informaţiilor şi metode de prelucrare şi interpretare a acestora; metode de investigare intensivă şi extensivă; de diagnoză şi prognoză; metode de cercetare şi metode aplicative (psihoeducaţionale, psihoergonomice, psihoterapeutice etc.). Ele pot fi clasificate şi după alte criterii (de exemplu, după criteriul istoric, după cel al gradului de penetraţie în profunzimea fenomenului studiat, după criteriul indicelui de standardizare a procedurii de cercetare etc.). Metodele sunt ghidate de concepţia generală a cercetătorului, de principiile teoretice-ştiinţifice de la care porneşte, reunite sub denumirea de metodologia cercetării. Fiecare şcoală sau orientare psihologică îşi are propria sa metodologie de cercetare, între concepţie şi metodă, existând o strânsă interacţiune.

Metodele de cercetare a comportamentului în psihologie abordează comportamentul dintr-un singur unghi, adesea limitat. De aceea, aşa cum în psihoterapie triumfă uneori eclectismul şi în diagnoza comportamentului mai multe metode pot aduce informaţii mai multe şi mai nuanţate. Metodele utilizate în investigarea comportamentului pot cunoaşte multiple clasificări, de pildă: după formă, cantitative (ex. testele psihologice) sau calitative (ex. observaţia); după câmpul lor de aplicare, predominant individuale (ex. interviul) sau colective (ex. ancheta).

Pentru realizarea acestei lucrări considerăm necesară utilizarea metodelor calitative de investigație. O definiție generică a cercetării calitative o oferă Denzin[104] Norman și Lincon Yvonna, aceștia consideră cercetarea calitativă ca fiind o abordare multidisciplinară și transdisciplinară, pluriparadigmatică și multimodală, ce implică studierea subiectului/ fenomenului în cadrul său natural, cu scopul înțelegerii și interpretării lui pe baza semnificațiilor pe care persoanele le aduc cu ele; cercetarea calitativă se referă la complexitatea interacțiunilor sociale exprimate în viața cotidiană și de semnificațiile atribuite de participanți acestor interacțiuni. Caracteristica distinctivă a cercetării calitative este

[103] Zlate, M., 2000, p. 35.

[104] Denzin, N. & Lincoln Y., 2003, p.3-4.
Qualitative reasearch is a field of inquiry in its own right. It crosscuts disciplins, fields, and subject matters. A complex, interconnected family of terms, concepts and assumptions surround the term qualitative reasearch[...].Qualitative research is a situated activity that locates the observer in the world. It consists of a set of interpretive, material practices that make the world visible. These practices transform the world.

reflexivitatea, care pune în evidență poziția centrală a cercetătorului în construcția de cunoștințe, faptul că dovezile cercetării sunt puncte de vedere personale, deschise schimbării și reconstrucției. Reflexivitatea este un indicator al prezenței cercetătorului ca parte intrinsecă din contextul și cultura pe care încearcă să o înțeleagă. Cercetătorul dezvăluie date despre propria persoană și individualitatea sa de cercetător.

În continuare vor fi descrise pe scurt doar acele metode de cercetare şi de adunare a datelor utilizate în prezenta lucrare.

Metoda observaţiei este cea mai frecvent utilizată şi, din punct de vedere tehnic, este o metodă mai uşor de aplicat, deoarece nu presupune o aparatură sofisticată, adesea fiind suficiente un creion şi un caiet de notiţe. Această este şi prima metodă în ordine cronologică la care s-a recurs pentru cunoaşterea şi descrierea stărilor sufleteşti şi a conduitelor celorlalţi. Metoda observației este utilizată atât în cercetările cantitative, cât și în cele calitative. Ca metodă calitativă de investigație, observația[105] este definită ca act de urmărire și descriere sistematică a comportamentelor și evenimentelor studiate ce au loc în mediul social natural. Un derivat al acestei metode este autoobservaţia.

Autoobservația[106] este principala metodă prin care o persoană încearcă să se cunoască pe sine. Psihologia subiectivist-spiritualistă considera că singura metodă pe care se poate bizui în general cunoaşterea psihologică este introspecţia, definită ca privire în interior, efectuată prin „ochii minţii" asupra trăirilor şi stărilor interne ale conştiinţei, ca date imediate şi unice, irepetabile. Înţeleasă ca atare, introspecţia a fost pe bună dreptate respinsă ca metodă ştiinţifică, deoarece subiectul nu se poate dedubla pentru a deveni în acelaşi timp şi obiect şi observator. Spre deosebire de introspecţia clasică, autoobservaţia devine o modalitate de cunoaştere mijlocită, ea vizând relevarea şi descrierea reacţiilor şi manifestărilor comportamentale poprii în diferite situaţii. Autoobservația[107], și-a reintrat în drepturi odată cu afirmarea paradigmei calitative de investigare. Max Weber[108] este cel care integrează autoobservația ca metodă de cercetare, investigarea sinelui dovedindu-se a fi o tehnică utilă în

[105] Vezi Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M.,& Tindall, C., 1995.
[106] Conf.univ.dr. Mihai Aniţei, *Fundamentele psihologiei*, note de curs, pp.16 – 23.
[107] Vezi Iluț, P., 1997.
[108] Vezi Weber, M.,2001.

studiu. Imersia observatorului în aceeași situație cu cea pe care o va observă, dubla sa postură de obiect și subiect al investigației, va favoriza o înțelegere mai profundă a lumii cercetate. Ca modalități de înregistrare a propriilor gânduri, emoții și comportamente sunt utilizate jurnalele, fișele de monitorizare și autorapoartele.

O altă metodă utilizată pentru investigarea comportamentului este, metoda interviului şi convorbirii. Aceasta se referă la interogarea directă a subiectului/ participantului. Obiectivul acestei metode îl poate constitui identificarea anumitor trăsături atitudinal-caracteriale globale de personalitate, sau traiectoria şi statutul profesional, viaţa de familie, comportamentul relaţional, dimensiunea proiectivă – dorinţe, aşteptări, aspiraţii etc.. Interviul poate fi definit ca o ”artă de a pune întrebări şi de a asculta”[109]. Calitatea interviurilor este determinată de abilitățile cercetătorului cât și de calitatea relației stabilită de acesta cu interlocutorii săi.

2.5. Criterii de clasificare ale comportamentului

Comportamentul reprezintă totalitatea activităţilor exterioare ale unei fiinţe, destinate satisfacerii unei motivaţii sau a uni instinct şi care în cazul omului este subordonat unui sens valoric. Comportamentele reprezintă un registru foarte complex de forme şi combinaţii, diferite după complexitate şi nivelul de reprezentare. Clasificarea tipurilor şi formelor comportamentale se realizează, deci, după variate criterii. Multe dintre ele se află la intersecţia unor criterii sau reprezintă dominante ale expresivităţii unei personalităţi, căpătând statut de stiluri comportamentale.

Ioan Neacşu[110] identifică o clasificare a comportamentelor după o multitudine de criterii, precum nivelul de integrare psihică, modalitatea de manifestare (comportament extrinsec și intrinsec), după complexitate și factori stimulatori, trăsăturile de personalitate, după corespondenţa cu modelul intern valorizat, după numărul agenţilor umani implicaţi etc..
De asemenea, comportamentele mai pot fi:

- bazate preponderent pe elemente înnăscute
- bazate preponderent pe elemente dobândite

[109] Fontana, A., & Frey, J., 1994, p. 361.
[110] Vezi Neacşu, I., 1987.

Comportamentele din primul grup sunt centrate, în principal pe trebuinţe biofiziologice, de a căror satisfacere depinde existenţa individului şi chiar a speciei, trebuințe precum hrană, apărare, înmulţire etc.. Acestea sunt fixate în programe ereditare relativ constante, ce se transmit descendenţilor şi acţionează puternic din interior către exterior, determinând reacţii comportamentale de o mare intensitate şi stabilitate în timp şi spaţiu.

Comportamentele din grupul al doilea, specifice îndeosebi oamenilor, sunt centrate mai ales pe trebuinţe spirituale, pe norme şi valori. Spre deosebire de primele, care sunt puternic fixate în biostereotipii acţionate, comportamentele dobândite sunt fixate în convingeri, deprinderi, devin conştientizate.

Trebuinţele spirituale exprimate în valori şi norme acţionează mai întâi din exterior către interiorul indivizilor şi colectivităţilor, iar mai târziu, după interiorizare, ca impulsuri interioare.

Exercițiul de realizare al unei clasificări ale comportamentelor este probabil unul inepuizabil, aria criteriilor fiind nelimitată. Important, în latura tipologică propusă, este nu atât marea diversitate a conduitelor cât, mai ales, posibilitatea unei persoane de a se manifesta şi a se exprima prin cât mai multe forme şi tipuri comportamentale în cadrul aceluiaşi model cultural. Acesta fiind un efect al întrepătrunderii cauzalităţii, situaţiilor, condiţiilor complexe şi reale în care trăim.

De aici provine şi dificultatea înţelegerii unui comportament doar după elemente exterioare observabile, ceea ce conduce la nevoia unei alte abordări.

2.6. Concluzii

Studiul comportamentelor umane a fost o preocupare constantă în istoria omenirii. Fie că era studiat pentru a-l influența, fie că era vorba de o luptă pentru supraviețuire sau era vorba de nevoia de a-i cunoaște resorturile cele mai intime, efortul de a-l cunoaște și de a-l înțelege a fost unul susținut atât în știință, cât și în artă sau religie, uneori cele trei sprijinindu-se reciproc, ca în perioada renașterii.

Ca și în alte științe, și psihologia a venit să completeze tabloul comportamentului uman, conferindu-i un statut privilegiat în istoria ei devenind chiar obiect de studiu. Există

numeroase clasificări şi definiţii ale comportamentului uman, fiecare abordare este diferită în funcţie de paradigma teoretică în care se plasează cel care îl defineşte sau în funcţie de perioada istorică în care s-a formulat definiţia.

Comportamentul a fost pe rând: un rezultat al interacţiunii sau al conflictului dintre instanţele psihicului, apoi a devenit un rezultat direct al acţiunii mediului extern, al socialului, al culturalului, cuprinzând restrictiv sfera reacţiilor obiective şi observabile fiind modificat prin recompense și pedepse, apoi, a fost filtrat de paternuri cognitive, ca ulterior să devină o tendinţă înnăscută de dezvoltare a abilităţilor constructive şi sănătoase, sau tendinţă de satisfacere ierarhică a nevoilor umane, fiind o reacţie determinată de anumite nevoi.

Continuând cu analiza, comportamentul uman a fost redus, pe rând, la statutul de instanţă psihică, sau la acţiune observabilă, externă. Reducţionismul acestor abordări, se referă ori la confundarea subiectului cu obiectul ori la concentrarea asupra distanţei dintre subiect şi obiect. Ca o consecinţă a acestui reducţionism nivelurile de realitate sunt reduse la unul singur. Subiectului i se recunoaşte importanţa în abordarea umanistă, când Rogers identifică semnificaţia experienţei personale, alături de cunoaşterea ştiinţifică în înţelegerea comportamentului uman ”Ştiinţa există doar în oameni [...] cunoaşterea, chiar şi cea ştiinţifică, constă doar în ceea ce este acceptabil la nivel subiectiv. Cunoaşterea ştiinţifică poate fi comunicată doar celor pregătiţi subiectiv s-o primească. Metodologia ştiinţifică [...] este o cale de a mă împiedica să mă înşel singur cu privire la ideile mele subiective, formulate creativ, care s-au născut din relaţia dintre mine şi materialul meu”[111] ;”ştiinţa îşi are originea în experienţa imediată, subiectivă a persoanei şi se bazează pe ea. Izvorăşte din trăirea internă, deplină, [...] trăire ce poate fi comunicată doar parţial şi imperfect”[112] .

Prin urmare, orice act comportamental al omului are o premisă şi o mediere psihică: imaginea senzorială a stimulului, o componentă emoţional-afectivă (pozitivă sau negativă - plăcere, satisfacţie, bucurie - aversiune, insatisfacţie, suferinţă), o stare de necesitate (trebuinţă, interes), o pregătire şi planificare mintală, un reglaj de tip involuntar sau voluntar etc.

[111] Rogers, C., op.cit., p. 306.
[112] Idem, p. 312.

De asemenea, comportamentul suportă și influențe și determinisme exterioare, dar în același timp, comportamentul desfăşurat în plan extern, prin traiectoria şi efectele sale, influenţează în sens invers conţinuturile şi mecanismele psihice interne, cât și mediul în care se desfășoară. Astfel, unitatea funcţională psihic-comportament are un caracter circular şi indisolubil. Omul fiind și o ființă socială, existenţa şi activitatea sa sunt organic integrate unui anumit mediu socio-cultural.

Psihologia identifică influențele asupra nivelului psihicului venite de la alte psihicuri sau de la celelalte niveluri, precum cel biologic, prin mecanismele neurofiziologice, de asemenea, recunoaște influența pe care o are nivelul psihic asupra celorlalte psihicuri - pe același nivel de realitate, dar și asupra celorlalte niveluri, de pildă psihosomatica. Deși recunoaște aceste influențe, cercetarea psihologică se referă la un singur nivel de realitate.

2.7. Contribuții personale

Prin acest capitol strict teoretic am urmărit să prezentăm o imagine de ansamblu a comportamentului uman. Contribuțiile personale aduse în cadrul acestui capitol se referă la:

- realizarea unei sinteze a evoluției conceptului;
- analiza abordărilor anterioare ale comportamentului uman;
- identificarea modelelor explicative ale comportamentului;
- prezentarea unei imagini de ansamblu a comportamentului uman, care se poate desprinde din abordările discutate
- sublinierea necesității unei perspective transdisciplinare în studiul comportamentului.

CAPITOLUL 3.
Psihologia religiei și comportamentul religios

"Pentru omul religios, Natura nu este niciodată exclusiv naturală: ea este întotdeauna încărcată cu o valoare religioasă"[113]

În acest capitol vom prezenta cadrul teoretic în studiul comportamentului religios, plecând de la premisele stabilite în acest sens de către psihologia religiei.

3.1. Introducere în contextul psihologiei religiei

În mod indiscutabil, religia reprezintă unul dintre aspectele cele mai importante care au preocupat omenirea[114]. Informațiile oferite de antropologie susțin că nu a existat o societate fără religie. Evidența sugerează faptul că o înțelegere completă a naturii psihicului uman nu poate fi realizată ignorând aspectul religios. Pe de altă parte, psihologia ar trebui să recunoască faptul că religia nu reprezintă doar un fenomen social sau istoric, ci, așa cum subliniază Jung, ea constituie o problemă de ordin personal.

Înțelegerea condițiilor în care religia influențează sau nu conștiința și comportamentul uman, a devenit unul dintre scopurile majore ale psihologiei care studiază religia. Vergote afirma că psihologia s-a născut şi vine odată cu omul, tot așa și religia, de aceea totul în religie este psihologie, dar nu toată religia este psihologie, deoarece, religia, nu coincide cu fața sa psihologică [115].

[113] Eliade, M., 1992, p.107.
[114] Vezi Albright & Ashbrook, 2001.
[115] Vergote, A., 1985, p. 15

Există mai multe definiții ale psihologie religiei, ceea ce sugerează, o lungă și activă căutare, dacă nu chiar o tatonare a acesteia asupra obiectului de studiu.

- există definiții care abordează psihologia religiei ca o ştiinţă despre suflet, psihic, care studiază legătura dintre subiectul uman şi Dumnezeu sau Transcendent, accentul fiind pus pe relația dintre om și Divinitate;
- iar altele, subliniază faptul că disciplina psihologiei, se ocupă cu principalele fenomene psihice care însoţesc relaţia dintre subiectul uman şi planul divin: trăiri, sentimentul religios, modul de abordare al cultului, accentul fiind pus aici pe fenomenele psihice care însoţesc relaţia dintre om şi Divinitate.

Dacă psihologia religiei se referă la abordarea fenomenului religios ca realitate concretă, atunci, ea face referire la fenomenele psihice care însoţesc relaţia dintre subiectul uman şi planul divin: sentimente, trăiri etc.

- altă definiție[116], consideră psihologia religiei ca ramură a psihologiei care studiază trăirea psihică orientată spre religie.

Cu alte cuvinte, psihologia religiei nu tinde să ofere răspunsuri la întrebările generale privind religia, precum esenţa sa, originea, formele elementare, evoluţia, finalitatea, cât şi adevărul/ iluzia credinţelor. Faţă de acestea din urmă psihologia religiei adoptă o atitudine de agnosticism metodologic, care renunţă la transcendenţă, ca obiect de cunoaştere. Aceasta se concentrează asupra adevărului psihologic al comportamentului religios, identificând factorii care condiţionează apariţia sa, aspectele perceptive, emotive şi afective care îl caracterizează, conflictele care îi marchează dezvoltarea, dimensiunile şi procesele conştiente şi inconştiente prin care omul ajunge la o atitudine personală în raport cu religia, nu doar în sensul adeziunii de credinţă, dar şi, eventual, al negaţiei şi refuzului. În concluzie, putem afirma că psihologia studiază religia trăită, aşa cum se prezintă aceasta în experienţa individuală înăuntrul unui anumit context social, cultural, istoric.

[116] ***, Enciclopedie de filosofie şi ştiinţe umane, Editura All Educational, Bucureşti, 2004, p. 921.

Psihologia religiei este una dintre disciplinele noi, dar, în același timp una dintre disciplinele mai vechi, care prezintă o importanță majoră. De pildă, încă din antichitate[117], există mărturii privind descrierea unor religii, practici şi trăiri religioase ale anumitor popoare, precum babilonienii, egiptenii, asirienii, etc..

Primele cercetări sistematice asupra fenomenului religios, apar în secolul al XIX- lea, când acesta a fost abordat din punct de vedere psihologic, sociologic şi nu în ultimul rând filosofic și antropologic.

Însă, psihologia capătă o altă înfăţişare după ce Wundt, iar apoi Titchener dau psihologiei un caracter experimental şi încep să se ocupe de structura conştiinţei.

La începuturile psihologie religiei, religiozitatea umană era studiată prin intermediul teoriilor și metodelor statistice[118].

Un rol deosebit în dezvoltarea psihologiei religiei îl are psihanaliza. Inițiatorul acestui curent, Sigmund Freud[119] aduce importante modificări în gândirea ştiinţifică, considerând însă că religia o nevroză.

"În complexul lui Oedip găsim începuturile simultane ale religiei, moralei, societăţii şi artei, în deplină concordanţă cu constatările psihanalizei că acest complex formează nucleul tuturor nevrozelor, în măsura în care am reuşit noi să-l înţelegem."[120]

Deci, pentru Freud imaginile religiei nu conţin nimic altceva decât conţinuturile refulate, aceste conţinuturi fiind concentrate în jurul figurii tatălui.

---

[117] Buzalic, A., Buzalic,A., 1999, p. 7- 11. De pildă, Herodot descrie religia greacă, Varro scrie *De rebus divinis* - Despre lucrurile divine, Cicero -*De natura deorum* - Despre natura zeilor, şi Iulius Caesar descrie religia celţilor în *De bello galico* - Despre războaiele Galice. Probleme legate de psihologia religiei întâlnim şi la Mosheh ben Majmon filosof evreu cunoscut sub numele latinizat de Maimonides şi la filosofii arabi Ibn Sina cunoscut sub numele de Avicenna şi Ibn Roshd cunoscut sub numele latinizat de Averroes.

[118] Vezi, Hall, 1904, 1917; James, 1902; Starbuck, 1899; Vande Kemp, 1992.

[119] Freud, 2010.

[120] Idem.

"Religia ar fi acea nevroză obsesională generalizată a umanităţii, care, ca şi aceea a copilului, îşi are originea în complexul lui Oedip, în relaţia cu tatăl. Potrivit acestei concepţii, s-ar putea emite ipoteza că abandonarea religiei trebuie să aibă loc cu inexorabilitatea fatală a unui proces de creştere şi că în prezent ne aflăm la mijlocul acestei faze de dezvoltare."[121]

În viziunea sa, omul este dirijat de două instincte fundamentale: eros - al vieţii, al supravieţuirii, şi thanatos - al morţii, ca tendinţă de întoarcere spre stadiul anorganic, un instinct opus conservării vieţii şi a speciei.

Considerațiile teoretice ale lui Freud asupra dezvoltării psihosexuale de-a lungul stadiilor oral, anal, genital şi latent, studii care, se limitează la perioada copilăriei şi adolescenţei, au fost folosite de teologul olandez Heije Faber la demarcarea unor perioade corespunzătoare ale credinţei religioase.[122]

Apare şi o psihologie creştină care are legături cu psihanaliza dar lasă loc şi intervenţiei divinului. Alfred Adler[123] un discipol al lui Freud, consideră că principala cauză a conflictelor este complexul de in inferioritate şi nu libidoul. De asemenea, Adler vorbește de sarcini ale vieții, inițial specificând trei[124]- societatea, ocupația/ munca și dragostea sau intimitatea, ca apoi să mai vorbească de încă două: sinele[125] și sarcina spirituală sau existențială sau căutarea sensului, ultima nu a fost descrisă în mod specific de Adler, ci de alți adlerieni[126].

Dezvoltarea mișcării existențialiste a concentrat interesele asupra descoperirii sensului[127], pornind de la întrebarea –ce ar trebui să însemne viața pentru tine? Sarcinile existențiale au fost împărțite în cinci subsarcini:

- prima subsarcină, implică relația persoanei cu Dumnezeu; care spune că există o decizie individuală, de multe ori inconștientă de a crede sau nu în Dumnezeu;

[121] Idem.
[122] Vezi Faber, H., 1976.
[123] Vezi Adler, A., 1995.
[124] Dreikurs & Mosak, 2000.
[125] Idem.
[126] Vezi Ansbacher & Ansbacher, 1964, Dreikurs & Mosak, 2000.
[127] Vezi Frankl, 1963

comunicarea cu Dumnezeu este prin salturi ale credinței[128] sau se menține doar la nivelul relației[129] ”eu și cu Tine”?

- subsarcina secundară implică considerațiile a ceea ce face persoana legat de religie; o îmbrățișează, se identifică cu ea, fuge de ea etc.? Este acceptarea religiei o alăturare cu ceilalți în scop religios comun, rugăciuni, activități comuni, sau este o credință personală? Cum își definește persoana scopurile religiei?
- Concepția individuală a locului omului în univers și modificările psihologice la care conduce acest concept; pentru Adler, ”a fi om înseamnă sa te simți inferior”[130]; voință liberă[131], creativitate, luptă[132], devenire[133], auto-actualizare; fiecare dezvoltă inconștient imagini ale omului care își conduce relațiile cu sine, cu Dumnezeu și cu Universul.

”aș dori să subliniez că viața unui suflet uman nu este o existență, este o devenire”[134]

- A patra subsarcină este parțial religioasă, parțial filosofică, parțial practică, oamenii adresându-se lor înșiși - imortalitatea.
- Întrebarea de bază în a cincea subsarcină, este legată chiar sensul vieții; are viața o semnificație esențială în sine? Comportamentele centrate pe Dumnezeu conferă o dimensiune semnificativă vieții, astfel, că orice întâlnire personală cu Dumnezeu, sub formă de acceptare, rugăciuni poate da sens existenței[135].

Carl Gustav Jung este interesat de psihologia lui *homo religiosus*. Acesta transformă teoria libidoului freudian şi cea a potenţelor care tind să se actualizeze în viziunea lui Adler. Jung subliniază că psihologia examinează doar faptele unor asemenea experienţe şi că, în

[128] Vezi Heschel, 1955.
[129] Vezi Buber, 1958.
[130] Adler, 1995, p. 63.
[131] Vezi Allport, 1955.
[132] Vezi, Rogers, 2008.
[133] Vezi Adler, 1995b.
[134] Idem.
[135] Mosak & Dreikurs, 2000.

consecinţă, orice trăire psihică, inclusiv deci trăirea religioasă, este adevărată, atâta timp cât există. Pentru Jung, aşadar, fapte înseamnă fenomene psihice, iar ele sunt în mod corect construite ca fapte, deoarece ne oferă singura certitudine imediată pe care suntem capabili să o avem, anume cunoaşterea lumii noastre psihice.

”astfel de experienţe, deloc rare, ne fac cu greu să credem că psihicul nu e nimic sau nu e decât un fapt închipuit. El însă nu este acolo unde îl caută o minte mioapă. El există, dar nu sub formă fizică. Într-adevăr, singura formă de existenţă pe care o cunoaştem nemijlocit este cea psihică.”[136]

Preocuparea lui Jung a fost de a localiza credinţa religioasă în centrul unui Eu în plină dezvoltare. Un nou-născut posedă, la nivelul cel mai profund şi colectiv al psihicului, o dimensiune arhetipală, care se manifestă în dispoziţia înnăscută de a crea imagini de un tip uniform, între care sunt imagini ale lui Dumnezeu[137].

Această capacitate, este un argument pentru realitatea psihică a lui Dumnezeu, ca factor evident şi psihologiceşte demonstrabil în experienţa umană. Jung vorbește despre un instinct de Dumnezeu, în sensul că fiecare persoană posedă un impuls către religie ca funcţie psihică. Aceeaşi inferenţă formează, de asemenea, coloana vertebrală a explicaţiei date de el trăirii religioase. Jung, merge mai departe și susține că negarea instinctului religios poate avea consecinţe nefaste, anume că va duce în mod invariabil la apariţia unei tulburări psihologice.

În 1914 se înfiinţează Societatea Internaţională a Psihologiei Religiei, în cadrul căreia se structurează ştiinţific studiile asupra religiozităţii umane. După cel de-al doilea război mondial, în SUA, cercetări în domeniul psihologiei religiei sunt făcute de Harwey Karen, care recunoaşte influenţa societăţii asupra fenomenului religios, Abraham Maslow, care tratează problematica actualizării potenţelor în vederea atingerii unui scop, şi Erich Fromm, care tratează problemele culturale. În jurul anilor `60 interesul cercetătorilor a scăzut, fapt care se datorează în parte dorinței psihologiei de a se alinia modelului fizicii, necesității de a se distanța de filosofie, cât și tendinței psihologilor de a se distanța de subiectele considerate

[136] Jung, 2010, p. 21.
[137] Michael Palmer, 1999, p. 132.

tabu, sau de subiecte care puteau fi considerate ca aparținând filosofiei sau teologiei. Totuși în această perioadă au apărut lucrări care sunt considerate marile teorii[138] în psihologia religiei. Ulterior, după ce Allport identifică o legătură între religiozitate şi discriminare rasială[139], reapar numeroase preocupări privind acest domeniu. De asemenea, tot Allport[140] propune o descrie a maturității religioase ca având anumite caracteristici: (1) bine diferenţiată; (2) dinamică, în ciuda naturii sale derivate; (3) determinanta unei moralităţi consistente; (4) comprehensivă; (5) integrală; şi (6) fundamental euristică. Ulterior, dezvoltă Scala Orientării Religioase[141], care a devenit în scurt timp cel mai cunoscut şi cel mai utilizat instrument de măsurare în domeniul psihologiei religiei care, de la acel moment şi-a câştigat recunoaşterea în rândul disciplinelor ştiinţifice.

În 1990 Dudley şi Cruise[142] au propus construirea unei noi scale, şi anume Scala Maturităţii Religioase. Cei doi autori au considerat că doar o combinaţie dintre caracteristicile esenţiale ale religiozităţii intrinseci şi caracteristicile religiei ca şi căutare poate reflecta religia matură, aşa cum a fost ea conceptualizată de către Allport.

Numeroasele cercetări din domeniu[143], demonstrează că psihologia religiei, încearcă mai degrabă să înțeleagă fenomenul religios, decât să îl explice. În acest scop, metodologia acestei discipline este una explorativ - descriptivă. Instrumentele de cercetare au mai ales scopul de a determina subiectul să reacţioneze la anumiţi stimuli, oferind indicaţii controlabile cu privire la modalităţile şi traseele instaurării în el a unei anumite conduite psihice în raport cu religia. Printre instrumentele folosite se numără testele proiective, scalele de atitudine, tehnicile de asociere verbale; mai puţin relevante se dovedesc a fi chestionarele. În cursul tratamentului psihanalitic, de pildă, pot apărea cunoştinţe de un deosebit interes pentru profunzimea psihică în care se regăsesc rădăcinile şi traseele religiozităţii. Psihanaliza se dovedeşte a fi un instrument important pentru a reda pregnanţa simbolurilor şi semnificaţiilor limbajului religios, în special a celor legate de experienţa parentală. Psihologia analitică a lui

[138] Vezi Freud 2010, Jung 2010.
[139] Vezi Allport 1954.
[140] Vezi Allport, 1950.
[141] Vezi Allport & Ross 1967.
[142] Vezi Dudley, R.L., Cruise, R.J., 1990.
[143] Vezi Emmons, 1999; Hill & Hood 1999; Koenig 1998; Miller 1999; Pargament 1997; Richards & Bergin 1997, 2000; Shafranske 1996.

Carl Gustav Jung şi a discipolilor lui fiind întrebuinţată pentru o recitire a miturilor şi a simbolurilor religioase, care ar putea fi reduse la arhetipuri înţelese ca structuri fundamentale ale experienţei psihice.

O modalitate de studiu pertinentă, a lui homo religiosus, este oferită de Mircea Eliade, când referindu-se la problematica înțelegerii situațiilor existențiale ale lui homo religiosus, invită cercetătorul din psihologie la o imersie în lumea lui homo religiosus:

”pentru a cunoaște universul mental al lui homo religiosus [...] nu există alt mijloc de a înțelege un univers mental străin, decât situându-se înăuntru, în chiar miezul lui, pentru a ajunge de acolo, la toate valorile pe care le implică.”[144]

3.1.1. Obiectul psihologiei religiei

În definirea obiectului său psihologia religiei, a iniţiat un proces de diferențiere între religios/ religie şi spiritualitate[145].

Astfel, religia este considerată ca fiind unul din cele mai importante componente ale psihicului uman şi este indispensabilă în atingerea desăvârşirii şi maturizării omului. Religia fiind considerată o componentă integrată a psihicului uman, cu o importanţă majoră în devenirea şi dezvoltarea acestuia.

Pe de altă parte, spiritualitatea este fundamentul dezvoltării armonioase a omului care trăieşte în plan emoţional, fizic, psihic, intelectual, ocupațional şi social[146]. Spiritualitatea constituind baza pe care se poate fundamenta o dezvoltare religioasă. Elkins[147], oferă de pildă, șase caracteristici ale spiritualității: este universală, este specific umană, are o esență fenomenologică, este caracterizată de o energie misterioasă, scopul ei este compasiunea; aceste caracteristici, însă sunt dificil de operaționalizat.

[144] Eliade, 1992, p. 151.
[145] Clayton, P., 2000.
[146] Buzalic, A., Buzalic, A., 1999, p. 15.
[147] Elkins, 2001.

Concilierea[148] celor două concepte de religie și spiritualitate, a constat în faptul că ambele se referă la căutarea sacrului. Sacrul reprezentând elementul central care aparține atât spiritualității, cât și experienței spirituale.

Problematica psihologiei religiei[149] este în strânsă legătură cu psihologia generală, dar şi cu psihologia dezvoltării personalităţii sau a dezvoltării sociale. Religiozitatea ca fenomen psihic poate fi studiată din punct de vedere genetic, structural sau funcţional.

Moldovan[150] se aliniază altor autori susținând că psihologia, se orientează, cu precădere, spre studiul fenomenelor religioase concrete. Psihologia religioasă[151] se adresează fenomenelor observabile şi le explică parţial prin raportare la funcţiile vieţii subiective. Ea nu se raportează printr-o prisma ontologică şi nu le interpretează dintr-o perspectivă teologică. Scopul şi obiectivele psihologiei vizează descoperirea şi explicarea naşterii credinţei, evoluţia acesteia şi modurile în care se reflectă în convingerile şi atitudinile individuale. Astfel, psihologia recurge la studierea motivaţiilor, a intenţiilor, a trăirilor afective, a direcţiei de orientare a scopului vieţii şi a mijloacelor pe care le foloseşte, în cadrul acestor relaţii individuale ale omului cu Dumnezeu.

Autorul așezând astfel fenomenul religios pe nivelul psihic, reduce întreaga experiență religioasă la un expresia psihică.

Vergote oferă o perspectivă de ansamblu a teoriilor din psihologie, susținând că ”psihologia[152] trebuie să-şi stabilească singură obiectul său. Ori, religia de care se poate ocupa este o realitate prezentă în cultură. Realitatea religioasă la care se referă psihologia este întotdeauna cea a oamenilor care au devenit religioşi în interiorul comunităţilor religioase”.

[148] Vezi Zinnbauer, 1999.
[149] Buzalic, Alexandru, Buzalic, Anca, op. cit, pp. 18-20.
[150] Moldovan, I., 2001, p.52.
[151] Idem, pp.20- 22.
[152] Vezi Vergote, 1985.

Vergote surprinde deci caracterul social și cultural al religiei, ocolind manifestările psihice și reducând fenomenul religios și întreaga experiență religioasă la determinisme culturale și sociale. În concluzia, psihologia religiei studiază doar acele manifestări care au determinisme culturale și sociale.

Un studiu psihologic[153] al conduitelor religioase nu trebuie să reprezinte un studiu deontologic centrat pe ce trebuie să fie - asupra persoanei - sau asupra unor cerinţe morale speciale, ci pe descrierea şi interpretarea efectelor factorilor supranaturali asupra comportamentului uman.

Punctele de interes în psihologia religiei au fost reprezentate de:

- analiza modalităților experienței religioase, cu accent pe trăsăturile experienței - sentimentul spaimei în fața sacrului - *mysterium tremendum*[154]
- descrierea actelor săvârşite şi a stărilor psihologice prin care trece persoana convertită.
- conduita celor credincioşi, şi cea a persoanelor necredincioase sau indiferente, din punct de vedere al credinţei.
- Problematica convertirii (convertire în sensul descoperirii religiei sau a unor relaţii personale, directe cu Dumnezeu şi trecerea de la starea de ateism sau indiferentism religios la practicarea credinţei şi descoperirea sacrului).
- Conştiinţa religioasă (sentimentul de vinovăţie, părerea de rău, influenţa moralei asupra personalităţii religioase).
- Tipologia religiozităţii (religiozitatea infantilă, matură, a senectuţii, agresivă, anxioasă, etc.)

O viziune unitară asupra obiectului psihologie se regăsește la Catalan[155] care subliniază că religia nu se reduce la aspectele sale emoţionale, sentimentale, subiective şi nici la

[153] Aletti, M., Psicologia, psicoterapia, religione. Una interatione complesa, în: Societa italiana de Psicologia, La religione in clinica psicologica, Proing Editore, Torino, pp. 10-40, apud, Moldovan, I., op. cit, pp. 20-21.
[154] Otto, R., 1950.
[155] Catalan, J. F., 1997, p. 16.

dimensiunea sa socială sau la ritualul său, este vorba de o totalitate, în care intervin credinţe, practici, sentimente, atitudini personale şi sociale.

Există autori[156] care propun o colaborare, un dialog între religie şi psihologie, iar această colaborare ar trebui să pornească de la un factor comun și anume o concepţie antropologică comună. În acest sens obiectul psihologiei religiei se poate rezuma astfel:

- abordarea fenomenului religios ca realitate concretă, adică fapte, reacţii, conduite religioase măsurabile într-o anumită privinţă;
- devin obiect al psihologiei, trăirile afective, atitudinile, experienţele, convingerile, motivaţiile rezultate din raportul om - realitate transcendentă;
- atenţia cercetărilor psihologice se va îndrepta şi spre oamenii indiferenţi sau atei;
- ca ştiinţă empirică, psihologia se orientează asupra conduitelor şi fenomenelor observabile, pe care le explică, prin raportarea lor la funcţiile subiective.

Stabilirea unui obiect de studiu al psihologiei religiei este cu cât mai dificil, cu cât ceva scapă încercărilor de raționalizare, deoarece fenomenul religios și al experienței religioase nu se adresează psihicului, nivelului psihic, ci se află într-o zonă de non-rezistență, între nivelurile de realitate ale subiectului.

3.1.2. Direcții de studiu în psihologia religiei

Cercetări mai recente[157] au demonstrat deschiderea psihologiei religiei către domenii cu valoare aplicativă, precum psihologia clinică, consiliere și psihoterapie[158] și psihiatrie[159]. Această deschidere demonstrează legătura dintre religie și funcționarea psihologică, psihică și interpersonală a persoanei, ceea ce atestă profundele influențe de natură religioasă și spirituală. De asemenea, alte demersuri semnificative s-au realizat și în domenii precum psihologia personalității și a psihologiei sociale.

---

[156] Vezi Manenti, A., 2003.
[157] Emmons & McCullough 1999; Paloutzian & Kirkpatrick, 1995.
[158] Richards & Bergin, 1997.
[159] Bhugra 1996; Boehnlein 2000.

Anii 80 și 90 aduc cu ei o explozie a inventarelor în psihologia religiei. De pildă, Hill & Hood[160] publică nu mai puțin de 100 de inventare standardizate ce măsoară religiozitatea;

Ariile de interes[161] la momentul actual, în psihologia religiei, se referă la:

- neurobiologia experienței religioase[162], care se referă la legătura inseparabilă dintre experiența spirituală/ religioasă și arhitectura creierului;
- virtuțile umane[163]; printre virtuțile studiate, iertarea este abordată în psihologia clinică, consiliere și psihoterapie;
- religie, spiritualitate și sănătate[164]: de pildă, participarea la slujbe religioase și rugăciunea au fost legate de capacitatea mai bună de a gestiona stresul și cu o mai bună și rapidă recuperare după o boală și chiar longevitate;
- terorismul și violența motivate religios: această arie de studiu se referă printre altele și la identificarea caracteristicilor psihologice ale teroriștilor sinucigași.[165]

Pentru realizarea unui studiu pentru înțelegerea fenomenului religios, este necesară utilizarea unei Paradigme Interdisciplinare Multinivelare[166], paradigmă care implică științele biologice, sociale și clinice, dar și alte domenii învecinate precum neuroștiința, antropologia, științe cognitive, teologia și filosofia. Această paradigmă fiind o abordare interdisciplinară, va genera cu siguranță noi dimensiuni de studiu.

3.2. Conceptul de comportament religios

”*Omul societăţilor tradiţionale este, desigur, un homo religiosus, dar comportamentul său se înscrie în comportamentul general al omului, prezentând aşadar interes pentru antropologia filozofică, fenomenologie, psihologie”*[167].

[160] Hill & Hood, 1999.
[161] Emmons & Paloutzian, 2005.
[162] Newberg, D’Aquili, & Rause, 2008.
[163] Worthington, 2005.
[164] Powell, Shahabi, & Thoresen, 2003.
[165] Atran, 2003; Victoroff, 2005.
[166] Emmons & Paloutzian, 2003.
[167] Eliade, M., 1992, p.6.

Eliade recunoaște în comportamentul religios al omului, un comportament general al acestuia, demn de un studiu multidisciplinar. Unul dintre obiectivele psihologiei este studierea concretului psihologic, adică fapte, reacţii, comportamente religioase măsurabile, pe care le pune în legătură cu intenţiile şi semnificaţiile persoanei. Din acest punct de vedere, Vergote defineşte religia ca un ansamblu de limbaje, sentimente, comportamente şi de simboluri, care sunt raportate la o fiinţă supranaturală[168].

Vergote identifică deci, prin religie un sistem de comportamente şi sentimente, obţinându-se astfel legătura dintre afectivitate şi expresia comportamentală a acesteia. Pornind de la acest aspect, psihologia îşi propune studierea manifestărilor psihice observabile, tocmai pentru că pot fi supuse unor evaluări, unor cuantificări şi ca urmare se pot face aprecieri şi comparaţii. Pornind de la definiţia comportamentului a lui Popescu Neveanu, ca reacţie totală a unui organism prin care răspunde la o situaţie trăită, în funcţie de stimulările mediului şi de tensiunile sale interne, comportamentul religios se poate defini ca reacţie a fiinţei umane la relaţia cu divinitatea, cu semnificaţie adaptativă la mediul social şi de autoorganizare şi autodeterminare. În acest sens termenul de reacţie se referă la ansamblul de trăiri interioare, motivaţii, exprimate prin sistemul de comportament nonverbal, paraverbal si verbal.

Întreaga viaţă a omului credincios este influenţată de credinţa sa, inclusiv mecanismele psihologice interne, precum: motivaţia, afectivitatea, voinţa, atitudinile şi comportamentul, experienţa şi sistemul de gândire. În raport cu cei care se declară indiferenţi sau care nu cred, credinciosul are şi o anumită conduită specifică rezultată din ataşamentul sau opţiunea sa.

Fizzotti[169] are o abordare care se vrea mai integrală, și care ține cont de caracterul unitar al ființei, punând accentul pe dezvoltarea persoanei într-un cadrul social și cultural, dar și pe aspectele care țin de biologic. Autorul propune o grilă a interpretării comportamentului religios, grilă care cuprinde următoarele criterii. Aceste criterii, sunt:

- intenţionalitatea,
- integralitatea,
- dinamicitatea,

[168] Vergote, A., 1966, p. 10.
[169] Fizzotti, E., 2007, pp. 75-77.

- semnificaţia culturală.
- Intenţionalitatea comportamentului religios, derivă din faptul că toate acţiunile persoanei sunt în strânsă legătură cu unitatea sa psihică. Totul fiind în relaţie cu totul, atunci fiecărui comportament îi subzistă o intenţie. Un rol foarte important îl au aici factorii motivaţionali sub formă de trebuinţe, motivaţii, intenţii, convingeri.
- Integralitatea comportamentului religios se referă la faptul că dimensiunea religioasă tinde să înglobeze şi să integreze toată experienţa umană şi toate aspectele vieţii. Constituie legătura cu întregul persoanei dându-i un specific anume. Persoana credincioasă atribuind semnificaţii religioase tuturor activităţilor sale.
- Dinamismul comportamentului religios se referă la continua evoluţie, transformare a persoanei. Evoluţia persoanei este structurată în programul ei biologic prin codul genetic, program influenţat de o multitudine de factori interni şi externi. În înţelegerea şi interpretarea elementului religios trebuie ţinut seama de faptul că liniile de dezvoltare şi maturizare nu sunt supuse unei logici abstracte a religiozităţii, ci logicii unice a maturizării.
- Semnificaţia culturală a comportamentului religios se referă la faptul că omul nu trăieşte singur. Acesta se dezvoltă într-un anumit climat, mediu, context social-istoric şi cultural, cu un anumit caracter religios: ortodox, catolic, budist etc. Acest mediu, în funcţie de unitatea şi coeziunea sa, îi oferă individului unul sau mai multe modele cultural-religioase.

Fizzotti, prin aceste criterii de interpretare a comportamentului religios se referă, de fapt, la fenomenele interne, prin intenţionalitate fiind implicate procesele psihice energizante, prin integralitate şi dinamism, făcând referire la constituirea şi dezvoltarea personalităţii. Pe lângă criteriile caracteristice fenomenelor interne de influenţare a comportamentului, Fizzotti se referă şi la fenomenele externe, reprezentate prin criteriul de semnificaţie culturală, comportamentul religios fiind aici şi un factor determinat de acestea, dar şi un factor determinant. Individualitatea psihică nu este statică ci are un puternic caracter dinamico-

evolutiv. Comportamentul religios surprins de Fizzotti constituie o parte integrantă din experiența de viața a persoanei, acestea evoluând împreună.

3.2.1. Modele explicative ale comportamentului religios

În calitate de ştiinţă empirică, psihologia studiază şi structura unor comportamente: adică fenomenele observabile, pe care încearcă să le explice parţial sau total, punându-le în relaţie cu integralitatea vieţii subiective şi cu transformările produse în ea. Însă, comportamentul religios, ca oricare alt comportament uman, este susceptibil a fi interpretat printr-o multitudine de aspecte, de exemplu: legat de participarea la liturghie poate interesa frecvenţa participării; motivaţia participării; dacă este activă sau pasivă; de când participă la liturghie; cât de atent este la predică; dacă participă singur sau cu alte persoane din familie sau din afara familiei; cum se reflectă aceasta în viaţa de zi cu zi, etc. Dar, toate aceste aspecte pot fi valorificate nu numai din punct de vedere psihologic, ci si din cel al altor discipline, precum sociologia, psihologia socială, teologia, filosofia, etc., menite a se completa reciproc şi a contribui la o mai mare clarificare şi înţelegere a comportamentului religios al omului.

Fizzotti[170] identifică anumite modele comportamentale care corespund principalelor curente în psihologie, modele ce oferă o modalitate de lecturare şi interpretare a semnificaţiei psihologice a comportamentului religios. Aceste modele corespund cu cele prezentate în capitolul anterior, deși o reluare a acestora se impune.

a. Modelul psihodinamic

La baza acestui model a stat teoria elaborată de Freud, însă a cunoscut importante diversificări şi reelaborări prin intervenția altor specialişti precum Adler, Jung, Eriksson. Punctul central al teoriei cu privire la acest model este acela că numai rareori persoanele sunt conştiente de adevăratele determinisme care le susţin acţiunile. Adevăratele cauze care determină un act sau un comportament sunt inconştiente şi ca urmare, greu de intrat în contact cu ele. Diferitele articulări ale teoriei psihodinamice interpretează în sensuri diferite funcţia

[170] Idem, pp. 78-80.

psihologică a religiei. Freud[171] susţinea că religia este o nevroză obsesională universală. Freud ajunge la această concluzie observând asemănările dintre ceea ce numim acţiuni obsesive la suferinzii de afecţiuni nervoase şi ritualurile prin care credincioşii dau expresie pietăţii lor. De exemplu, atât închinătorul religios, cât şi nevroticul obsesional petrec ceasuri întregi executând anumite ritualuri, şi în fiecare caz omisiunea acestor acte provoacă sentimente de aprehensiune acută. La nevrotici aceste ritualuri îmbracă o formă de ceremonial şi au o importanţă compulsivă (de exemplu, înainte de a merge la culcare, hainele trebuie împăturite într-o anumită ordine, pernele trebuie aranjate într-un anumit fel, numai după aceea poate fi vorba de somn), iar orice abatere de la aceste formalităţi aparent banale va avea drept rezultat anxietăţi insuportabile, dominate de un sentiment al vinovăţiei în cazul în care nu sunt executate. Aceste ceremonii au devenit, într-adevăr, ”acte sacre” încât nici o întrerupere a lor nu este tolerată şi sunt întotdeauna săvârşite în taină. Acelaşi lucru poate fi văzut, în mare parte, în practicile religioase.

Jung, în schimb, identifica religia cu o nevoie inconştientă, ca o dimensiune naturală şi legitimă a activităţii psihice, o atitudine deosebită a spiritului uman. Această atitudine este mai caracterizată ca având o valoare majoră şi o intensitate psihică extraordinară, ba chiar copleşitoare. Religia, în viziunea lui Jung, nu se bazează pe tradiţie şi credinţă, ci îşi are originea în arhetipuri, a căror respectare constituie esenţa religiei. Orice individ posedă un ”instinct religios” a priori, un impuls către religie, care este o funcţie psihică şi tocmai acest instinct îi oferă ocazia şi tiparul pentru activităţile corespunzătoare. Cu alte cuvinte, această definiţie a religiei pretinde că atitudinea religioasă este o atitudine colectivă. Orice expresie a atitudinii religioase va impune, aşadar, recrearea acestor impulsuri psihice inconştiente în formă simbolică, universală şi arhetipală.

b. Modelul comportamentalist

Principalii promotori şi susţinători ai modelului sunt Watson, Skinner. Potrivit acestui model, persoanele se comportă într-un anumit mod deoarece sunt supuse unor anumite

[171] Palmer, M., 1999, pp. 17-103.

condiţionări. Accentul cade aici pe stimuli şi pe răspunsuri ca procese de condiţionare. Atitudinea comportamentaliştilor faţă de religie era aceea de a o nega, refuzând ceea ce nu putea fi supus unei observaţii directe şi pline de acurateţe, adică ceea ce ține de conștiința, gânduri, emoții.

c. Modelul social

În conformitate cu acest model, majoritatea comportamentelor sunt influenţate de forţe sociale. Reprezentanţii acestui model, precum Bandura, apreciază rolul religiei, subliniind relaţiile din cadrul unui grup sau cele ale unui credincios în cadrul grupului. Majoritatea comportamentelor persoanei sunt învăţate prin intermediul interacţiunilor cu grupul şi în cadrul grupului şi după anumite modele. Se pune accentul pe conformitatea la normele grupului de apartenenţă.

d. Modelul cognitiv

Acest model îşi are originea în convingerea că oamenii răspund semnificaţiei unui stimul, decât stimulului însuşi. De exemplu, dacă cineva îngenunchează în faţa unei statui, un astfel de comportament este activat pentru că persoana acordă o semnificaţie aparte statuii. Modelul presupune un aspect important şi anume că oamenii răspund experienţei din lume ca lumii însăşi, în funcţie de interpretarea pe care o acordă acesteia.

e. Modelul umanistico-existenţial

Acest model se bazează pe teoria psihologiei umaniste, printre promotorii căreia se situează Carl Rogers, May Rolo, Abraham Maslow şi Victor Frankl. Potrivit acestui model fiecare persoană se naşte dispunând de un potenţial pozitiv de creştere, relevând o tensiune înnăscută de ajunge la un nivel de plinătate şi de completitudine. Maslow şi May vorbesc despre autorealizare, în timp ce Frankl insistă pe termenul de autotranscendenţă. Ambele noţiuni se referă la capacitatea omului de a merge spre sine, de a-şi dezvolta şi completa

propriile posibilităţi, de a-şi realiza propria personalitate în libertate şi responsabilitate. Faţă de religie, modelul subliniază faptul că o credinţă matură constituie o cale pe care se poate ajunge la o deplină dezvoltare şi relaţionare cu sine ca la un scop unic şi original al propriei existenţe. Prin credinţă se poate ajunge la un nivel de plinătate şi de completitudine.

f. Modelul transpersonal

Psihologia transpersonală extinde cercetarea psihologică spre dimensiunea spirituală a existenței, punând accent pe studiul stărilor și proceselor în care oamenii experimentează legături profunde cu interiorul ființei, cu aspectele esențiale din universul care ne înconjoară. Este considerată ca o evoluție naturală a psihologiei umaniste.

Aceste model oferă o viziune holistică şi sistemică, deoarece tinde să depăşească graniţele iluzorii ale individului, diferenţele de cultură şi naţionalitate, de formare profesională şi de personalitate. Acest model traversează culturile şi diferenţele, oferind o înţelegere şi o cunoaştere completă. Această cunoaștere completă este susţinută de creativitate, intuiţie şi prin iluminare mistică.

Astfel, Fizzotti explică comportamentul religios, prin acest model ca factor care depăşeşte limitele individuale, culturale sau profesionale. Comportamentul religios fiind în acest sens unic, sistemic şi holistic, integrator.

Fizzotti a denumit acest model – transpersonal - deoarece propune depăşirea graniţelor individului, dar modelul depăşeşte şi traversează culturile. Se poate observa că acest ultim model propus de Fizzotti, este de fapt un model transdisciplinar, comportamentul religios traversând şi toate celelalte modele integrându-le şi depăşindu-le în acelaşi timp.

3.3. Multidimesionalitatea vieţii religioase în psihologie

Au fost întreprinse numeroase cercetări în psihologia religiei, în vederea conceptualizării şi măsurării vieţii religioase. Cercetările au pornit de la ipoteza că viaţa religioasă nu este reductibilă la o singură dimensiune ci prezintă un întreg spectru de dimensiuni ce pot fi concentrate în jurul a trei nuclee:

- credinţa[172]- considerată ca sistem de convingeri şi motivaţii,
- experienţa religioasă - trăirea afectivă, sentimentul religios,
- practica religioasă - ca ritual.

Fizzotti consideră că viaţa religioasă, este structurată pe mai multe dimensiuni, care ar reprezenta şi rolul fenomenului religios, fie că viaţa religioasă este reprezentată de credință, de experiența religioasă sau de ritual:

- dimensiunea energizantă,
- dimensiunea reglatoare şi
- dimensiunea comportamentală.

În mod tradiţional în studiul diferenţelor individuale, psihologia, se referă la trei domenii şi anume: cogniţie, afect şi comportament. Domeniul cogniţie se referă la credinţă şi la modul în care este conceptualizat aspectul ideologic al religiei. Domeniul afect se referă la sentimente, atitudini emoţionale. Comportamentul se referă la fapte şi acţiuni. Psihologia religiei studiază diferenţele individule din aceste trei puncte de vedere {cogniție - afect - comportament}.

Spilka, Hood, Hunsberger şi Gorsuch în *The psychology of religion*[173], ajung la concluzia că un comportament religios rezultă din interacţiunea mai multor variabile şi anume: variabilele ce ţin de cogniţie (credinţa şi valorile religioase) cât şi componentele afective. În viziunea autorilor, comportamentul religios reprezintă de fapt funcţionarea acestor două domenii, autorii oferind chiar şi o ecuaţie a comportamentului:

Comportament religios = *(credinţă*valoare) +(credinţă*afectivitate) +obicei*

Comportamentul religios este corelat cu alte componente, Fizzotti propunând o viziune ce se referă la o „realitate cu mai multe dimensiuni”[174], iar Spilka, Hood, Hunsberger şi

[172] Leak şi al. 1999.
[173] Spilka, B., H., Ralph, H. B., Gorsuch, R., 2003, p. 34.
[174] Fizzotti, E., op. Cit., p. 79.

Gorsuch identifică comportamentul ca suma componentelor sale - credinţă, valoare, afectivitate şi obicei.

Autorii menţionaţi intuiesc multidimensionalitatea vieţii religioase, deşi se referă la un singur nivel de realitate; aceştia nu identifică caracterul integrator al comportamentului religios şi nici interacţiunea dintre componente, la nivelul comportamentului reunindu-se atât cogniția, cât și afectivitatea.

Orice religie, liberală sau ortodoxă, teistă sau nonteistă, trebuie să fie, după cum precizează Catalan, nu doar credibilă din punct de vedere intelectual şi demnă de respect din punct de vedere moral, dar şi satisfăcătoare în plan afectiv.[175]

3.4. Procese psihice implicate în modularea comportamentului religios

Potrivit opiniilor unor cercetători producerea unor experienţe religioase este condiţionată de anumite stări interne, condiţii ce implică atât factori intelectuali - cognitivi cât şi emoţionali - afectivi. Întreaga viaţă a omului credincios este influenţată de credinţa sa, inclusiv de mecanismele psihologice interne, motivaţia, afectivitatea, voinţa, atitudinile, comportamentul, experienţa şi chiar sistemul de gândire.

„*factorii care ţin de adevărul psihologic al conduitei religioase, factorii care condiţionează dezvoltarea motivaţiilor care o dinamizează, intenţiile care o animă, aspectele perceptive, afective, cognitive, decizionale care le caracterizează şi conflictele care traversează dezvoltarea, favorizând-o sau întârziind-o*”[176].

Percepţia este, un proces psihic[177] complex - senzorial şi cu conţinut obiectual care realizează reflectarea directă şi unitară a ansamblului însuşirilor şi structurii obiectelor şi fenomenelor, în forma imaginilor primare sau a perceptelor. Percepţia, este concepută în ordinea interacţiunii dintre obiect şi subiect, considerându-se atât factorii obiectivi de intensitate, instantaneitate, contrast, prin care stimulii se impun, cât şi factorii subiectivi, cum

[175] Catalan, Jean- Francois, op. cit., p. 48.
[176] Moldovan, I., op. cit., pp. 28- 61.
[177] Neveanu, P. P., 1978, p. 259.

sunt activitatea exploratorie, mecanismele de relevare şi extragere a informaţiei, modelele perceptive sau gestalturile, etaloanele, motivele, atitudinile, ca şi întreg aparatul cognitiv. Subiectul poate interpreta obiectul, poate presupune, dar nu şi percepe, în condiţii normale, ceva ce nu aparţine şi nu este impus de obiect. Experienţa şi cunoştinţele de care dispune subiectul, intervin în structura imaginilor şi în formularea aprecierilor.

Ion Moldovan[178], în *Psihologia Vieţii Religioase*, afirmă că Dumnezeu este Fiinţa Transcendentă, care se află dincolo de toate mijloacele ”raţional - empirice” de cunoaştere ale omului. Din acest punct de vedere, credinciosul are nevoie de o ”imagine” de o idee despre ceea ce constitute obiectul credinţei şi al speranţelor sale; cunoaşterea lui Dumnezeu fiind posibilă numai prin revelaţie sau prin credinţă. În relaţia cu lumea în care trăieşte, omul îşi face o idee despre lucruri sau fenomene, printr-o percepţie, care constituie baza imaginii mentale ce poartă numele de reprezentare.

Cu privire la percepţia religioasă asupra lumii s-au realizat o serie de cercetări empirice[179], în ţările occidentale. Eşantionul a cuprins subiecţi de populaţie din Franţa, Belgia şi Spania. Ipoteza de lucru era, alegerea a şase situaţii legate de naştere, moarte, natură, singurătate, dragostea cuplului şi dragostea parentală, situaţii ce păreau a fi experienţe privilegiate, cu privire la producerea în imaginaţia şi sensibilitatea individuală a percepţiilor pe care le considerau susceptibile să inducă o experienţă religioasă. Fiecărei teme îi era dedicat un set de cca 10 fotografii. Sarcinile subiecţilor constau în ordonarea, clasarea fotografiilor în ordine estetică; descrierea experienţei trăite de personajul din imagine, cu menţiunea dacă ar fi putut avea şi o experienţă religioasă în ce ar fi constat; pentru fiecare fotografie se cerea să se facă o evaluare, pe o scară cu cinci trepte a intensităţii trăirilor personajelor din imagine; de asemenea să evalueze probabilitatea unor experienţe religioase. În răspunsurile oferite nu s-au constatat diferenţe importante între credincioşi şi necredincioşi. În urma cercetării s-a desprins concluzia că moartea nu este percepută ca semnul unei prezenţe divine. Surprinzător, această atitudine de respingere sau de revoltă s-a constatat la ambele categorii de populaţie.

[178] Moldovan, I., 2001b, pp. 127- 131.
[179] Vergote, 1985, pp. 135-143.

O altă cercetare[180] s-a referit la semnificaţia cuvântului sacru, ca adjectiv şi ca substantiv. În urma cercetării Vergote, a ajuns la următoarele concluzii: între experienţele de sacru şi cele privind prezenţa lui Dumnezeu există diferenţe fundamentale; sacrul aparţine lumii şi existenţei însă denotă că el reprezintă un domeniu de tranziţie între lume şi Dumnezeul religiei. Sacrul reprezintă un loc posibil al experienţelor religioase, o posibilă mijlocire a relaţiei individuale cu Dumnezeu. Însă sacrul nu coincide cu Dumnezeu.

Vergote[181] surpride două categorii ale experienţelor religioase în funcţie de implicarea componentelor perceptive. Primele sunt experienţe religioase în care nu se apelează la o explicaţie psihologică anume şi experienţe care nu rezultă din structura modului de percepere a lumii şi a percepţiei de sine. Aceste experienţe depind, de condiţiile culturale şi psihologice care aparţin într-o anumită formă legilor percepţiilor. Exceptând fenomenele de psihopatologie, de tipul halucinaţiilor, apar experienţe cu caracter religios, în cadrul văzului fără să fie viziune, în cadrul înţelegerii fără să fie vorba de ceva nemaiauzit, în cadrul percepţiei de sine, fără să fie vorba de transă. Astfel de experienţe se produc atunci când subiectul percepţiei se lasă afectat de către formele sensibile ce sunt în corespondenţă cu semnificaţiile religioase pe care le vehiculează limbajul culturii sale şi pe care el îl conservă în memorie, chiar în mod voluntar şi preconştient. Ca urmare, el trebuie, ca la nivelul percepţiei să opereze o schimbare între aceste trei elemente: afectivitate, formele perceptuale şi limbajul religios.

În cazul celui care percepe, de exemplu, muzică sacră, cel care ascultă şi care este familiarizat în suficientă măsură cu conţinutul ei se lasă purtat de armoniile şi ritmul muzicii pe care le acordează cu propriul său ritm interior, şi cu propria voce interioară. În acest caz, sentimentele sunt reluate, în subiectivitatea tuturor formelor expresive care transformă subiectul, transpunându-1 de pe sine însuşi şi punându-1 în consonanţă cu corpul subtil care a perceput sacrul. Astfel, experienţa religioasă este totodată un eveniment interior, subiectiv şi o întâlnire cu ceea ce se manifestă[182].

[180] Idem, p. 149.
[181] Idem, p. 153.
[182] Idem.

Mai departe, Vergote susține că experienţa perceptivă[183] devine religioasă atunci când această expresie din limbajul interior trezeşte semnificaţiile simbolice percepute, participând, astfel la creaţia lor. În interior, omul se află în corespondenţă cu calităţile divine pe care le evocă aceste semnificaţii simbolice. Prin astfel de experienţe, omul, lumea şi Dumnezeu se interpătrund însă fără să fuzioneze.

Reprezentarea[184] este proces şi o imagine de ordin secundar, faţă de percepţie, care constă în construirea imaginii obiectului actual şi prezent, în absenţa acestuia şi chiar fără ca existenţa sa să fie obligatorie. Este demersul elementar şi fundamental atât al memoriei cât şi (sau) al gândirii şi imaginaţiei. Reprezentarea constituie o subtreaptă sau un moment intermediar între senzorial şi logic. Ea are o factură simili-senzorială menținându-și aspectul intuitiv de tablou figurativ dar se construieşte în plan mental, este o imagine mentală şi are valoare de semiconcept sau de concept potenţial. Reprezentarea, ca imagine mentală este mult mai liberă, poate fi construită prin schematizări si combinări, intrând, cu unele limitări, în circuitul operaţional al gândirii, iar în planul fanteziei cunoaşte o combinatorică nelimitată. Deşi conservă, ceva din sistemul de referinţă perceptiv, reprezentarea este reconstruită prin intermediul operaţiilor intelectuale. Paradoxul reprezentării constă în aceea că dispune de un conţinut intuitiv, de tip senzorial, întemeiat pe un sistem de operativitate intelectuală, cu totul deosebit şi chiar opus mecanismelor perceptive. Având ca notă definitorie generalizarea simbolizantă de ordin intuitiv şi fiind de regulă dotată cu o semnificaţie, reprezentarea se distinge prin particularităţi care pe de o parte constau în radicalizarea trăsăturilor imaginilor primare, pe de alta, în adăugarea unor însuşiri inaccesibile percepţiei.

În alte situaţii, când percepţia nu este posibilă, însă omul are acces la alte surse de informare, imaginea se formează printr-o sinteză a datelor cognitiv-afective, referitoare la ”subiectul” respectiv, ajungând astfel la un rezultat, sub forma unei reprezentări. În situaţia perceperii obiectului reprezentarea se naşte, sau se formează, în timpul actului respectiv, cu alte cuvinte, din perspectiva cognitivă reprezentarea devine imagine şi substitut al obiectului

[183] Idem.
[184] Neveanu, P. P., op. cit., p. 619.

concret. În realitatea ontologică subiectul nu are acces direct la obiect decât prin mijlocirea reprezentării, adică este nevoie de această componentă ”simbolică”.

Din punct de vedere al reprezentării, se poate construi o definiție a credinței, ca o activitate mentală, mai mult sau mai puţin critică, bazată pe admiterea existenţei unei corespondenţe între reprezentare şi realitatea ontologică a obiectului. Adică, ceea ce-mi reprezint despre obiect, devine obiectul a ceea ce eu cred; prin credinţă se face o judecată ontologică asupra obiectului. Crezul, sau credinţa rezultă dintr-o judecată existenţială asupra obiectului relaţiei. Conceptul cred (eu cred), indică această relaţie ca fiind pozitivă, iar necredinţa indică latura sau aspectul negativ al acestei judecăţi, şi ca urmare se antrenează atitudini şi componente negative. Dar, în cazul credinţei în Dumnezeu, obiectul credinţei este transcendent, ca urmare, schema discutată mai sus nu mai este aplicabilă. Apare, în mod firesc întrebarea: cum se operează raportul cu o fiinţă care, prin definiţie, este invizibilă, inaccesibilă simţurilor, care există în afara spaţiului şi timpului, şi a întregii lumi fenomenale?

J.M. Jaspard[185] propune instaurarea unei duble mediaţii sau mijlociri simbolice. Dumnezeu, obiectul lumii transcendentale, este reprezentat în lumea fenomenală prin întregul aport al unei religii anumite, printr-un ansamblu de structuri de cuvinte, de discurs, de parabole, de rituri, de persoane, de obiecte, de locuri, care îi dau o anumită ”aparenţă” de accesibilitate empirică. În acest fel, de exemplu creştinismul propune un Dumnezeu, care este Tată, creator, atotputernic, masculin, de o bunătate infinită, etc. Se poate spune că această reprezentare îi dă lui Dumnezeu o figură antropomorfică, figură ce-i permite subiectului uman, să opteze în efortul său de simbolizare şi de forjare a atitudinii sale. Schema relaţiei sale va fi următoarea:

S - O" - O' - O in care simbolurile reprezintă după cum urmează:

S = subiectul

[185] Jaspard, J. M.,1995, pp. 41-51.

O = obiectul real (Dumnezeu, în acest caz)

O' = prima mediere (reprezentarea, imaginea sub care Dumnezeu este prezentat de către religie, de către Biserica Creştină)

O" = medierea a doua, adică imaginea pe care şi-o face, despre Dumnezeu, fiecare credincios în parte. Cele doua medieri, O' si O" au puternice caracteristici socio-culturale, în special prima mijlocire O').

Această primă mediere O', exprimă transpunerea metaforică a divinului, căruia îi este dată o înfăţişare antropomorfică. A afirma că Dumnezeu este Tatăl, înseamnă a recunoaşte că figura umană a tatălui este convenabilă pentru a-1 reprezenta pe Dumnezeu, pentru a-şi face o idee de ceea ce este El, pentru a se raporta la El. Aceasta este o mijlocire simbolică; ea reprezintă o entitate cu două feţe, adică este un loc unde, Dumnezeu se face prezent, în locurile în care omul poate veni pentru a-1 regăsi şi a comunica cu el. Reprezentarea, nu este nici fiinţă divină nici fiinţă umană: ea este locul de întâlnire, indicând orientarea, sensul, valoarea, densitatea afectivă ce poate avea loc în cursul întâlnirii, în ambele sensuri. Pentru credincios, ele devin canalul unei prezentări a lui Dumnezeu sau a unei interpretări divine şi a răspunsurilor omului la acestea. Este foarte important ca mijlocirea sau reprezentarea să fie percepută în dimensiunea sa simbolică, altfel fiind pericolul de a face comunicarea imposibilă sau să o denatureze, conducând spre idolaţie sau erezie. Aceasta mediere are rolul de a-1 aduce pe Dumnezeu, din transcendenţa sa, într-o formă, într-o imagine perceptibilă de către om, având un caracter mai mult sau mai puţin adecvat.

Cea de a doua mediere O" constă în reprezentarea de către fiecare individ a primei medieri sau reprezentări O', în funcţie de cultura sa religioasă şi de religia căreia îi aparţine. O" funcţionează exact în acelaşi fel ca în cazul reprezentării unor obiecte concrete, adică aparţinând lumii fenomenale. Această a doua mijlocire sau reprezentare O" rezultată odată, din ceea ce subiectul proiectează ca aşteptare, speranţe în O' şi apoi de ceea ce această "mijlocire" circumscrie ca realitate empirică. Dacă reluăm exemplul ”tatălui” propus ca O' pentru a-L reprezenta pe Dumnezeu, acesta va permite evocarea realităţii umane a tatălui şi a motivaţiei pozitive sau negative pe care aceasta o trezeşte şi care se constituie în O”. Aceasta a doua re-

prezentare O" va fi cea care va orienta, în mod concret, atitudinea subiectului cu privire la Dumnezeu Tatăl.

Procesele psihice prin care imaginile figurilor parentale, în special imaginea tatălui, sunt transferate asupra imaginii pe care omul şi-o formează despre Dumnezeu, sunt explicate de A. Vergote[186] în felul următor:

"Toate datele gândirii se combină în procesul lingvistic al metaforizării şi în cel psihologic al transferului. Particularităţile, atribuite lui Dumnezeu drept însuşiri concrete, rezultă în urma selecţiei ce se operează în interacţiunea dintre ideea de Dumnezeu şi evantaiul caracteristicilor parentale".

Cu privire la reprezentarea religioasă O', aceasta poate fi identificată în simbolismul religios, ca totalitate a simbolurilor proprii unei religii, ca reprezentare a dogmelor, a preceptelor religioase. De exemplu, expresia plastică a credinţei creştine a oferit culturii universale un mare număr de capodopere. Icoana răspunde astfel unor permanente nevoi metafizice şi se raportează printr-un repertoriu simbolic la două infinituri: lumea divină şi cea umană. Icoana este o instituţie cu rădăcini solide, crescute din scrierile Sfinţilor Părinţi şi din tradiţia bisericii, iar raportarea la ea face trecerea de la bucuria estetică spre experienţa religioasă, către trăirea Sacrului. Alte modalităţi de reprezentare a divinului, identificate de Moldovan, pe lângă icoană sunt harul, Darul, dar şi simbolurile reprezentate prin obiecte, crucea, candela, busuiocul, lumânarea etc..

În scrierile Vechiului Testament se specifică faptul că Dumnezeu nu poate fi denumit sau caracterizat[187]. Creştinismul îl caracterizează pe Dumnezeu ca o Persoană, având şi unele trăsături antropomorfice, în conştiinţa credincioşilor: vorbeşte, ascultă, vede. Dumnezeu este caracterizat prin analogie şi deţine toate caracteristicile umane la superlativ fiind şi cea mai înaltă valoare religioasă.

[186] Vergote, A, 1985, p. 204.
[187] Buzalic, A., Buzalic, A., op. cit., p. 202.

Sistemele de reprezentare prin simboluri[188], în toate domeniile de viaţă şi de activitate, par uneori atât de bine structurate încât, avem impresia că putem sesiza, pe loc, întreaga concepţie despre lume şi existenţă a acelor oameni. În toate culturile, sistemele de valori, cele de reprezentări mitice, de aspiraţii colective şi personale, se servesc de modele şi îşi creează modele.

O altă modalitate de reprezentare se realizează prin cuvânt, aici intervenind limbajul scris, oral sau intern. **Limbajul** desemnează capacitatea cu care este înzestrată orice fiinţă umană normal constituită, de a învăţa şi de a folosi unul sau mai multe sisteme de semne verbale pentru a comunica cu semenii săi şi a-şi reprezenta lumea. Capacitate a speciei umane, cu caracter universal[189]. Limbajul este definit cel mai adeseori ca fiind activitatea psihică de comunicare între oameni prin intermediul limbii.

Un exemplu de limbaj religios este oferit de rugăciune[190]. Unii cercetători şi-au propus să verifice în mod experimental rolul sau influenţa rugăciunilor, studiind corelaţia între efectul acestora la persanele care se roagă şi mersul sau desfăşurarea unor evenimente sau situaţii similare în viaţa altora care nu se roagă. Cercetări de dată recentă, efectuate pentru verificarea efectelor obţinute prin rugăciune pe 393 de pacienţi cu tulburări coronariene. Jumătate dintre ei au acceptat să participe la un program zilnic de rugăciune. Au fost monitorizate 26 de variabile. La 6 dintre variabilele urmărite subiecţii din grupa experimentală au obţinut rezultate semnificative statistic mai bune. Nivelul lor general de însănătoşire a fost mai bun. Se consideră astfel o tendinţă evidentă cu privire la eficienţa rugăciunii[191].

Iisus, spune Evanghelia, le recomanda ucenicilor săi să-şi înmulţească cuvintele în rugăciune (Matei 6,7). A vorbi înseamnă a deschide posibilitatea unui dialog, a tăcea înseamnă a lăsa spaţiu pentru un eventual răspuns, deci a te pregăti să asculţi. Căci a vorbi, nu înseamnă doar a cere, înseamnă a intra în relaţie, a chema sau a interpela, înseamnă a comunica cu

[188] Laurenţiu, F. E., 2002, p. 370.
[189] Doron, R., Parot, F., op. cit., p. 462.
[190] Vezi Byrd, R., 1988.
[191] Moldovan, I., op. cit., p. 81.

cineva despre care crezi că te poate asculta. Tăcerea şi cuvintele alternează în rugăciune, care în hinduism, conduce la atingerea Absolutului, la pierderea de sine, iar în creştinism la transformarea treptată de sine[192].

Din punct de vedere al psihologiei, **gândirea**[193] este procesul care orientează, conduce, valorifică la maximum toate celelalte procese psihice. Mai mult, ea are capacitatea de a-şi reintroduce propriile produse (idei, concepte, teorii) în circuitul informaţional, devenind declanşatoare ale unor noi procese intelectuale. Gândirea este concepută ca interiorizare a conduitelor sau comportamentelor, în favoarea dezvoltării funcţiei reprezentative şi a limbajului.

Cu privire la gândirea religioasă, unii autori afirmă că limbajul religios implică o structură particulară a gândirii care o distinge de alt discurs. Afirmaţia nu se referă doar la aceea ca ideile şi vocabularul religios diferă de conceptele şi de termenii altor domenii de studiu, fiecare arie de interes reflectând un conţinut distinct şi o terminologie adecvată, sau numai la faptul ca diferitele religii diferă una de cealaltă în ce priveşte doctrinele lor dominante şi în afirmaţiile verbale. Mai degrabă, se spune că logica credinţei religioase sau revelaţia răscumpărătoare trebuie să aibă o natură cu totul specifică. Multele limbaje omeneşti îşi au o bază în logica gândirii umane; toate limbajele exprimă în esenţă aceleaşi moduri de gândire. Limba este un instrument necesar de comunicare, dar nu poate sluji eficient acestui scop decât dacă se supune legilor logicii. Logica se preocupă nu de originea ideilor sau de originea limbajului, ci de valabilitatea formală a implicaţiilor sau deducţiilor şi nu de adevărul conţinutului lor conceptual. În acest context, Dumnezeu apare ca produsul suprem al raţiunii şi că credinţele religioase decurg în mod natural din percepţia mediului prin prisma instrumentelor cognitive adaptate tranzacţionalităţii specifice vieţii în grup.

Buzalic identifică o confuzie între gândirea religioasă şi gândirea magică. Copilul care se roagă să fie sănătos şi să crească mare sau adultul care îi cere ”bunului Dumnezeu” să-l scape de un necaz, practică amândoi gândirea magică. Aceasta se caracterizează prin credinţa

[192] Catalan, Jean- Francois, op. cit., pp. 120- 122.
[193] Zlate, M., 2000, p. 116.

că putem acţiona de manieră indirectă asupra fenomenelor naturale sau asupra altuia, manipulând puterile spirituale superioare prin rugăminţile noastre fierbinţi. Astfel, superstiţia înlocuieşte gândirea critică. Gândirea magică se deosebeşte de gândirea religioasă prin aceea că ea vrea să manipuleze divinul în loc să i se supună. Prin gândirea magică[194], caracteristică şi imaturităţii, omul atribuie anumitor obiecte puteri şi calităţi pe care în realitate nu le au. Atunci când icoanei i se atribuie anumite puteri şi se denaturează adevăratul scop al acesteia, se poate vorbi despre o deviere a sentimentului religios şi despre o gândire la limita dintre magic şi normal (religios). Rămâne deschisă problema icoanelor făcătoare de minuni. Acelaşi lucru se observă şi în cazul rugăciunii, atunci când formula este mai importantă în aşteptările individului, decât dialogul/ contactul cu divinul. Gândirea magică corespunde, religiozităţii psihopatologice, cât şi religiozităţii infantile, astfel încât de cele mai multe ori superstiţia însoţeşte persoanele imature (predomină de obicei imaturitatea afectivă sau o serie de traume psihice din copilărie).

În gândirea religioasă cultul icoanelor, este legat de reprezentarea simbolică O', materială, a realităţilor spirituale şi a unor evenimente sau personaje. Simbolistica iconică se bazează pe reprezentarea unor realităţi transcendente; icoanele devin ferestre spre o altă lume. În gândirea religioasă, icoana, este doar un mijloc de a facilita legătura (dialogul sau rugăciunea) cu divinul.

Referitor la conceptul de de gândire simbolică, Eliade, îl consiedră ca fiind integrat fiinţei umane:

"*gândirea simbolică*[195] *nu este apanajul exclusiv al poetului sau al dezechilibratului; e consubstanţială fiinţei umane: precedă limbajul şi gândirea discursivă. Simbolul revelează anumite aspecte ale realităţii - cele mai profunde - care resping orice alt mijloc de cunoaştere. Imaginile, simbolurile, miturile nu sunt creaţii arbitrare ale psihicului; ele răspund unei necesităţi şi îndeplinesc funcţia de a dezvălui cele mai secrete modalităţi ale fiinţei. Ca urmare, studierea lor ne îngăduie să cunoaştem mai bine omul, care n-a fost încă afectat de condiţiile istorice."*

[194] Buzalic, A., Buzalic, A., op. cit., pp. 32-33.
[195] Eliade, M., 1994, p. 15.

Astfel, scăpând de condiţionarea sa istorică, omul nu-şi părăseşte calitatea de fiinţă umană; el regăseşte limbajul şi, uneori, experienţa unui paradis pierdut. Visurile, reveriile, întruchipările nostalgiilor sale, ale dorinţelor, ale elanurilor sale etc. sunt tot atâtea forţe care propulsează fiinţa umană istoricește condiţionată într-o lume spirituală infinit mai bogată decât aceea, mărginită, a momentului ei istoric.

În legătură cu religia, Olivera Petrovich[196] de la Universitatea din Oxford, afirmă că religia sau religiozitatea este o activitate naturală a cogniţiei, pe când ateismul reprezintă o poziţie achiziţionată în timp.

De asemenea s-au realizat studii care au încercat să identifice legătura dintre inteligență și credință, pornind de la ideea că religia este o chestiune de inteligență. Un studiu,[197] care a luat în calcul convingerile religioase și coeficientul de inteligență, nu a putut identifica însă, nici o corelație între cele două aspecte.

Mecanismele psihice cu rol de stimulare şi activare, de sensibilizare selectivă şi imbold, pe de o parte, de energizare şi susţinere, pe de altă parte, au fost subliniate în studiul psihologiei religiei. Există deci un sistem activator care are efecte de intensificare a activităţii. Acestea se referă la motivaţie şi afectivitate, pe care unii autori le introduc în dimensiunea intensivă a comportamentului, deoarece potenţează şi chiar intensifică energetic organismul.

Motivaţia este o pârghie importantă în procesul autoreglării individului, o forţă motrice a întregii sale dezvoltări psihice şi umane[198].

În *Omul şi religia sa*[199], Catalan, vorbeşte de dorinţa de Celălalt, de un Celălalt care, prin definiţie, se va sustrage mereu şi care, în consecinţă, va alimenta indefinit dorinţa: o lipsă radicală nu va înceta să afecteze dorinţa omului. Tocmai la acest nivel, prin excelenţă uman se va putea înscrie dimensiunea religioasă a existenţei. În acest sens, dorinţa religioasă este întotdeauna o dorinţă umană. Dacă pentru unii există raţiuni sau motive de a crede în Dumnezeu sau de a practica o religie, nu se poate nega faptul că poate exista, pentru alţii o

[196] http://paternallife.wordpress.com/2008/07/28/in-the-beginning-an-interview-with-olivera-petrovich/ accesat aprilie 2009.
[197] Vezi Regan, C., 2004.
[198] Zlate, M., op. cit., p. 154.
[199] Catalan, Jean- Francois, op. cit., pp. 62- 63.

nevoie de a crede, în care analiza psihologică va recunoaşte prezenţa unor mobiluri foarte puţin raţionale.

Motivaţia este termenul pe care psihologii îl folosesc pentru a descrie forţele care acţionează ori asupra, ori din interiorul unei persoane, determinând comportamentul. Studiul forţelor motivaţionale ajută la explicarea schimbărilor observabile în comportamentul indivizilor. Conceptul de motivaţie[200], a luat de-a lungul timpului, variate forme, elementul comun al diferitelor teorii fiind acela că motivaţia este un factor care ajută la explicarea comportamentului. Vergote, preciza, că pentru a cunoaşte motivaţia religioasă trebuie mai întâi să cunoaştem motivaţia generală a omului şi ce anume îl conduce spre credinţă şi o conduită religioasă. Pentru a se studia mai îndeaproape realitatea psihologică au fost întreprinse cercetări empirice cu privire la relaţia dintre credinţa în Dumnezeu şi cea în viaţa de apoi. Confruntat cu ideea morţii, menţionează Vergote, omul nu se eliberează de noţiuni, de judecăţi critice, sau de aprecieri afective în care mediul social şi cultural au înconjurat moartea, sub multiple influenţe, economice, urbanistice, medicale, religioase şi ideologice. În orice cercetare, percepţia morţii, de către indivizi va reflecta şi o bună parte a concepţiei mediului în care trăieşte. Vergote identifică trei câmpuri motivaţionale care comandă sau influenţează credinţa sau activitatea religioasă:

- cel al dorinţelor şi al neputinţelor omului;
- cel etic, necesar şi dependent de societate;
- cel al raţiunii ce caută să-şi asigure o viziune unificatoare asupra lumii.

Lucia Iorga[201] abordează problematica comportamentului religios prin intermediul motivaţiei. Iniţiază această abordare plecând de la afirmaţia potrivit căreia "copilul este în mod natural religios", idee care vine în întâmpinarea celei expuse de Olivera Petrovich.

Maslow introduce ideea de creştere umană. Fiinţa umană este deschisă, ea având nevoie de continuă perfecţionare, de dezvoltare creatoare. Capacităţile sale sunt într-un proces

[200] Vergote, A., op. cit., pp. 15- 45.
[201] Iorga, L., op. Cit., p. 65. O inventariere a cunoştinţelor actuale despre „trezirea religioasă a copilului" a fost efectuată de J. M. Jaspard, profesor al Facultăţii de Psihologie din cadrul Centrului de Psihologie a Religiei din Belgia.

continuu de amplificare. Aceasta reprezintă starea de echilibru, deplinătate, de satisfacţie în viaţă. Interesul lui Maslow[202] s-a orientat, în acest demers mai ales, spre indivizi mai rari, sănătoşi şi în mod inevitabil mai învârstă, ale căror vieţi să fie însufleţite de nevoile realizării de sine. Principalele caracteristici ale realizatorului de sine sunt următoarele: o percepţie de sine foarte precisă şi o acceptare a realităţii, inclusiv manifestându-şi natura umană prin spontaneitate, noutatea aprecierii, creativitate în activitatea de fiecare zi, o anume detaşare faţă de mediul psihic şi social, mai apropiat de cultură, cu relaţii mai profunde interpersonale; sentimente puternice de identificare şi compasiune pentru toate celelalte fiinţe umane, standarde morale clare; sentimentul rezolvării dihotomiilor sau a contrariilor aparente.

Aceste trăiri de realizare de sine au fost puse şi în legătură cu experienţele mistice. Pentru separarea unor astfel de stări extatice şi pentru accentuarea caracterului lor natural, Maslow le-a numit experienţe de vârf. Experienţele de vârf sunt marcate de sentimente de întregire şi integrare, ele fuzionează cu lumea, sunt relativ lipsite de ego, apar fără efort aici şi acum. Indivizii nu numai că se simt mai stimulaţi de sine, mai eficienţi şi mai creativi; dar şi observatorii lor obiectivi sunt verosimili în a-i percepe la fel. Experienţele de vârf pot revoluţiona vieţile celor ce le trăiesc[203]. Experienţele de vârf ”peak experiences” reprezintă forma cea mai evoluată de interiorizare şi de exprimare a experienţei religioase. Trăirea înaltă se produce atunci când fiinţa umană are inima plină de religia personală, şi aceasta promovează aşteptările religiei organizate.

Aurelian Burcu[204], surprinde în *Piramida Trebuinţelor Umane Fundamentale*, pe lângă formulările tradiţionale cu privire la motivaţie, cum ar fi cea a lui Maslow, şi alte niveluri ale motivaţiei. Astfel, autorul identifică ca nivele ale piramidei trebuinţelor: nivelul fiziologic, de siguranţă, ambiental, social, de cunoaştere, de stimă de sine, creator, de identitate şi nivelul spiritual. Se poate observa ca autorul a adăugat piramidei tradiţional alte niveluri. Necesităţile spirituale au un specific aparte şi unic. În cadrul fiecărui nivel şi în fiecare etapă a dezvoltării

[202] Vezi Maslow, A., 2007.
[203] Maslow, A., *Religions, Vaules and Peak Experiences*, Columbus: Ohio State University Press, 1964, apud, Moldovan, I., op. cit., pp. 144- 145.
[204] Burcu, A., 2003, p. 32.

fiinţei în stadiul uman, a existat atracţia către dimensiunile transcendente ale realităţii; sentimentul sacrului, a ceva ce stă dincolo de toate lucrurile, dar este în acelaşi timp în ele, constituind esenţa acestora comună; trăirea mistică a vieţii ca valoare în sine.

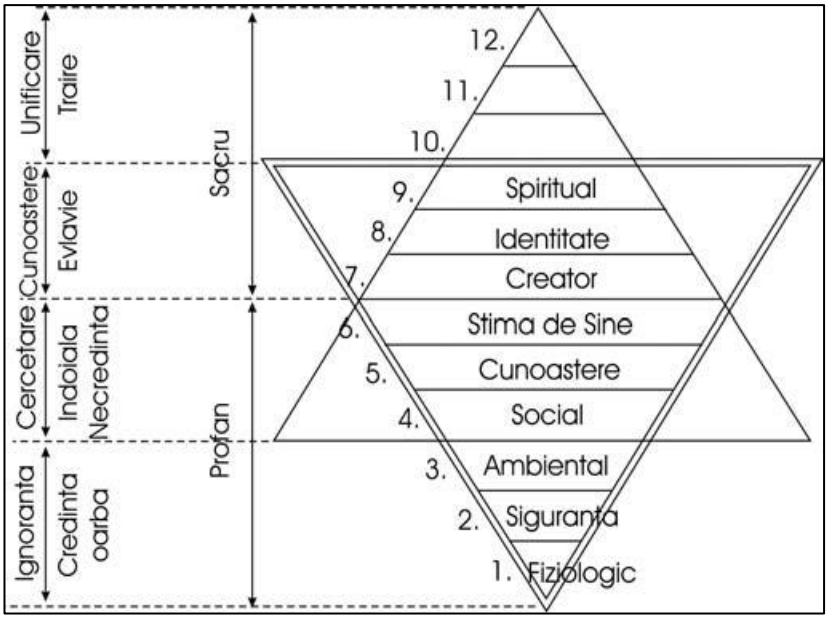

Figura 3.1. Piramida Trebuinţelor Umane Fundamentale[205]

Indiferent că era un simplu păstor sau culegător, omul se simte instinctiv parte organică a Marelui Univers, la creaţia căruia participă clipă de clipă prin fiinţa, existenţa şi acţiunea sa. Diferenţa constă numai în înţelegerea acestei unităţi ancestrale ce stă la baza întregii vieţi; înţelegere care sporeşte o dată cu trezirea conştiinţei de sine, cu descoperirea universului, a semnificaţiei şi rosturilor tuturor lucrurilor înconjurătoare, a identităţii proprii. Astfel indiferent că trebuinţa sa centrală se află la nivelul sociabilităţii sau la nivelul creaţiei, omul simte în tot ceea ce face nevoia de a se raporta la o Forţă superioară, transcendentă lumii fenomenale, o putere care să legitimeze şi să susţină toate întreprinderile sale din lumea asta. Fiindcă el este şi rămâne mereu, indiferent de rolul social pe care îl joacă la un moment dat, o fiinţă dual: deopotrivă spirituală şi fiziologică, deopotrivă divină şi pământească. Necesităţile spirituale, reprezintă până la urmă o culme a condiţiei umane: aceea de fiinţă liberă. Însă

[205] Idem, p. 12.

această libertate – şi deci actualizarea maximă a nevoii de spiritualitate – deşi se resimte pe fiecare dintre nivelele inferioare, se produce însă, în totalitatea sa doar aici. Pentru că, în momentul activării nivelului spiritual omul simte cu cea mai mare pregnanţă nevoia de a da curs divinităţii din fiinţa sa cea mai profundă. Deşi trăieşte în continuare purtând în sine germenii infernului, fiinţa umană aspiră spre eden. Dar nu ca realitate exterioară, străină lui, ci, acum trecut prin nivelul de identitate, în care descoperă puterea şi necesitatea de a fi arhitectul propriei sale deveniri, omul descoperă de data aceasta modelul tainic după care trebuie să traseze schiţele şi să înalţe edificiul fiinţei sale.

Piramida trebuințelor identificată de Burcu, se apropie de un model transdisciplinar, autorul identificând aspectul dual al ființei uname, a cărei existență este deopotrivă spirituală şi fiziologică. Ființa umană, în viziunea lui Burcu este străbătută de nevoia de spiritualitate, care are pregnanță chiar de la baza piramidei, sau, de la nivelurile inferioare. Autorul lecturează ființa umană prin intermediul niveurilor piramidei, deși nivelurile sunt totuși o lectură pe orizontală, ca niveluri de organizare a motivației. Considerăm că modelul lui Burcu poate fi dezvoltat din punct de vedere transdisciplinar.

Departe de a fi un fel de univers închis în el însuşi, ființa umană este în mod fundamental o ființă de relaţie, o relaţie care îl constituie, relaţie care trebuie asumată, acceptată, reînnoită. Procesele psihice care sunt generate de relaţiile dintre obiect şi subiect sub formă de trăiri, uneori atitudinale, poartă denumirea de **procese afective**[206].

Aspectele psihologice, subiective ale sentimentului religios pot fi analizate în moduri foarte diferite. Orice fenomen religios nu este numai cognitiv, raţional sau volitiv - acţional, ci şi afectiv. Totodată, trebuie avut în vedere şi faptul că, sentimentul religios, în lipsa raţiunii şi acţiunii, rămâne la stadiul de predispoziţie religioasă, de potenţialitate care nu se poate manifesta. În abordarea religiei[207], se vorbește despre o diversitate a experienţelor religioase.

Referitor la diversitatea trăirilor religioase, James[208] distinge un caracter personal al religiozităţii şi unul emoţional. James susţine că sentimentele constituie esenţa religiei, acestea

[206] Zlate, Mielu, op. cit., p. 170.
[207] Moldovan, I., 2001, pp. 106- 117.
[208] Vezi James, W., 1963.

având un rol mai important în conduita umană decât gândirea, iar conduita poate fi mai bine determinată decât gândirea.

Sentimentul religios reprezintă reflectarea subiectivă a conţinutului religiei în ipostazele lui concrete. El se constituie ca un sistem de valori, ritualuri şi „trăiri" religioase cu privire la „obiectul" său divinitatea. Sentimentul religios reprezintă reflectarea componentelor fireşti ale religiei, preluate prin educaţie de individ, grupuri umane etc..

La nivelul sentimentului religios se află toate componentele religiei, toate componentele valorilor religioase:

- *obiectul* (divinitatea, valorile supreme, cosmogonice);
- *ritualul* (valori comportamentale: mersul la biserică, participarea la slujbe, rugăciunea individuală şi în grup etc.);
- *trăirea religioasă* (trăirea în grup a credinţei, dar şi la nivel individual).

Sentimentul religios este o valoare „de nucleu", luând însă diferite forme în istorie, după cum vorbim de societăţi primitive sau mai evoluate. Valorile şi sentimentul religios se învaţă sau se însuşesc în diferite moduri de timpuriu. Primele componente ale învăţării sunt comportamentele cele mai simple, imitative (învăţăm să ne închinăm, să mergem la biserică, să ne rugăm etc.). Valorile religioase se însuşesc în grupul familial (primul grup uman cu care copilul vine în contact după naştere). Dacă grupurile umane reprezintă modelul prin intermediul căruia se învaţă valorile, atunci primul model al valorilor religioase este familia, grupul familial. Însuşirea valorilor religioase începe, aşadar, cu comportamentul religios, cu ritualul, la care individul asistă, îl practică şi îl apreciază; partea teoretică (dogma, cunoştinţele religioase) şi „trăirile" sunt ulterioare comportamentului religios.

Valorile reprezintă genul proxim pentru sentimentul religios, sentimental religios fiind o valoare, dar şi invers: sentimentul religios priveşte multe valori şi la fiecare individ ele sunt organizate altfel.

Rezultă natura deci, dublă a conceptului de sentiment religios: generat de valori şi subordonând valori**.** „Trăirea" este o componentă esenţială a sentimentului religios şi a oricărui sentiment, ea apare şi la nivelul ritualului (rugăciunea în grup este obişnuită), dar şi la nivelul relaţiei cu sacrul. Parte a sentimentului religios, „trăirea" asigură relaţia cu divinul şi cu sacrul, cu ritualul reflectat ca ritual şi ca „trăire". Nici religia şi nici sentimentul religios nu

sunt însă reductibile la „trăire”, la sfera afectivă. Deşi dispune de o structură relativ stabilă, sentimentul religios are un caracter dinamic, conţinutul său şi modul de manifestare fiind condiţionate şi modelate sociocultural.

Sentimentul religios este atât de natură individuală, el aparţine unui individ concret, religia este „trăită” de un individ concret, cât şi de natură socială, colectivă (se obiectivează în plan social), fiind rezultatul interacţiunii dinamice dintre factorii psihologici individuali şi factorii socioculturali. Transformarea, evoluţia sentimentului religios poate fi graduală sau bruscă, afectând în întregime structura şi organizarea sa internă, sau doar parţial; ea poate fi temporară sau permanentă. În cursul ontogenezei, sentimentul religios se interiorizează pornind de la comportamente religioase externe, şi acest lucru se petrece în timp îndelungat. Evoluţia sentimentului religios în diferite etape ale vieţii este destul de dificil de surprins. Cercetările au evidenţiat totuşi anumite caracteristici specifice ale sentimentului religios la diferite vârste, modul general în care vârsta, dezvoltarea psihologică condiţionează sau nu evoluţia sentimentului religios. Evoluţia sentimentului religios de-a lungul existenţei individuale şi sociale variază în funcţie de factorii cu care interacţionează şi care se supun predispoziţiei religioase, ca predispoziţie genetică a existenţei umane. Diverşi factori influenţează religiozitatea, dându-i un caracter dinamic, în funcţie de modul însuşi de evoluţie a acestor factori.

3.5. În loc de concluzii. Limitele studiului disciplinar

Psihologia religiei, ca și psihologia ca disciplină generală, a cunoscut o istorie tumultoasă, dar nu mai puțin interesantă, plină de idei, teorii care au impulsionat-o spre o cunoaștere tot mai profundă a resorturilor care stau la baza credinței.

Istoria psihologiei religiei a cunoscut pe rând declinul și renașterea. Dacă inițial a existat o dorință acerbă de a pătrunde cele mai intime colțuri ale sufletului pentru a pune degetul pe ceea ce determină credința, acest interes, deși existent nu s-a mai manifestat cu asemenea amploare. În jurul anilor `60 interesul cercetătorilor a scăzut, fapt care se datorează în parte dorinței psihologiei de a se alinia modelului fizicii, necesității de a se distanța de

filosofie, cât și tendinței psihologilor de a se distanța de subiectele considerate tabu, sau de subiecte care puteau fi considerate ca aparținând filosofiei sau teologiei.

Câteva aspecte legate de psihologia religiei se referă la dificultățile acestei discipline de a se autodefini și de a-și găsi un obiect de studiu general acceptat de specialiști. De asemenea, un punct important, care mai persistă și azi, este acela cu privire la diferențele între spiritualitate și religie sau religiozitate. Perspectiva confuză a psihologei religiei în ceea ce privește obiectul său este influențată și de paradigma teoretică de apartenență a specialiștilor ei, de abordare dinamică, behavioristă sau transpersonală, deci și a diferențelor de limbaj și de metodologie.

De pildă, psihologia religiei a fost considerată știința despre psihic, suflet care studiază relația omului cu Dumnezeu, accentul căzând pe relație, sau care studiază fenomenele psihice care însoțesc relația omului cu Dumnezeu, accentul căzând pe fenomenele psihice, sau care studiază trăirea psihică orientată spre religie, sau comportamentul religios, la nivelul faptelor observabile, scopul final fiind înțelegerea fenomenului religios. Sintetizând, psihologia religioasă[209] se adresează, fenomenelor observabile şi le explică parţial prin raportare la funcţiile vieţii subiective. Scopul şi obiectivele psihologiei vizează descoperirea şi explicarea naşterii credinţei, evoluţia acesteia şi modurile în care se reflectă în convingerile şi atitudinile individuale. Astfel, psihologia recurge la studierea motivaţiilor, a intenţiilor, a trăirilor afective, a direcţiei de orientare a scopului vieţii şi a mijloacelor pe care le foloseşte, în cadrul acestor relaţii individuale ale omului cu Dumnezeu.

Dacă definițiile asupra psihologiei religiei au variat, atunci și obiectul de studiu a fost și el neclar. Acesta a fost reprezentat de modalitățile experienței religioase, de stările psihice, de conduita persoanei credincioase, apoi de conștiința religioasă cât și de realizarea unor tipologii.

Toate aceste tatonări se datorează unor căutări ale oamenilor în general și oamenilor de știință în particular, în vederea identificării sensului. Psihologia a oferit nenumărate și fecunde studii privind fenomenele psihice implicate în diferite manifestări religioase.

[209] Moldovan, I., op. cit., pp.20- 22

Lucia Iorga[210] consemna că psihologul, fie că este credincios sau nu, trebuie să fie un observator imparţial al faptelor pe care le supune investigaţiilor sale. Dar acest fapt, ar însemna să uităm tocmai că religia este o problemă a omului, că ea se referă la om, la destinul său, la existenţa sa, indiferent dacă acest om este cercetătorul, psihologul sau participantul supus investigației.

Oferind o sinteză a teoriilor din psihologie, Vergote subliniază caracterul deschis, social al religiei, subliniind faptul că psihologia trebuie să-şi stabilească singură obiectul său, religia nu este doar individuală, ci este o realitate prezentă în cultură. Realitatea religioasă la care se referă psihologia este întotdeauna cea a oamenilor care au devenit religioşi în interiorul comunităţilor religioase.

Ca viziune de ansamblu asupra psihologie religiei, se observă spargerea fenomenului religios în bucăți, deşi psihologia religiei îşi propune abordarea fenomenului religios ca realitate concretă, unitară. Se poate constata o tendinţă spre o fragmentare tot mai mare şi spre aprofundarea unui domeniu cât mai ţintit.

În „Omul şi religia sa", Catalan[211] subliniază faptul că religia nu poate fi redusă doar la aspectele sale emoţionale, sentimentale, subiective şi nici la dimensiunea sa socială sau la ritualul său, este vorba de o totalitate, în care intervin credinţe, practici, sentimente, atitudini personale şi sociale.

Pentru a cunoaşte omul din punct de vedere psihologic, sau din punctul de vedere al psihologiei religiei, sunt necesare refacerea fragmentelor, fenomen greu realizabil, din cauza neînțelegerilor de la nivel metodologic si conceptual.

Din dorinţa psihologiei de a fi recunoscută şi de a se impune ca disciplină ştiinţifică s-a ajuns la un nivel ridicat de reducţionism. Reducţionismul se referă aici la explicarea proceselor spirituale în termeni de procese psihice, care, la rândul lor, sunt explicate prin procesele biologice (fiziologice, anatomice, neurologice etc.), care, la rândul lor, sunt explicate prin procesele fizice sau chimice. Cu alte cuvinte, un om de știință care se conformează doar viziunii comunității sale științifice monodisciplinare cade în capcana de a reduce spiritualitatea la materialitate.

---

[210] Iorga, L., 2007, p. 84.
[211] Catalan, J. F., 1997, p. 16.

De pildă, în cadrul acestui capitol am văzut că fenomenul religios a fost redus pe rând la emoție, afect, trebuință, convingere etc.. Trebuie să se țină cont, că dezideratul este cunoașterea omului, nu doar partea sa religioasă, biologică sau psihică. Întregul nu se reduce doar la suma părților. Realitatea este alcătuită din relații iar întregurile au o semnificație care o depășește pe aceea a părților.

Oare asamblând toate informațiile oferite de psihologie până la ora actuală, putem ajunge la o cunoaștere unitară asupra omului? Omul este o asamblare extraordinar de complicată de trăiri, convingeri, comportamente, nevoi, credințe, cogniții, voință etc., sau mai degrabă de quarci, gluoni și electroni?

"Nu înțelegem ce suntem, dar ar trebui să rezistăm oricărei prezentări sărăcite a naturii umane, care tăgăduiește sau trivializează experiența umană fundamentală"[212].

3.6. Contribuții personale

Prin acest capitol teoretic am urmărit să prezentăm o imagine de ansamblu a contextului psihologie religiei și să identificăm modalitățile de abordare a comportamentului religios. Contribuțiile personale aduse în cadrul acestui capitol se referă la:

- realizarea unei sinteze a modelelor explicative ale comportamentului religios în psihologie;
- sublinierea caracterului multidimensional al fenomenului religios, cu mențiunea că psihologia religiei deși identifică caracterul multidimensional face referire la acesta situându-se pe un singur nivel de realitate, ignorând interacțiunea dimensiunilor;
- identificarea segmentelor extrem de țintite studiate de psihologia religiei, disecate din punct de vedere științific, care în condiții normale de funcționare ele sunt inseparabile.

[212] Polkinghorne, J., 2006, p.74.

CAPITOLUL 4.
Comportamentul religios - o perspectivă transdisciplinară

”Necunoaşterea este luminoasă, căci ea iluminează ordinea cunoaşterii”.

Basarab Nicolescu, *Transdisciplinaritatea. Manifest*

În această capitol va fi abordat comportamentul religios din punct de vedere al abordării transdisciplinare, motiv pentru care este necesară aplicarea grilei transdisciplinare ca formă de identificare, decodificare şi de lecturare a diferitelor comportamente religioase.

4.1. Necesitatea perspectivei transdisciplinare în studiul comportamentelor religioase

Din perspectiva transdisciplinară, un nivel de realitate nu constituie un loc privilegiat de unde pot fi înţelese toate celelalte niveluri de realitate. Un nivel de realitate este ceea ce este, datorită existenţei concomitente a celorlalte niveluri. Acest principiu al relativității creează o nouă perspectivă asupra religiei, politicii, artei, educației şi vieţii sociale. Având în vedere că viziunea noastră asupra lumii se schimbă, atunci şi lumea se schimbă.

Realitatea nu este doar multidimensională, ea este şi multireferenţială. Diferitele niveluri de realitate sunt accesibile cunoaşterii umane graţie existenţei unor diferite niveluri de realitate ale Subiectului, care se găsesc într-o corespondenţă biunivocă cu nivelurile de realitate ale Obiectului. Aceste niveluri de realitate ale Subiectului permit o viziune din ce în ce mai generală, unificatoare şi cuprinzătoare a realităţii fără să ajungă vreodată să o epuizeze complet. Coerenţa nivelurilor de realitate ale Subiectului presupune, ca şi în cazul nivelurilor de realitate ale Obiectului, o zonă de non-rezistenţă la percepţie. Ansamblul nivelurilor de realitate ale Subiectului şi zona sa complementară de non-rezistenţă constituie Subiectul transdisciplinar.

Cele două zone de non-rezistenţă ale Obiectului şi Subiectului transdisciplinar trebuie să fie identice pentru ca Subiectul transdisciplinar să poată comunica cu Obiectul transdisciplinar.

Fluxului de informaţie ce traversează într-o manieră coerentă diferitele niveluri de realitate îi corespunde un flux de conștiință ce traversează diferitele niveluri de realitate ale Subiectului. Cele două fluxuri se află într-o relaţie de izomorfism graţie existenţei uneia şi aceleiaşi zone de non-rezistenţă. În cunoaşterea transdisciplinară subiectul trebuie să comunice cu obiectul, astfel cunoașterea este în permanență deschisă și, în acelaşi timp exterioară şi interioară.

Dacă în cercetarea disciplinară clasică, subiectul este exclus, rupt de obiect, o cercetare din perspectivă transdisciplinară presupune includerea acestuia; de altfel, integrarea subiectului este cea care poate permite o activă căutare de izomorfisme, deoarece omul este puntea. Acesta este motivul pentru care psihologul, cercetătorul trebuie să se implice și să nu fie doar un observator imparţial al faptelor pe care le supune investigaţiilor sale. Lipsa de implicare determină o cunoaştere parţială, limitată a fenomenului psihic sau a celui religios. Prin implicarea cercetătorului, a comunicării dintre subiect și obiect, cunoaşterea transdisciplinară devine o cunoaştere a terţului, o cunoaștere unitară.

Transdisciplinaritatea presupune atitudinea transdisciplinară sau, în acest context atitudinea transreligioasă; această atitudine care, izvorâtă dintr-o transdisciplinaritate trăită, ne permite să învăţăm, să cunoaştem şi să apreciem specificitatea tradiţiilor religioase şi areligioase ce ne sunt străine, pentru a percepe structurile comune care le fundamentează şi pentru a ajunge astfel la o atitudine transreligioasă a lumii. Rolul atitudinii transdisciplinare este de a acționa în sens evolutiv prin depășirea opozițiilor binare și antagonismelor. Este vorba de acea atitudine care nu se află în contradicţie cu nici o tradiţie religioasă şi cu nici un curent agnostic ori ateu, în măsura în care aceste tradiţii cunosc prezenţa sacrului. Prin această atitudine asupra lumii, menită a dezvălui rosturile şi sensurile fiecărei existenţe, transdisciplinaritatea face referire sentimentul sacrului

Existenţa religioasă este impregnată de sacru. Sacrul fiind, înainte de toate, o experienţă care se traduce printr-un sentiment care leagă fiinţele şi lucrurile şi, în consecinţă, provoacă în străfundurile fiinţei umane respectul absolut al alterităţilor unite prin viaţa comună pe unul şi acelaşi Pământ. Sacrul ca experienţă este sursa atitudinii religioase. Sacrul este ceea ce uneşte, nefiind atributul unei religii sau al alteia. Sacrul este experienţa unei realităţi şi izvorul conştiinţei fiinţării noastre în această lume, scria Mircea Eliade.

În ceea ce priveşte studiul credinţei, sensul acesteia este dat de faptul că datul credinţei este inseparabil de credinciosul care îl experimentează într-un context social, cultural şi eclezial particular.

„Este vorba de un drum de convertire în istoria personală şi societală a celor care îl caută pe Dumnezeu[213]*”*.

4.2. Comportamentul religios din perspectiva axiomei logice

Aplicând grila de lecturare transdisciplinară putem considera că, din perspectiva axiomei logice, comportamentul reprezintă starea T sau terţul inclus, care uneşte un cuplu de contradictorii A și non-A.

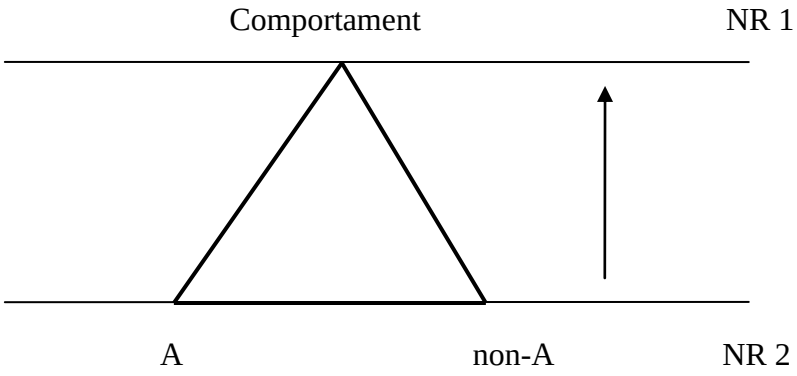

Figura 4.1. Comportamentul ca Terţ inclus

La nivelul Subiectului, starea A se referă la trăiri şi reprezentări interne, adică trăirile interne, procesele psihice, așa cum sunt înțelese de psihologie, procese cognitive, stimulatoare, reglatoare și influențele genetice, neurologice, iar starea non-A face referire la manifestările şi reprezentările externe.

[213] Magnin, T., 2007, p. 172.

Concretizând, afirmăm că un cuplu de contradictorii A și non-A, anume trăirile interne, starea subiectivă şi manifestările externe fiziologice cu influenţele socialului, culturii, educaţiei, familiei, situat pe un anumit nivel de realitate, este unificat printr-o stare T situată la un nivel proxim de realitate. Comportamentul este astfel în acelaşi timp trăire subiectivă şi stare observabilă, externă. Deci, la nivelul comportamentului se găseşte unificarea, legătura dintre trăirile interne, subiective, genetice, neurologice, psihologice cu exteriorul, obiectivul, socialul, culturalul. Cele două medii sunt contradictorii în acelaşi nivel de realitate, dar sunt unificate în alt nivel de realitate prin intermediul comportamentului.

Reluând, ternarul {A, non-A, terţ inclus} devine:

- **A**→ trăiri şi reprezentări interne, adică psihicul, procesele psihice (senzaţii, percepţii, reprezentări, amintiri, emoţii, sentimente, gânduri, idei, convingeri, dorinţe, aşteptări etc. cu privire la divinitate sau la propria evoluţie spirituală); influenţe genetice, neurologice etc..
- **Non-A**- trăiri şi reprezentări externe, adică manifestările în exterior ale trăirilor interne prin intermediul corpului: comunicare verbală (cuvântul vorbit, scris), comunicare nonverbală (gesturi, mimică, pantomimică), poziţia corpului, manifestări fiziologice, neurologice şi biologice, adică corpul fizic; dar şi influenţele care vin de la celelalte fiinţe umane (corpuri) – prin contextul social. Aceste influenţe, corpul social, au rolul de a modifica funcţionarea corpului propriu.

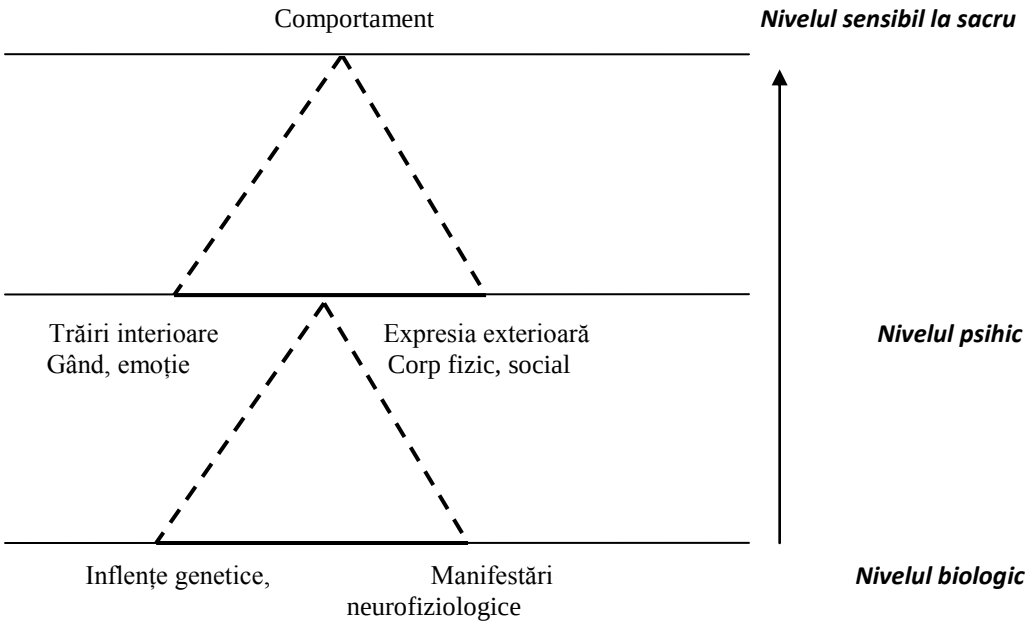

Figura 4.2. Comportamentul uman ca Terţ inclus
Nivelurile de realitate ale Subiectului

Referindu-ne strict la nivelul psihic, A este interiorul, corpul psihic, şi Non-A este manifestarea psihicului în exterior, prin corpul fizic şi social, iar prin comportament, psihicul (gând, sentiment) se uneşte cu corpul.

Un citat ni se pare semnificativ pentru acest capitol, un citat care exprimă esența și legătura dintre nivelurile de realitate ale subiectului:

”religia este cel puțin la fel de bună pentru corp pe cât este pentru suflet, dar efectele benefice ale comportamentelor religioase nu iau sfârşit cu psihologia”[214].

[214] Newberg, A., D Aquli E., Vince Rause, 2008, p. 180.

După cum reiese din figura de mai sus, experienţa psihică este, intim întrepătrunsă cu biologia umană. Comportamentul creează astfel o punte între corp şi psihic, tinzând spre echilibru. De exemplu, zona de asociere vizuală[215] joacă un rol proeminent în experienţele religioase şi spirituale care implică imagistica vizuală. Această zonă este probabil activă la indivizii care folosesc imaginile, cum ar fi cea a unei lumânări sau cruci, ca să îl ajute la meditaţie sau rugăciune. De asemenea, s-a demonstrat că zona de asociere a atenţiei este importantă în diferitele stări religioase şi spirituale; adică s-a observat o activitate crescută în acea zonă în timpul anumitor tipuri de meditaţie[216].

De pildă, efectele neurologice ale comportamentelor[217] religioase se referă la stări cerebrale asociate cu un evantai de experienţe transcendentale, de la sentimentul slab al comunităţii spirituale trăit de membrii unei congregaţii, la stările cele mai profunde de unitate create de rituri religioase mai profunde. Legătura între minte și corp este indisolubilă, mai ales dacă ținem seama de caracterul psihosomatic al unor boli. O abordare interesantă în ceea ce privește legătura indisolubilă dintre minte și corp îi aparține lui Damasio, ”corpul, creierul și mintea sunt manifestări ale aceluiași organism”[218]. Ideea de unitate psihosomatică, numită și monism de tip dual[219], poate sta la baza înțelegerii complexității ființei umane.

La nivelul comportamentului religios, se unifică cuplul de contradictorii reprezentat de percepţii, motivaţii, trăiri afective, gândire, atitudini religioase şi exprimarea lor exterioară, obiectivă, prin gesturi, posturi, modificări fiziologice, în cadrul unui context social (familie, comunitate religioasă, cultură). Trăirile religioase, mecanismele cognitive, reglatoare şi stimulatoare se constituie într-un sistem deschis, într-un schimb permanent cu trăirile religioase ale altor oameni, acest schimb generând evoluţii, prin comportamente adaptative în alt nivel de realitate.

[215] Idem, p. 42.
[216] Idem, p. 48.
[217] Idem, p. 19.
[218] Damasio, A., 2010, p. 186.
[219] Polkinghorne, J. C., 2010, p.116.

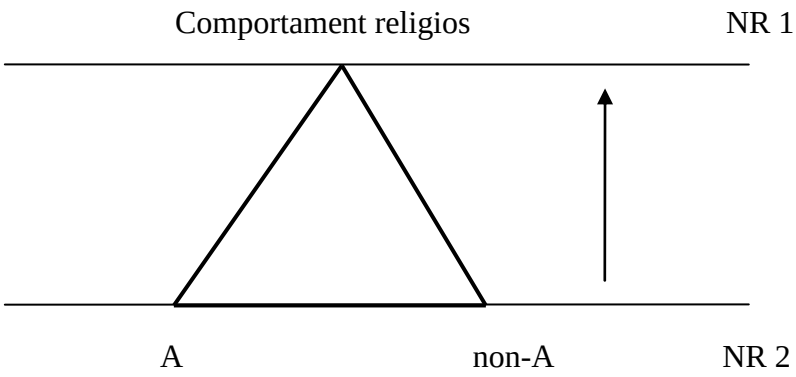

Figura 4.3. Comportamentul religios ca Terţ inclus

Trăirea religioasă se exprimă în exterior prin anumite practici, rituri şi prin anumite atitudini faţă de situaţiile vieţii; de asemenea practicile religioase pot influenţa la rândul lor, intensitatea, tăria trăirilor de natură religioasă. Ciocnirea permanentă dintre trăirile şi reprezentările interne (mecanismele cognitive, reglatoare si stimulatoare) şi manifestarea exterioară a acestora (trăirile altor semeni, contextul social, cultural, religios etc.) generează comportamente adaptative, evolutive, de exemplu rugăciunea, prin treptele ei (rugăciunea cu voce tare, rugăciunea minţii, rugăciunea inimii).

Comportamentul religios ca terț, văzut de un psiholog

Dacă ne referim la comportamentul religios ca fiind terțul inclus, atunci comportamentul religios unește. Comportamentul religios devine limbaj, comunică ceva, trimite un multiplu mesaj.

Un mesaj este pentru celelalte ființe și pentru sine, iar un altul, mesajul principal, pentru divinitate. Această comunicare se realizează pe nivele de realitate diferite. Este vorba de o comunicare pentru sine, în sine, care presupune acordarea gesturilor la trăire și gând, o vibrare la unison a întregii ființe (prin rugăciune, ritual, sacrificiu).

Un mesaj este pentru celelalte ființe, care, dacă au deschiderea necesară se pot acorda la starea celui care comunică (prin rugăciune), prin reglarea atitudinii, inițial față de comportamentul celuilalt, apoi față de propriul comportament - iar ulterior față de divinitate.

Comportamentul religios, văzut ca atitudine, înțeleas ca trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un **trans-limbaj**, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru. Omul poate deveni o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului.

Ceea ce ne deosebește inițial, poate să ne și apropie. Ceea ce ne face diferiți într-un nivel de realitate, ne unește într-un altul. Ființele umane sunt de fapt la fel din punct de vedere fizic, deoarece sunt construite din aceeași materie, indiferent de conformația lor, care poate fi diferită. Sunt la fel din punct de vedere biologic, deoarece este vorba de un material genetic de bază, indiferent de diferitele culori ale pielii. Ființele umane sunt la fel și din punct de vedere psihic, deoarece cu toții avem o personalitate, simțim și gândim, sperăm și creăm, indiferent de calitățile și defectele noastre. Dacă suntem asemănători fizic, biologic, psihologic, de ce nu am fi asemănători și din punct de vedere spiritual, deși există diferențe de cultură și religie.

Psihologia religiei, prin studiile realizate a ajuns la concluzia că religiozitatea/ spiritualitatea aparține omului și vine odată cu omul. De pildă, profesorul Olivera Petrovich[220], în urma unor cercetări empirice realizate cu ajutorul unor copii cu vârste între 3 și 6 ani, a ajuns la o concluzie, și anume: conceptul de divinitate reiese în mod natural ca aspect al raționamentului cauzal, și că înclinația spre religie sau spiritualitate este una universală. Pe lângă studiile realizate, Jung vorbește despre instinctul de Dumnezeu, în sensul că fiecare persoană posedă un impuls către religie ca funcţie psihică.

Dacă suntem asemănători și din punct de vedere spiritual, atunci putem vorbi și de o înclinație naturală, despre un impuls universal a fiecăruia spre religiozitate sau spiritualitate. Putem face afirmația că există în fiecare o predispoziție spirituală, o sensibilitate sau o deschidere spre sacru. Această capacitate de a fi deschis sau receptiv, aparține unui alt nivel de

---

[220] http://paternallife.wordpress.com/2008/07/28/in-the-beginning-an-interview-with-olivera-petrovich/ accesat aprilie 2009, sau
http://blogs.theage.com.au/thereligiouswrite/archives/2008/07/in_the_beginnin.html, accesat în decembrie 2013,
Sau http://www.psychevisual.com/Olivera_Petrovich.html, accesat în decembrie 2013.

realitate. Așa cum predispozițiile genetice aparțin nivelului biologic, iar predispozițiile psihice (temperament, aptitudini) aparțin nivelului psihic, tot așa și predispoziția spiritual-religioasă aparține altui nivel de realitate, pe care îl vom numi **nivelul sensibil la sacru**. Reținem că între niveluri există o ruptură a legilor și a conceptelor fundamentale.

Nivelul sensibil la sacru se referă la capacitatea sau atitudinea omului de ”a fi deschis” de a recepta informația. Îndrăznim să afirmăm faptul că toți oamenii au această capacitate, cu diferența că unii sunt mai ”atenți” (în sens de voință sau dorință) la ea decât alții - capacitatea de a fi deschis este un dat ontologic. În legătură cu dorința față de Dumnezeu, ”a vorbi despre dorință, înseamnă a abandona tot ceea ce suntem și ceea ce nu suntem, tot ceea ce știm și ceea ce nu știm, ceea ce înseamnă o enigmă învelită într-un secret atât de profund încât nu poate fi niciodată cunoscut”[221]. Iar a renunța la această dorință, înseamnă a renunța la o parte din noi pe care o cunoaștem, în timp ce cealaltă parte, pe care nu o cunoaștem, nu a renunțat. Acest fapt nu este echivalentul păcii interioare sau a unui echilibru psihic, ci a unei scindări profunde.

La nivelul sensibil la sacru sunt deci, integrate premisele dialogului. În termeni de comunicare, nivelul sacrului este purtătorul codului prin intermediul căruia este descifrată informația. Nivelul sensibil la sacru facilitează comunicarea omului cu Terțul Ascuns. Totuși, experiența religioasă este greu asimilabilă unui nivel de realitate. Aceasta corespunde, mai degrabă, ”traversării diferitelor niveluri de realitate în zona de non-rezistență”[222]. Comunicarea omului cu Terțul Ascuns, presupune capacitatea de a dialoga dar și capacitatea de a asculta, de a da și de a primi în același timp. Nivelul sensibil poartă cu el disponibilitatea omului de a da și de a primi. Astfel, omul devine o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului. (a integra) Subiectul și nivelurile sale de realitate se raportează la Obiect și nivelurile sale de realitate doar prin intermediul sacrului, acesta fiind modul în care Subiectul ajunge cunoască și să înțeleagă Obiectul - știința. (a cunoaște) De asemenea, Subiectul poate acționa asupra Obiectului tot prin intermediul sacrului, determinând creația - arta. (a acționa, a face) {a integra - a cunoaște - a acționa} sau {unificare-descoperire/știință- creație/artă}

[221] Caputo, J. D., Vattimo, G., 2008, p. 85.
[222] Nicolescu, B., 2009, p.97.

Nivelurile de realitate sunt deschise și, fiecare poartă influențele nivelului proxim, comunicând prin intermediul terțului inclus și ascuns. De pildă, în ceea ce privește nivelurile Realitate ale Subiectului - **nivelul biologic** este deschis influențelor de la nivelului fizic/ material cât și influențelor nivelului psihic; **nivelul psihic** este deschis influențelor nivelului biologic cât și influențelor **nivelului sensibil** la sacru. Probabil din cauza acestor influențe, psihologia, în speță psihologia religiei a asimilat trăirile de natură religioasă manifestărilor psihicului. Trebuie să facem o precizare, și anume, că un comportament religios nu aparține unui singur nivel de realitate, ci, așa cum am arătat în figura 4.3., comportamentul religios aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului. Toate nivelurile de realitate poartă în sine potențialul experienței religioase. De pildă, rugăciunea, ca și comportament religios, se adresează atât nivelului fizic, biologic, psihic și sensibil la sacru.

"Scanarea creierului în timpul rugăciunii arată activitate scăzută în lobul parietal, care poate fi asociată cu pierderea sentimentului de sine."[223]

În continuare ne vom referi la comportamentul religios ca terţ inclus:

- rugăciunea
- ritualul
- sacrificiul
- crearea de mituri

4.2.1. Rugăciunea

Rugăciunea este înțeleasă ca o comunicare cu Dumnezeu și, asemenea comunicării obişnuite, aceasta nu este numai verbală. De pildă, unul dintre marii duhovnici contemporani, părintele Arsenie Papacioc[224] afirma că "orice suspin poate fi o rugăciune".

[223] Newberg, A., & Waldman, M., 2009, P.66.
[224] Arsenie Papacioc, 1998, p.13.

Cu alte cuvinte, dacă orice suspin este o rugăciune, atunci toate intenţiile noastre către Dumnezeu încă neformulate lingvistic, toate gesturile noastre conştiente către Dumnezeu constituie deja un mesaj trimis către El, un mesaj deja cunoscut de El.

Dacă rugăciunea este o comunicare cu Dumnezeu, atunci rugăciunea este dialog, este dar și acceptare, deoarece într-un dialog dai și primești. De asemenea, dacă rugăciunea este comunicare atunci ea presupune și ascultare, aici cu sensul de a recepta, de a fi obedient dar și de a fi împreună cu.

Rugăciunea, se referă deci, la o apropiere, bazată pe o atitudine de credinţă, o speranţă o aşteptare activă care se va exprima prin gesturi, cuvinte, atitudini, şi chiar printr-o tăcere reculeasă.

Rugăciunea, în măsura în care ţine de limbaj, are forţă alocuţionară: prin rostire se performează un act. Se știe că rugăciunea este fie de cerere, fie de mulţumire, fie de slavă; toate acestea, cererea, mulţumirea, doxologia sunt acţiuni.

Dacă şi despre celelalte tipuri de rugăciune, nonlingvistică, despre suspinul de orice fel, se poate spune că reprezintă o acţiune, atunci putem spune, în general, că rugăciunea este o acţiune a omului faţă de Dumnezeu, o acţiune în raport clar cu El.

Potrivit cu ceea ce se cunoaște despre rugăciune în general, se disting trei etape ale rugăciunii: vocală, mentală și a inimii. Recitarea vocală își are neîndoielnic valoarea ei; la fel practica rugăciunilor scurte şi dese. Cel care se roagă poate trece de la rugăciunea orală la rugăciunea minţii, de la sine, firesc, cu condiţia ca rugăciunea să fie făcută cu adevărat.

De asemenea poziţia potrivită a corpului ajută şi ea pe cel ce se roagă. De asemenea, şi locul în care ne rugăm are o importantă deosebită, ca să nu fim deranjaţi din exterior. De asemenea, trebuie să se tină seama de timpul potrivit pentru rugăciune[225].

Există, desigur, multe feluri de a te ruga iar intenţiile rugăciunii, motivaţiile ei, atitudinile subiective nu sunt mai puţin diverse, ceea ce înseamnă că rugăciunea nu este doar credinţă sau convingere, ea presupune cuvânt, trăire, dar şi gesturi. Deci rugăciunea este în acelaşi timp şi cuvânt și gest şi trăire, într-un alt nivel de realitate.

[225] Ierod. Cleopa Paraschiv, Arhim. Mina Dobzeu, 2002, p.3, 80.

De pildă, Chrétien consideră că rugăciunea este un act de prezență ce „pune în joc omul întreg, în toate dimensiunile fiinţei sale”[226]; deoarece rugăciunea, ca terț, asigură o comunicare între nivelurile de realitate proxime, de pildă între nivelul biologic şi nivelul psihic, sau între cel psihic şi cel sensibil la sacru; fluxul de conștiință traversând toate nivelurile de realitate. Rugăciunea, ca atitudine de deschidere spre Dumnezeu, influențează întreaga ființă. Acest act, continuă Chrétien, “se referă la trupul nostru, ţinuta, postura, gestualitatea sa şi poate comporta o anume exigenţă de purificare corporală prealabilă, ca abluţiunile, o anumită exigenţă vestimentară, ca acoperirea sau descoperirea unor părţi ale corpului, o anume poziţie, ca ridicarea mâinilor sau îngenuncherea, o anume orientare”[227].

Această manifestare a rugătorului înaintea lui Dumnezeu este o ieşire din sine, spre Dumnezeu, din siguranţa de sine a persoanei de până atunci, şi anume este o deschidere care ne afectează pentru că recunoaşte propria noastră neputinţă, limitele noastre.

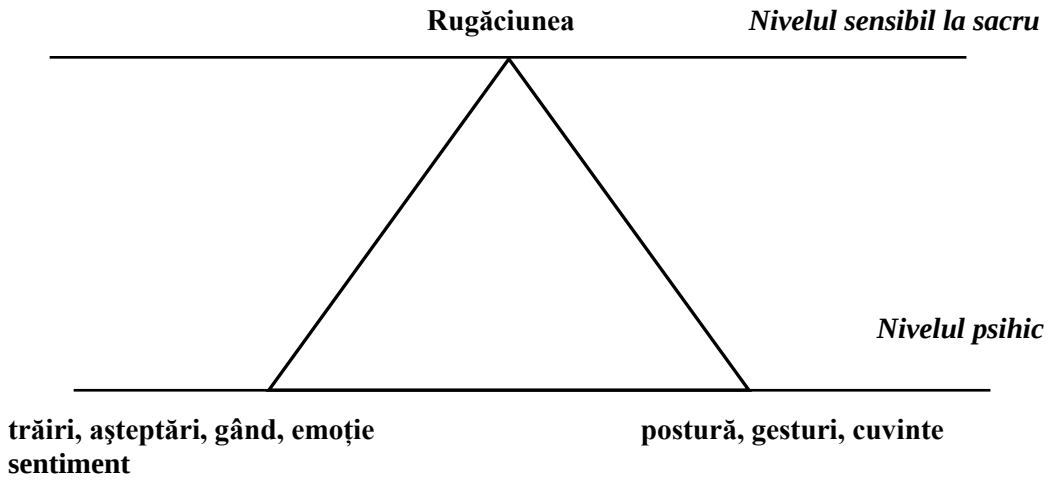

Figura 4.4. Rugăciunea ca emoţie, nevoie, gând, gest, cuvânt

Această ieşire din noi, această înaintare se realizează de pe un nivel de realitate, de pildă nivelul psihic, spre alt nivel, nivelul sensibil la sacru. Această deschidere a omului care

[226] Chrétien, J. L., 1996, pp. 37-75.
[227] Idem, p. 41.

se roagă este o deschidere pe verticală, deoarece omul aspiră la relația cu Dumnezeu, rugăciunea fiind un limbaj, ”o comunicare către ceea ce este interior, ininteligibil,eteric și supranatural [...] o comunicare intimă cu sinele și cu Dumnezeu”[228].

Însă orice rugăciune presupune înnodarea sau reînnodarea unei relaţii, pentru care omul trebuie să se pregătească. Deci rugăciunea are o funcţie de mediere, de punere în legătură a omului cu divinitatea. În rugăciune, motivele credinciosului variază de la adoraţia faţă de Dumnezeu, până la celebrarea măreţei, etc.. Asemenea rugăciuni sunt frecvente. Totuşi, forma de rugăciune cel mai des întâlnită este aceea a cererii; omul i se adresează lui Dumnezeu pentru a-i cere ceva de care are nevoie.

Rugăciunea este unirea, la nivelul persoanei, a gândurilor şi trăirilor religioase exprimate prin corp, prin închinare, îngenunchiere etc., corpul devenind un patrimoniu comun al omului şi a divinităţii; rugăciunea fiind calea prin care omul intră în relaţie cu sacrul.

Evdochimov[229] afirma că „adevărata rugăciune înseamnă o atitudine constantă, o stare de spirit care modelează în mod liturgic întreaga noastră fiinţă”. Vibrația pe care o are rugăciunea în întreaga noastră ființă se referă la unitatea participării tuturor nivelurilor de realitate.

4.2.2. Ritul

De la rugăciune la rit nu e decât un pas: fie că este vorba despre cuvinte, atitudini sau gesturi, există mereu aceeaşi punere în relaţie a omului cu Dumnezeu, sau cu divinitatea. Într-un anumit sens, rugăciunea este un rit, iar ritul o formă de rugăciune. În măsura în care religia este trăită în comunitate şi implică referirea la o comunitate, este greu de exclus expresia rituală.

Însă, nu toate ritualurile sunt religioase; vieţile noastre sunt modelate de nenumărate activităţi şi ceremonii ritualizate, de natură socială sau civică, inclusiv convenţiile politice, procedurile judiciare, tradiţiile de sărbători etc.. De fapt, întreaga viaţă socială, chiar fără nici

[228] Arhiepiscop Chrysostomos, 2009, p. 57.
[229] Evdokimov, P., 1996, p.30.

o referinţă religioasă, presupune anumite rituri: este suficient să ne gândim la anumite ceremonii oficiale sau la unele manifestări sportive. Societatea religioasă nu face excepţie.[230]

Referitor la ritual, Arnorld Van Gennep[231], preciza în „Riturile de trecere", faptul că orice schimbare în starea unui individ, comportă acţiuni şi interacţiuni între sacru şi profan. Adică, ritul poate fi considerat o acţiune, un comportament care, în concepţia religioasă, transformă realitatea profană.

Vergote se referea la rit în sensul că acesta presupune „producerea unei noi realităţii, a unei îmbinări fericite, în realul terestru însuşi, între terestru şi supranatural"[232]. Producerea acestei realităţi se realizează prin simbol. Caracteristica fundamentală a ritului religios este deci, aceea de a lega lumea şi existenţa de supranatural, făcând din materia lumii şi din gestul uman simbolul acţiunii divine.

Din perspectivă transdisciplinară ritul uneşte aspectele exterioare ale sale cu aspectele interioare, pentru a iniţia relaţia cu divinitatea. Catalan spunea că „ritul nu poate fi înţeles şi apreciat numai prin prisma aspectului său exterior."[233] Cazul ritului este oarecum similar cu al oricărui gest uman, şi oricărei expresii umane.

Deşi nici o religie nu trebuie redusă la gesturi exterioare, aceste rituri, individuale sau colective, prin care se exprimă credinţa, nu pot fi excluse. Dimensiunea exterioară nu este mai puţin esenţială decât cea interioară: omul nu trebuie să minimalizeze importanţa aspectului corporal al religiei sale: corp fizic şi corp social - corpul făcând parte integrantă din orice acţiune umană. Comportamentul ritualic ar putea avea rădăcini biologice şi sociale.

Ritualul ca şi terţ inclus asigură legătura între nivelul de realitate psihic şi cel biologic. De pildă, comportamentele motorii repetitive, cum ar fi cântatul al ceremonii, pot avea efecte semnificative asupra sistemelor limbic şi autonom, ambele implicate în crearea emoţiilor şi stărilor de spirit. Experienţele produse de actele ritualice sunt aproape întotdeauna însoţite de stări emoţionale puternice. Nivelurile de realitate se influenţează reciproc. Intensitatea stărilor emoţionale poate fi afectată de anumite componente ale comportamentului ritualic. De

[230] Catalan, J. F., op. cit., p. 123.
[231] Arnold Van Gennep, 1996, p. 17.
[232] Vergote, Antoine, op. cit., p. 34.
[233] Catalan, J. F., op. cit., p. 126.

exemplu, riturile încorporează adesea acţiuni simbolice semnificative, precum o plecăciune, o mişcare deliberată a mâinilor a braţelor sau orice altă acţiune care, prin forma sau semnificaţia sa atrage atenţia că este diferită de mişcările obişnuite, practice. Sentimentele religioase pot fi sporite de simţul mirosului. Când ritualurile combină miresmele cu acţiunile simbolice şi sunetele repetitive - dacă de exemplu un preot care cădelniţează se opreşte să facă o plecăciune în timpul unei rugăciuni – rezultatul stimulării amigdalei ar putea avea efect intensificarea sentimentului religios.

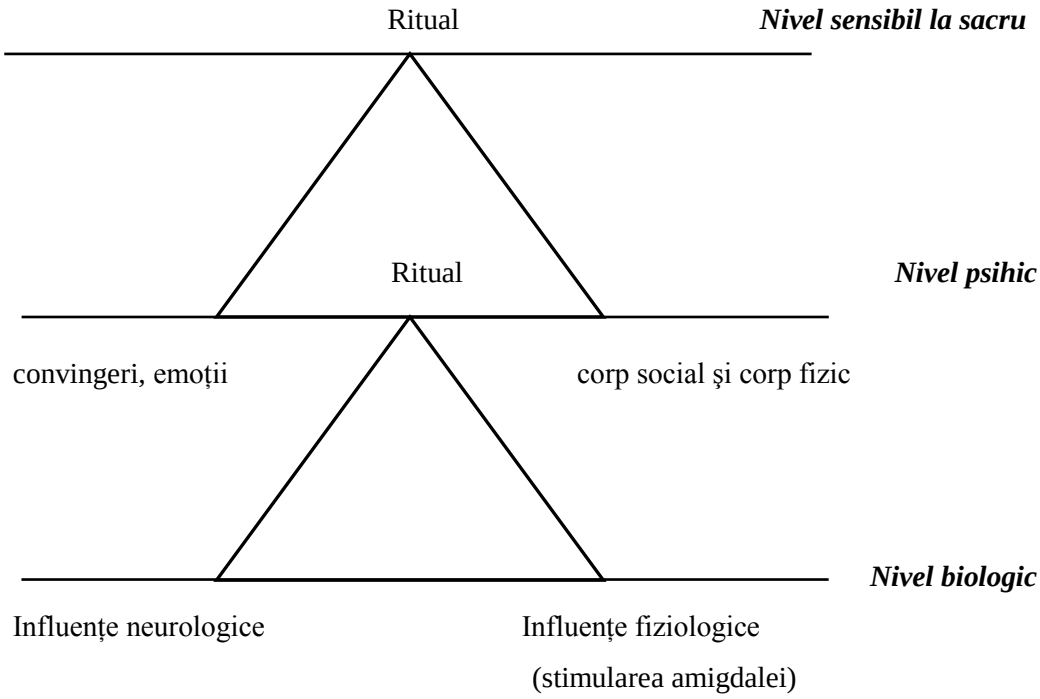

Figura 4.5. Ritualul ca trăire psihologică, corp şi semnificaţie culturală, socială, individualitate şi societate

Cercetările din neurologie arată[234] că nu numai activitatea creierului este suficientă să creeze intensele stări emoţionale, din timpul ritualului, ci sunt necesare, de asemenea, idei care au o mai profundă încărcătură psihologică sau emoţională. Cu alte cuvinte, pentru ca ritualul să implice eficient toate părţile creierului şi ale corpului, trebuie să implice concepţii, convingeri. Această sinteză de ritm şi semnificaţie dă putere ritului.

Ritualurile umane au importante funcţii, prin aceea că reduc actele de agresivitate dintre membrii unui grup şi formează o puternică legătură socială. Datorită complexităţii creierului[235], comportamentul ritualic implică cele mai înalte niveluri de gândire şi simţire. Ritualurile se referă la ceva anume; ele spun poveşti, iar aceste poveşti le dau semnificaţie şi putere. Povestirile sunt cruciale pentru eficacitatea ritualului, modelate ca să întâmpine nevoile culturale specifice.

Ritul nu este doar o evocare, el este o invocare, mai, mult, el îl face prezent, pentru credincios, pe Dumnezeul sau Fiinţa supranaturală căruia i se adresează. Aspectele exterioare ale ritului nu au altă funcţie decât de a iniţia o relaţie între om şi Dumnezeu.

Riturile au funcţia de mediator între natură (naştere, pubertate, moarte) şi cultură; între biologic şi social, prin trecerea de la biologic (bărbat, femeie) la social prin asumarea unor roluri, care presupun asumarea unor ceremonii, acte, gesturi; între individ şi grup, riturile indică individualitatea, dar în acelaşi timp amintesc apartenenţa de grup.

Abilitatea ritualului de a produce stări unitare transcendente este rezultatul al efectului comportamentului ritualizat[236] asupra hipotalamusului şi a sistemului nervos şi, în cele din urmă a restului creierului. Studiile au arătat că participarea la comportamente religioase, cum ar fi rugăciunea, serviciile religioase etc., poate să scadă presiunea arterială, ritmul inimii şi al respiraţiei şi să creeze pozitive în funcţionarea sistemului imunitar.

Principalul scop al comportamentului ritualizat este transcendenţa sinelui şi proiectarea lui într-o realitate mai vastă. Într-un context religios, scopul transcendent al ritualului este să unifice spiritual adoratorii într-un simţ superior al realităţii. Beneficiile sociale ale ritualului pot fi un motiv pentru care comportamentul ritualizat s-a dezvoltat.

---

[234] Newberg, A., D Aquli E., Vince Rause, op. cit., p. 130.
[235] Idem, p. 124.
[236] Idem, p. 125.

4.2.3. Sacrificiul sau Jertfa

Din punct de vedere etimologic termenul de sacrificiu provine din latinescul *sacrificium* compus din adjectivul sacer (consacrat unei divinităţi, sfânt) şi verbul facesso (a îndeplini, a face, a pricinui) însemnând a săvârşi un act sfânt, a sfinţi o faptă omenească, sinonimul slavon fiind cel de jertfă[237].

În limbajul curent se vorbeşte despre sacrificiu atunci când este acceptată sau resimţită o anumită suferinţă, atunci când se impune o renunţare. Susținând această idee, Părintele Galeriu[238] spunea ca jertfa este o experienţă profundă şi universală a omului, neexistând religie în care ideea şi actul de jertfă să nu reprezinte sâmburele întregii ei vieţi, constantă, în jurul căreia se desfăşoară toate manifestările sacre ale oricărei comunităţi. Împreună cu rugăciunea, poate mai adânc decât aceasta, jertfa[239] se descoperă a fi actul originar de deschidere şi comunicare, de împlinire prin dăruire. Jertfa, ca și rugăciunea, poate fi definită ca legătura omului cu Dumnezeu.

S-a remarcat că sacrificiul se referă, la un dar, el fiind o ofrandă. Acest dar al omului deschide calea darului divin. Când te dăruieşti pe tine, dăruieşti totul, act profund personal, jertfa se numeşte o taină. O taină[240], în sensul apropierii de ea, cu un dublu sentiment: de veneraţie, fiind o cale harică şi de continuă explorare şi adâncire.

Ideea de jertfă sau de sacrificiu, a fost exprimată în feluri diferite. Din exterior, unii i-au acordat un sens de „ritual" sau „masă sacră"[241], calea cea mai înaltă de a-L adora pe Dumnezeu, oferindu-I mai întâi, şi consumând în onoarea Lui, bunuri necesare vieţii[242].

Alţii consideră jertfa ca fiind expresia prin care religia, stabilește o punte între om şi Dumnezeu, pentru a găsi la Dumnezeu ascultare, bunăvoință, primire, sau pentru a-L provoca pe Dumnezeu să părăsească mânia, asprimea şi să se arate blând, dispus şi împăcat. Dar înţelegerea conceptului de sacrificiu se referă la faptul că acesta nu reprezintă un troc în urma

---

[237] Gheorghe Guţu, 1973, p.230, 468.
[238] Vezi Părintele Galeriu, 1991.
[239] Oamenii, înainte de a-L chema pe nume pe Dumnezeu (Fac. IV, 26), îi ofereau sacrificii (IV,3).
[240] Părintele Galeriu, op. Cit., p.10.
[241] Bouyer, L., 1962, p. 119; „autre chose qu'un repas sacré".
[242] Joseph Bonsirven, S. J., 1958.

căruia Dumnezeu iartă pentru o mică „atenţie", dar sacrificiul are eficacitate deoarece Dumnezeu, în mila sa, alege să accepte această ofertă materială ca simbol al jertfirii întregii vieţi acelui care a adus darul. Aşadar, sacrificiul nu este cumpărarea iertării, ci actul de încredere în mila lui Dumnezeu. Sacrificiul exprimă restaurarea prieteniei dintre Dumnezeu şi om. Dacă există un schimb, cum au afirmat antropologii, este vorba despre un schimb care n-are nimic comercial în sine: este un dar care cheamă un alt dar.

Într-o viziune mai completă a unor gânditori contemporani, „tema jertfei exprimă bogăţia profundă a vieţii oferite, a vieţii care oferă sau se oferă pentru a se depăşi şi împlini în comuniune cu Dumnezeu, cu aproapele şi cu întreaga existenţă. Omul renunţă la a avea pentru a se realiza în a fi, adică în fiinţa lui proprie. Se caută pe sine dăruindu-se, fie chiar cu preţul vieţii."[243]

René Girard, în *Violenţa şi Sacrul*, descrie sacrificiul „sub două forme opuse, când ca un „lucru foarte sfânt", când, dimpotrivă, ca un fel de crimă pe care nu o poţi comite fără să te expui la riscuri la fel de grave."[244] Sacrificiul se alătură ansamblului vieţii morale şi religioase. Totuşi, pentru a rămâne eficient sacrificiul trebuie să se realizeze în sensul care caracterizează toate aspectele vieţii religioase.

Sacrificiul[245] este considerat o acţiune prin care cineva sau ceva este făcut sacru, adică despărţit de cel care îl oferă - poate fi vorba de un bun personal sau de propria viaţă. El se mai desparte şi de întreaga lume rămasă profană, se desparte de sine şi este oferit lui Dumnezeu ca supunere, ascultare, căinţă sau dragoste. Sacrificiul este un simbol al renunţării la legăturile pământeşti din dragoste de Dumnezeu. Jertfa[246] exprimă astfel, condiţia fundamentală a omului, care se afirmă şi se realizează în relaţie, în solidaritate cu totul.

Dacă sacrificiul se obiectivează în fenomene cultuale şi în diferite religii (mituri şi rituri) care privilegiază o transmisie externă de tipul limbajului sau al comportamentelor, el presupune întotdeauna şi stări interioare specifice. Întotdeauna, sacrificiul relaţionează

[243] Gusdorf, G., 1949, p. 1.
[244] Girard, R., 1995, p. 6.
[245] Chevalier, J., Gheerbrant, A. (coord.), 2009, p. 799-801.
[246] Părintele Galeriu, op. Cit., p. 11.

complementar cu sacrul, un sacru care se raportează la impresia pe care o are conştiinţa de a fi condiţionată de forţe independente de voinţă.

De asemenea, referitor la sacru, Vergote distinge alte două concepţii despre sacrificiu.

Prima, se referă la sacrificiu ca o răscumpărare care plasează sacrificiul în planul tranzacţiei: într-un fel, omul trebuie să-şi cumpere de la Dumnezeu dreptul la existenţă. În această perspectivă, Dumnezeu apare ca stăpânul absolut, „părintele primitiv" descris de Freud; iar omul nu are nici un drept în faţa lui. Omul îşi recunoaşte, prin sacrificiu, supunerea.

A doua concepţie, sacrificiul de comuniune, este expresia unei recunoştinţe, a unei acţiuni de graţie. Prin ofrandă pe care o prezintă (o parte a bunurilor sale materiale), omul recunoaşte că lumea, întreg acest univers, viaţa sa însăşi vin de la Dumnezeu, sunt un dar de la Dumnezeu; el recunoaşte că existenţa sa şi tot ceea ce îl susţine îi sunt date; deci, nu trebuie să le cumpere.

În opinia lui Vergote sacrificiul religios „interpune, un al treilea element între Dumnezeu şi om, ca simbol al datoriei recunoscute."[247]

În concluzie, sacrul sau jertfa este în același timp:

- suferință și împlinire
- renunțare și dăruire
- sfințenie și crimă
- iertare și comuniune
- răscumpărare și încredere
- regăsire și renunțare
- supunere și comunicare

Ca și comportament religios, jertfa sau sacrificiul se referă la trăiri, convingeri raportate la sacru, trăiri și cogniții, legate de renunțare, dăruire a ceva, de pildă a legăturii pământești, pentru unirea cu Dumnezeu, dar și pentru (re)unirea cu sine; adică, prin integrarea sacrului la nivelul întregii ființe, sau a nivelurilor de realitate, omul se regăsește pe sine.

[247] Vergote, A., 1988, pp. 114- 118.

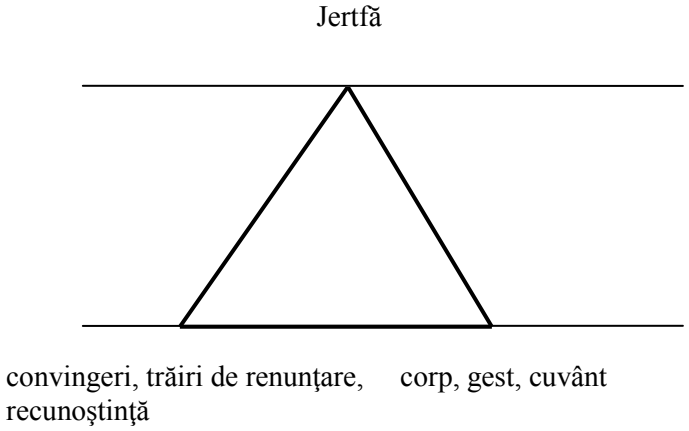

Figura 4.6. Jertfa ca trăire de renunţate, de recunoştinţă, ca gest de autodăruire

4.2.4. Crearea de mituri

În sens filosofic şi antropologic, mitul este o povestire anonimă aparţinând unui corpus de naraţiuni transmise oral între membrii unor grupuri sociale cu culturi proprii, aparţinând lumii antice şi popoarelor de interes etnografic. Mitul este, de la origini, încărcat cu o nuanţă care ne introduce în atmosfera înaltă şi plină de autoritate a cuvintelor care provin din vremurile sacre, străvechi. Miturile constituie expresia culturii în măsura în care participă activ la crearea comunităţilor a căror memorie fundamentală o transpun în coduri simbolice; ele răspund mai degrabă nevoii de a asigura continuitatea acţiunii în momentele de slăbiciune ale experienţei umane, cum ar fi moartea, aspecte multiple nerezolvabile, obstacole ambientale, care ar putea stopa renaşterea vieţii sau ar putea conduce la dezagregarea vieţii[248].

Practic, toate miturile sunt reduse la acelaşi tipar consistent: identifică problema existenţială crucială, o încadrează pe o pereche de opuşi incompatibili, apoi găseşte o soluţie care alină anxietatea produsă de ciocnirea opușilor.

[248] ***, Enciclopedie de filosofie şi ştiinţe umane, Editura All Educaţional, Bucureşti, 2004, p. 689.

Jung[249], considera că miturile reprezintă expresia simbolică a ideilor arhetipale, a formelor de gândire care există în formă universală, în mintea fiecărui om; fapt ce explică de ce miturile tuturor culturilor sunt atât de asemănătoare.

Miturile sunt structurate astfel, deoarece mintea, cuprinde sensul problemelor folosind aceleaşi funcţii cognitive pe care se bazează să înţeleagă sensul lumii fizice. Toate religiile sunt în esenţă bazate pe mituri. De aici rezultă că este necesară o urmărire a rădăcinilor neurologice ale experienţelor religioase[250]. De altfel, miturile durabile ale culturilor trecute conţin toate adevăruri psihologice şi spirituale care răsună în psihicul cititorilor de astăzi. Miturile sunt aspecte create de ființa umană, la nivelul creierului, ca modalitate de a descifra și înțelege lumea, având o puternică susținere psihologică și culturală.

Cu alte cuvinte, mitul, ca și comportament religios se referă la implicarea ființei umane, prin interacțiunea nivelurilor de realitate: miturile aparțin atât nivelului biologic, ca procese neurologice, dar și nivelului psihic ca modalitate de adaptare la situații concrete și ca eliberare de anxietate, dar și la nivelul sensibil la sacru, ca o nevoie de sens și de conciliere a contrariilor și a opușilor incompatibili.

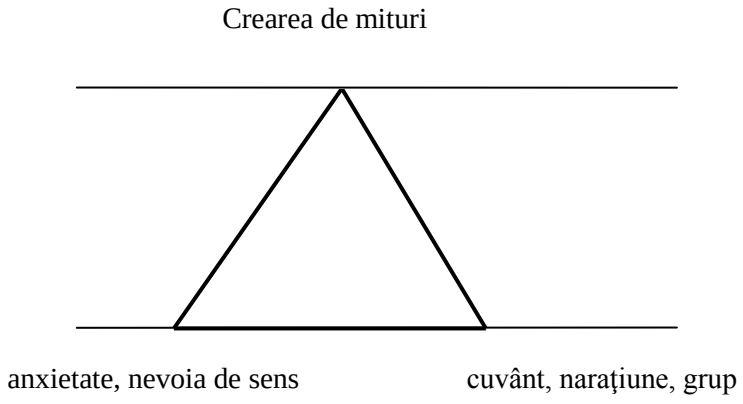

Figura 4.7. Mitul ca nevoie sens, naraţiune

[249] Jung, 2010.
[250] Newberg, A., D Aquli E., Vince Rause, op. cit., p. 86.

4.2. Comportamentul religios din perspectiva axiomei ontologice

Axioma ontologică a transdisciplinarităţii susţine existenţa mai multor niveluri de Realitate ale Subiectului şi ale Obiectului.

Ansamblul nivelurilor de Realitate ale Obiectului şi zona sa complementară a nonrezistenţei constituie Obiectul Transdisciplinar.

Ternarul {Obiect, Subiect, Terţ Ascuns} pentru această lucrare este :

- **Obiectul** transdisciplinar este mediul extern, adică contextul social, sistemul de cunoştinţe, educaţie, dogme cu privire la religie, grupul social, cultural, economic, politic din care face parte individul, dar si obiectele de cult (cruce, icoana, texte religioase ca reprezentări materiale ale sacrului)

Diferitele niveluri de Realitate ale Obiectului sunt accesibile cunoaşterii umane mulţumită existenţei diferitelor niveluri Realitate ale Subiectului, care se găsesc în corespondenţă biunivocă cu nivelurile de Realitate ale Obiectului. Aceste niveluri de Realitate ale Subiectului, permit o viziune tot mai generală, unificatoare, globalizantă a Realităţii, fără a o epuiza vreodată în întregime. Coerenţa nivelurilor de Realitate ale Subiectului presupune ca şi în cazul nivelurilor de Realitate ale Obiectului, o zonă de nonrezistenţă. În această zonă nu există nici un nivel de Realitate.

Ansamblul nivelurilor de Realitate ale Subiectului şi zona sa complementară de nonrezistenţă constituie Subiectul transdisciplinar.

- **Subiectul** transdisciplinar se referă la mediul intern, adică vibraţia/ reacţia interioară cu privire la ceea ce înseamnă informaţia exterioară (contextul social, sistemul de cunoştinţe, educaţie, dogme cu privire la religie, grupul social, obiecte de ordin religios)

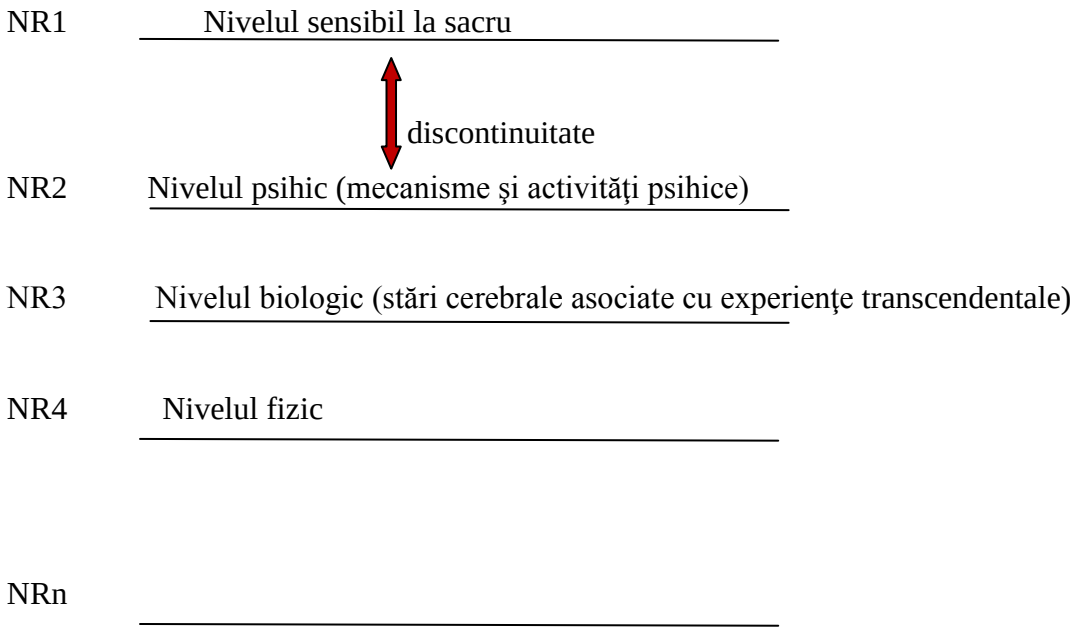

Figura 4.8. Subiectul transdisciplinar

Comportamentul religios semnifică în acest caz intrarea persoanei în Terţul Ascuns. Prin intermediul comportamentului religios omul poate accesa sacrul. Comportamentul religios se referă în acest caz la contemplare şi sfinţenie.

Omul care tinde la asemănarea cu Dumnezeu, sau omul dornic de ascensiunea spirituală, are ca premisă esențială credința. Credința este, după cum afirma T. Magnin ”certitudinea lui Dumnezeu, căutarea lui Dumnezeu și conștiința faptului că omul nu-l poate gândi pe Dumnezeu prin propriile sale forțe”[251]. Credința fiind deci o stare de așteptare a comuniunii pe care Dumnezeu o oferă dar este și răspuns la chemarea lui Dumnezeu.

“*Ceea ce ştim cu adevărat despre Dumnezeu nu este ceea ce am descoperit prin inteligenta proprie, ci ceea ce a binevoit Dragostea divină să ne descopere în mod tainic”*.[252]

[251] Magnin, T., 2007, p. 150.
[252] Underhill, E., 1953, p. 42.

Credinţa (notată prin CR în Fig. 4.9) este în acelaşi timp risc şi curaj, o certitudine şi o îndoială dar şi unire şi separare. Credința este curaj care poartă cu sine riscul eşecului. Curajul nu neagă existența îndoielii, ci o integrează în el, curajul poartă în sine riscul.

Nivelului psihic îi aparține cuplul de contrarii îndoială - certitudine. Credinţa vie este certitudine şi îndoială. Credința este certitudinea lui Dumnezeu, căutarea lui Dumnezeu și conștiința faptului că omul nu-l poate gândi pe Dumnezeu prin propriile forțe. Credința nu înseamnă să elimini orice urmă de îndoială, înseamnă să rişti. Îndoiala poate permite aprofundarea fundamentelor credinţei.

Nivelului sensibil la sacru îi aparțin opusele separare și unire, deoarece, acolo unde există credinţă, există tensiune între participarea la absolut şi separarea de el. Orice act de credinţă presupune o participare la ceea ce urmăreşte: fără o participare la absolut, nu poate exista credinţă în absolut. Fără manifestarea lui Dumnezeu în om, credinţa în Dumnezeu nu ar fi posibilă. Dar credinţa ar înceta să fie credinţă fără acest element opus care este separarea. Cine are credinţă este în acelaşi timp separat de obiectul credinţei. Credinţa se naşte din întâlnirea cu cineva care se manifestă prin semne obiective, semne pe care poţi sau nu poţi să le citeşti. Deci Dumnezeu este totodată separat de creaţia sa şi într-o relaţie de profundă relaţie de alianţă cu ea. [253]

[253] Magnin, T., op. cit., p. 147- 148.

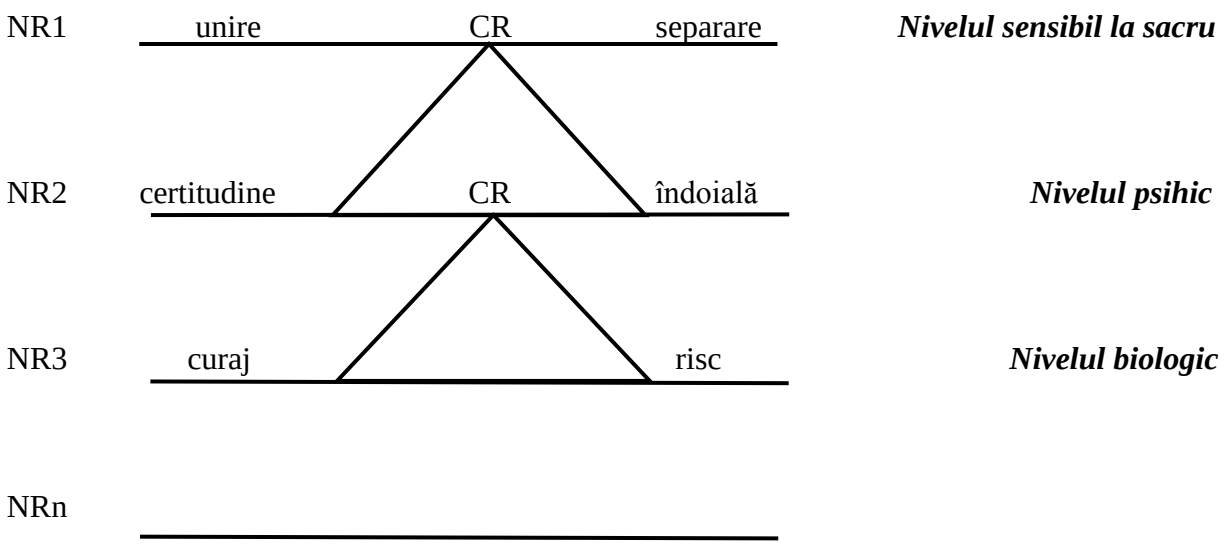

Figura 4.9. Subiectul transdisciplinar - Omul care tinde la asemănarea cu Dumnezeu

Omul care tinde la asemănarea cu Dumnezeu, se raportează la acesta prin intermediul credinței. Credința se exprimă în cuvinte, dar de asemenea mai presupune gesturi, atitudini și trăire, emoția care însoțește relația cu sacrul.

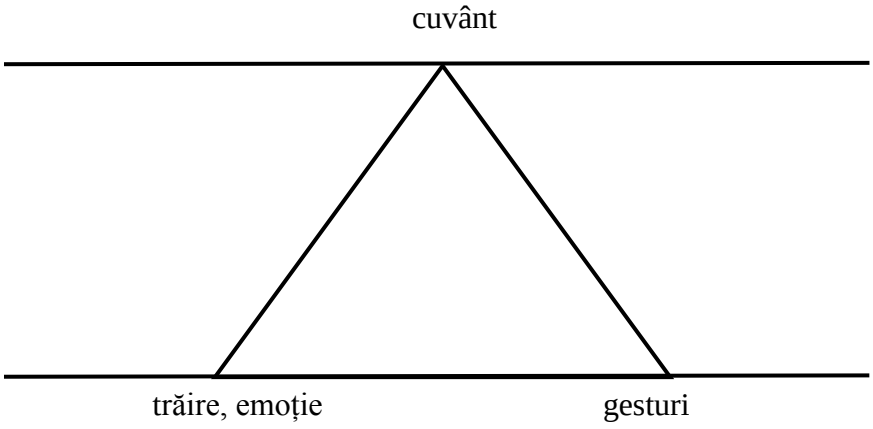

Figura 4.10. Expresia credinței

4.3.1. Sfinţenia sau viața mistică

Conceptul de sfinţenie se referă, așa cum spune teologul Nechifor Crainic, la împlinirea umanului. Este important de menționat elementele caracteristice ale misticii aşa cum au fost ele structurate de teologul român care, afirmă că teologia mistică, se împarte în triada: purificare, iluminare şi unire sau îndumnezeire.

"se petrece din iniţiativa Duhului Sfânt dar cere din partea omului continua purificare; harul care o lucrează este un har special; afară de acest har special intervin darurile Duhului Sfânt care luminează şi îndumnezeiesc facultăţile sufletului omenesc făcându-le capabile să-L sesizeze pe Dumnezeu; unirea mistică este adeseori însoţită de fapte extraordinare şi miraculoase, care nu-i sunt totuşi necesare; această trăire supranaturală este totodată cunoaştere şi iubire; efectele ei ulterioare constau, între altele, dintr-o considerabilă intensificare a energiilor spirituale din om; momentul mistic culminant este o anticipare pământească a fericirii cereşti."[254]

Unirea cu Dumnezeu este deci, cunoaștere și iubire. Iubirea care provoacă cunoașterea, iar cunoașterea legitimează iubirea.

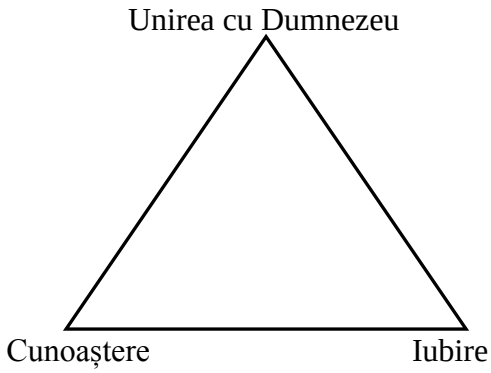

Figura 4.11. Unirea cu Dumnezeu ca Iubire și Cunoaștere

[254] Nichifor Crainic, 1993, pp. 13-14.

În acest context iubirea primește mai mult decât sensul de sentiment, așa cum îl înțelege psihologia, ci devine ceva mai mult, devine trans-iubire, care traversează toate nivelurile ființei.

"Prin Iubire şi numai Iubirea poate să înlăture umbra non-fiinţei; prin Iubire şi numai prin Iubire sufletul omenesc poate să recâştige izvorul dumnezeirii şi să-şi găsească scopul ultim în unirea cu Adevărul."[255]

Iubirea are sensul de eliberare, care face trecerea de la ceea ce pare a fi la ceea ce este.

"expresie ultimă a celor mai vitale tendinţe ale sufletului...ca dorinţă şi tensiune a sufletului către sursa existenţei sale... Iubirea pentru mistic este o expresie activă a voinţei şi dorinţei sale de Absolut şi tendinţa înnăscută spre Absolut".[256]

Din perspectiva iubirii sfântul devine "o creatură umană devorată şi transformată de iubire: o iubire care a devorat şi a ars toate acele patimi - deprinse şi agresive, mândre şi lacome - care rânduiesc în general viaţa omului. El este în relaţie cu două obiecte ale dragostei sale supreme: Dumnezeu şi lumea"[257].

Iubirea presupune dăruire și dobândire, renunțare și împlinire. Deci, pentru a dărui este important sa-l primesc pe celălalt, iar pentru a-l primi pe celălalt sunt chemat să mă dăruiesc lui. Cu alte cuvinte, pentru ca un dialog să existe, să devină adevărat este necesar ca celălalt diferit de mine, să fie primit, tolerat în sens transdisciplinar, adică să mă regăsesc în el, dar fără să fie eu însumi.

A iubi înseamnă risc și curaj, înseamnă a consimți să depinzi de iubire. Înseamnă să fii prin și pentru celălalt. Renunțarea la sine, pentru a permite iubirii să trăiască, înseamnă reevaluarea propriei identități, înseamnă dobândirea propriei identități, o devenire întru sine. Adică, redescoperirea unității în acest dăruind - dobândind, cuplul existând simultan, fără

[255] Underhill, E., op. cit., p. 101.
[256] Idem, p.116-118.
[257] Idem, p. 113-114.

confuzie. A se abandona cuiva pare a fi în totală contradicție cu a deveni sine însuși; ideea de abandon este un salt presupune un risc, dar și curaj.

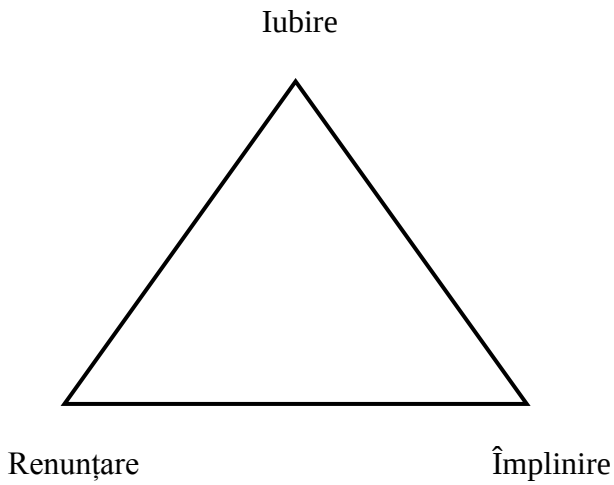

Figura 4.12. Iubirea ca Renunțare și Împlinire

Cunoașterea, nu se referă la sensul de cunoaștere rațională sau prin intermediul simțurilor, deși raționalul și cunoașterea prin simțuri nu sunt excluse, ci se referă la un alt tip de cunoaștere, prin semne și prin intuiție.

"Ceea ce ştim cu adevărat despre Dumnezeu nu este ceea ce am descoperit prin inteligenta proprie, ci ceea ce a binevoit Dragostea divină să ne descopere în mod tainic"[258]

De pildă, la nivelul relațiilor interpersonale, cunoașterea prin semne se referă la gesturi, mimică, postură etc.. Într-un semn trebuie se ține cont de semnificant și semnificat. Semnul unește întotdeauna un fapt cu un sens. Dacă în știință, semnificantul și semnificatul rămân de același ordin, în credință, este vorba de ordine diferite. Semnul face parte din lumea

[258] Idem, p. 42.

experienței, ca fenomen sensibil și, în măsura în care este semnificativ, va susține relația cu lumea spirituală, pe care o manifestă.[259]

”*În mod corelativ, datorită acestei apartenențe la două lumi, semnul nu va putea fi înțeles decât de un subiect dotat cu o facultate perceptivă dublu acordată, adică acordată, pe de o parte semnului, ca fenomen al experienței și, pe de altă parte, universului superior semnificat. Astfel, nici un orb, nici un animal nu pot citi, unul pentru că nu percepe semnul, celălalt pentru că nu percepe sensul... Pentru că ordinea supranaturală în ea însăși depășește capacitățile cunoașterii umane, e clar că nu poate fi atinsă decât printr-o cunoaștere de tip cunoaștere prin semne, adică printr-un element care ține în același timp de lumea naturală, prin existența sa, și de lumea supranaturală, prin semnificația sa.”*[260]

Astfel, în captarea sensului în semn, grația conferă o nouă privire. Credința corespunde unui da al omului la chemarea lui Dumnezeu, dar cere, pentru a supraviețui o relație reciprocă. Grația devine o facultate perceptivă pentru a lumina rațiunea asupra sensului semnelor[261].
Cu alte cuvinte, adevărul întrezărit orientează viața omului, sensul devenind direcție și semnificație, iar experienţa mistică nu este numai un mod de a cunoaşte, ci devine mod de a trăi. Dorinţa misticului este de a intra în relaţie cu Dumnezeu. Nu este o simplă curiozitate sau interes personal, ci vocaţie şi chemare interioară irezistibilă.

În înţelesul ei general, viața mistică presupune deci, anumite premise ca bază a inițierii ascensiunii spirituale. Mai întâi, pornește de la ideea că sufletul poate vedea şi percepe realitatea ascunsă, absolut spirituală, realitatea luminii neschimbătoare. Este vorba de cunoaşterea prin intuiție sau prin semne. De asemenea, viaţa mistică presupune ca omul trebuie să fie participant la dumnezeire dacă vrea să cunoască lucrurile lui Dumnezeu.
Mistica postulează că nimeni nu poate ajunge la cunoaşterea lui Dumnezeu decât prin purificarea sinelui. Toate tradițiile mistice reclamă, într-o formă sau alta, eliberarea sufletului

[259] Magnin, T., op. cit., p.152.
[260] X. de la la Bonnardière, *Devoir de croire et sincerité intellectuelle*, Aubier, 1949, pp. 48-49, apud, Magnin., T., op. cit., p. 153.
[261] Magnin, op.cit., p154.

de toate grijile, preocupările, egoismul, senzualitatea, renunţarea şi retragerea în sine însuşi, pentru a ajunge la adevărata vedere a lui Dumnezeu.

”Curăţirea de patimi şi adaptarea simţurilor biologice la nevoile şi aspiraţiile sufletului, în dorinţa de unire cu Dumnezeu presupune multe riscuri fizice. Spiritul trebuie doar să descopere slăbiciunea lui şi a trupului, pentru că purificarea sufletească şi trupească nu o face persoana însăşi, ci Dumnezeu Însuşi, în Hristos, care realizează unirea. Este ca şi cum cineva ar fi operat de un chirurg bun sau s-ar opera singur”[262]

Desigur, această purificare cuprinde toată fiinţa umană, purificarea străbătând toate nivelurile de realitate ale subiectului.

”*purificarea este violentarea sistematică şi progresivă a trupului şi a sufletului pentru a le face apte de sublimitatea contemplaţiei*”[263]

[262] Frank Lake, 1966, pp. 845-846.
[263] Nichifor Crainic, op. cit., p.86.

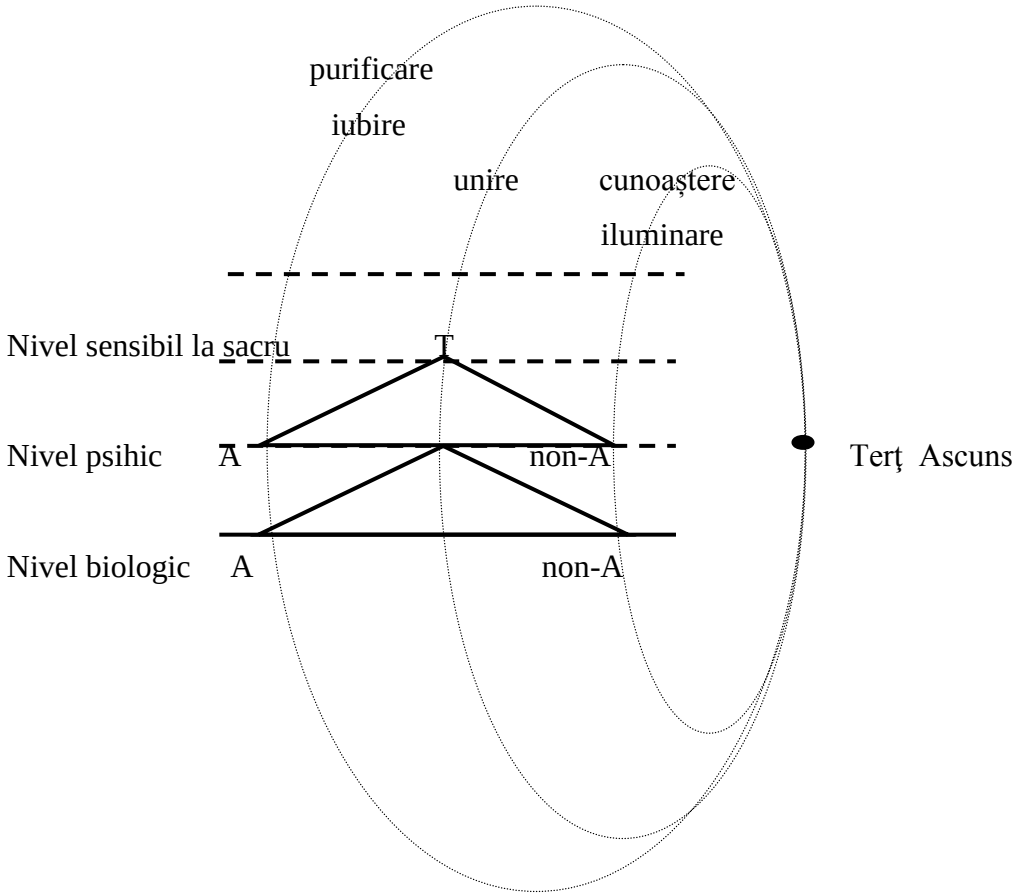

Figura 4.13. Sfințenia ca împlinirea umanului

Reprezentarea schematică a interpretării în termeni de terț inclus a sfințeniei

Nichifor Crainic vorbește despre mortificare, ca moarte a păcatului ca readucere a stării antepecavice din om. Altfel spus purificarea este o re-convertire a simţurilor spre interior, aşa încât ochiul trupesc trebuie să devină ochiul minţii, urechea trupească trebuie să devină timpanul căruia îi vorbeşte Dumnezeu. La cele spuse până aici, teologul, precizează că mortificarea fiziologică şi mortificarea psihologică nu sunt scopuri în sine, ci numai mijloace pentru a atinge un grad mai înalt de perfecţiune.

În starea de unificare, sufletul trece de la devenire la Fiinţă. Viaţa mistică nu este o stare pasivă, ci presupune o participare activă şi practică la viaţa religioasă, care include ambele aspecte ale vieţii, material şi spiritual, în dorinţa de armonizare.

" *a participa aici şi acum la viaţa reală şi veşnică, în toată plinătatea şi profunzimea posibilă pentru Fiinţa umană. Aceasta înseamnă împărtăşirea, ca subiect liber şi conştient, de travaliul plăcut al universului, de măreţia lui, de mersul lui prin suferinţă şi slavă la sălăşluirea în Dumnezeu. Unirea mistică, acea dăruire fericită a sinelui transfigurat în Dumnezeu, care este încununarea ascensiunii conştiente a omului spre Absolut, este contribuţia individului la destinul Cosmosului*"[264].

4.3.2. Contemplarea - meditaţia în prezența sacrului. Experiența mistică

De-a lungul istoriei omenirii, experiența mistică a fost abordată din punct de vedere filosofic, vorbindu-se de contemplarea şi posesia imediată a Absolutului, despre o fiinţă umană pentru care totul este posibil, fizic sau metafizic, sau despre sufletul uman ca o emanaţie din fiinţa lui Dumnezeu. Dincolo de exerciţiile filosofice se află însă cunoaşterea lui Dumnezeu ca experienţă tainică.

Ar fi dificil de stabilit un punct de plecare sau nişte repere generale în procesul mistic, tocmai pentru că nu orice experienţă religioasă este o experienţă mistică, în sensul în care aceasta reprezintă un progres spiritual personal ce urmărește dobândirea unei cunoaşteri experienţiale superioare despre transcendent. Orice modalitate de stabilire a autenticităţii comunicării cu Dumnezeu ar fi una subiectivă, prin însuşi faptul că aceasta este rodul unei elaborări realizate de om, cu ajutorul mijloacelor cognitive limitate.

Accesul la experienţa mistică se poate realiza pe două căi:

Indusă, pe cale organică[265] - prin utilizarea narcoticelor sau a unor substanțe, dar și prin executarea unor dansuri sau mişcări violente, strigăte, fie printr-o muzică puternică sau incitantă, fie una monotonă, şi insistentă.

Sau, pe cale ascetică printr-un regim de viaţă privaţional, prin posturi prelungite, mortificări sau diverse alte forme de suferinţă liber acceptată.

[264] Underhill, E., 1995, p. 534.
[265] Zimbardo, 1978, p. 297.

Experiența mistică în sine, fiind deosebit de complexă, a fost studiată în ultimele decenii prin intermediul introspecţiei, psihanalizei, neurologiei şi subdomeniilor psihologiei. Acestea au ajuns la performanţe uimitoare în ce priveşte cunoaşterea psihicului uman şi, ca o consecinţă, manifestările mistice au început să fie privite dintr-o altă perspectivă, fiind chiar delimitate anumite elemente caracteristice acestui fenomen.

1. În primul rând, experienţa mistică imediată presupune o stare de pasivitate, natura înconjurătoare devine fie transcendentă, fie inexistentă; facultăţile mentale şi fizice sunt aproape anihilate şi încredinţate Fiinţei superioare, ceea ce produce o discontinuitate în activitatea lor.

"*Misticul vede, pentru un moment, natura cu ochii lui Dumnezeu […] Aparenţa şi formele exterioare sunt dizolvate […] În acel moment totul este frumuseţe; cunoaşterea acestui lucru înseamnă iubire şi iubirea datorie. Ce reprezintă această afirmaţie numai misticii ştiu; dar chiar şi lor le este greu să explice*".[266]

Interpretarea acestui fenomen se realizează în funcție de tradiția religioasă a misticului, ca fiind Dumnezeu, Tao, Nirvana etc.. Această experienţă directă înlătură necesitatea raţionamentului, a premiselor şi concluziilor. Sunt expuse trăiri personale[267] care se manifestă în mod diferit ca aneantizare, cufundare, dispariţie, înălţare sau transformare[268]. Trebuie menţionat faptul că această stare este diferită de mistica magică, în care persoana caută conştient să folosească Absolutul, să îl "manipuleze" în diferite scopuri.

2. Experienţa mistică este totală sau deplină, în sensul că totul intră într-o armonie imposibil de realizat pe o altă cale; tensiunile dispar iar contradicţiile intră în rezonanţă şi, la nivelul conştiinţei, se realizează coincidenta oppositorum.

3. În al treilea rând, mistica presupune o cunoaştere prin experienţă a realităţii extramundane, o cunoaștere intuitivă. În tradiţiile extrem-orientale de pildă, misticul este "cel

[266] Underhill, E., 1995, p. 217.
[267] Lardner, D., Tully Carmody, J., 1996, pp. 10-13.
[268] Idem.

ce cunoaşte", şi această cunoaştere intuitivă nu are nimic de a face cu raţiunea; experienţa creştină însă, oferă cunoaşterea prin relaţie interpersonală, în starea de har.

4. Experienţa mistică implică[269], frecvent dar nu obligatoriu, momente de forţă excepţională, care se manifestă prin extaz, luminozitate, dans, revelaţie etc.

Acestea sunt caracteristici, nu scopuri ale misticului; mai mult chiar, mulţi dintre ei încearcă să ascundă astfel de manifestări pentru a nu friza ordinea naturală şi a evita incitarea la curiozitate, neobişnuitul, senzaţionalul.

5. În sfârşit, experienţa mistică se transformă într-o stare de pace, de linişte, în care persoana pare să intre în armonie cu tot ceea ce îl înconjoară[270]. Această stare depăşeşte timpul, astfel încât nu mai există trecut sau viitor.

Specialiștii neurologi au identificat că stările mistice sunt caracterizate de emoții puternice și contradictorii, teama terifiantă coexistă cu bucuria copleșitoare, timpul și spațiul sunt percepute ca nonexistente, iar procesele gândirii raționale normale lasă loc unor modalități mai intuitive de înțelegere. Persoanele experimentează intimitatea prezenței sacrului și adesea pretind că au pătruns semnificația cea mai adâncă a lucrurilor, descrisă ca o iluminare interioară. La baza tuturor descrierilor misticilor este convingerea absolută că au fost ridicați dincolo de existența materială și au fost uniți spiritual cu Absolutul[271].

Având în vedere aceste caracteristici, se poate vorbi despre două[272] forme tipice de experienţe mistice: o mistică naturală, spre sursa ontologică a sinelui - caracteristică religiilor extrem orientale şi o mistică supranaturală, îndreptată spre profunzimile lui Dumnezeu, care este specific creştină. Acestea două se interferează în mod inevitabil dacă omul, în căutarea lui Dumnezeu, pune sau nu accentul pe o tehnică spirituală. Despre o tehnică ce duce infailibil spre starea finală nu se poate vorbi în creştinism, unde punctul principal este subiectul demersului mistic şi nu autorealizarea propriei persoane.

---

[269] Aimé Michel, 1994, pp. 169-220.
[270] Zimbardo, op.cit., p. 278.
[271] Newberg, A., Rause, V., 2008, p. 145.
[272] Louis Gardet, 1972, pp. 198-199.

Oamenii sunt de fapt mistici naturali, binecuvântați cu un geniu înnăscut pentru transcenderea sinelui fără efort. Neurologia explică acest fenomen prin funcția neurologică. Transcenderea sinelui ar fi rezultatul atenuării sentimentului de sine și a absorbției sinelui într-un sentiment mai larg al realității, care se poate produce atunci când zona de orientare a creierului este lipsită de informații neurale. Comportamentele ritmice pot duce la stări unitare făcând ca zona orientării să fie blocată pentru fluxul neuronal. Intensitatea acestor stări unitare este dependentă de gradul de blocaj neural. Cum gradul de blocaj poate crește, este posibil un spectru larg de stări unitare, numit continuum unitar. Arcul acestui continuum leagă cele mai profunde experiențe ale misticilor, cu cele mai mici momente transcendente, pe care fiecare dintre noi le experimentează în fiecare zi, arătând, în termeni neurologici că cele două sunt diferite ca grad[273].

Atât viața cât și experiența mistică aparțin ”aspiraţiei sufletului de a se detaşa de sine şi a se uni cu Dumnezeu”[274] într-o “neliniște” a sufletului până la sălăşluirea în El.

W. James, vorbind despre experiențele mistice se referea la ”depăşirea barierelor obişnuite dintre individ și Absolut” în care ”suntem una cu Absolutul și devenim conștienți de unicitatea noastră”[275]. James înțelegând că mecanismele esențiale ale experienței mistice și anume atingerea uniunii spirituale prin detașarea de sine, sunt adânc înrădăcinate; germenele transcendenţei existând, într-o formă latentă, în fiinţa umană indiferent de loc spaţiu sau timp.

4.4. Concluzii. Complexitatea comportamentului religios

Acest capitol a oferit prilejul lecturării comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar. Am inițiat lectura de la ideea că pentru a înțelege un comportament religios, trebuie să înțelegem interacțiunea tuturor nivelurilor de realitate care există și interacționează simultan. De asemenea, am ținut cont de faptul că un comportament religios nu poate fi ”rupt” de omul care îl experimentează într-un context social, cultural şi particular. Lectura comportamentul religios s-a realizat pornind de la metodologia transdisciplinară, descrisă pe scurt în primul capitol.

[273] Newberg, A., Rause, V., 2008, p.160-162.
[274] Louth, A.,1983, p. 272.
[275] Vezi James, W., 1963.

Ideea care străbate capitolul este cea de terț inclus și Terț Ascuns, terțul fiind cel care unește contrariile, iar, în cazul acestei lucrări, comportamentul religios este cel care unește. Comportamentul religios este deci înțeles ca rezultatul interacțiunii nivelurilor biologic, psihic și sensibil la sacru, care interacționează simultan. Din acest punct de vedere, la nivelul comportamentului se găseşte unificarea, legătura dintre trăirile interne, subiective, genetice, neurologice, psihologice cu exteriorul, obiectivul, socialul, culturalul. Cele două medii sunt contradictorii în acelaşi nivel de realitate, dar sunt unificate în alt nivel de realitate prin intermediul comportamentului.

În acest context, comportamentul religios devine limbaj, comunică ceva, trimite un mesaj pentru celălalt, pentru sine și pentru divinitate. Este vorba de o comunicare pentru sine, în sine, care presupune acordarea gesturilor la trăire și gând, o vibrare la unison a întregii ființe prin rugăciune, ritual, sacrificiu sau creare de mituri, ca terț inclus.

De pildă, rugăciunea nu este doar un act de credinţă sau convingere, ea presupune cuvânt, trăire, dar şi gesturi; rugăciunea fiind în acelaşi timp şi cuvânt și gest şi trăire, într-un alt nivel de realitate. Rugăciunea, ca terț, asigură o comunicare între nivelurile de realitate proxime, de pildă între nivelul biologic şi nivelul psihic, sau între cel psihic și cel sensibil la sacru; fluxul de conştiinţă traversând toate nivelurile de realitate. Omul, prin rugăciune, ca atitudine de deschidere spre Dumnezeu, participă cu întreaga ființă.

Comunicarea omului cu Terțul Ascuns, presupune capacitatea de a dialoga dar și capacitatea de a asculta, de a da și de a primi în același timp. Nivelul sensibil poartă cu el disponibilitatea omului de a da și de a primi. Iar pentru a dărui este important ca în primul rând, să-l primesc pe celălalt, iar pentru a-l primi pe celălalt este necesar să mă dăruiesc lui. Cu alte cuvinte, pentru ca un dialog să existe, să devină adevărat este necesar ca celălalt care este diferit de mine, să fie primit, tolerat în sens transdisciplinar, adică să mă regăsesc în el, dar fără să fie eu însumi. Sau mai poate însemna asumarea propriei vulnerabilități și limite pentru a deveni mai puternic, unitar, prin raportarea permanentă la sacru.

Comportamentul religios înseamnă în acest caz intrarea persoanei în Terțul Ascuns, iar prin intermediul contemplării şi sfinţeniei omul tinde la asemănarea cu Dumnezeu.

Omul care tinde la asemănarea cu Dumnezeu, sau omul dornic de ascensiunea spirituală, are ca premisă esențială credința. Credința fiind o stare de aşteptare a comuniunii pe

care Dumnezeu o oferă, dar este și răspuns la chemarea lui Dumnezeu; credința este deci, așteptare sau acceptare și răspuns sau chemare. Unirea cu Dumnezeu este sau devine astfel cunoaștere și iubire. Iubirea provoacă cunoașterea, iar cunoașterea legitimează iubirea.
Dorința omului care tinde la asemănarea cu Dumnezeu este de a intra în relaţie cu Dumnezeu, iar aceasta nu este o simplă curiozitate, ci este o vocaţie şi o atracție interioară irezistibilă.

4.5. Contribuții personale

Prin intermediul acestui capitol am dorit să înțelegem comportamentele religioase din perspectiva transdisciplinară:

- am abordat comportamentul religios ca interacțiune simultană a tuturor nivelurile de realitate ale Subiectului, niciun nivel nu este unul privilegiat pentru înțelegerea comportamentului religios;
- comportamentul religios aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului;
- comportamentul religios, văzut ca atitudine, trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un trans-limbaj, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru;
- am identificat comportamentul religios sub două aspecte, ca terț inclus, ce unește cuplul de contrarii A și non-A; și ca intrare a persoanei în Terțul Ascuns;
- identificarea nivelului sensibil la sacru, care se referă la capacitatea de a fi deschis sau receptiv la sacru; afirmarea existenței unei predispoziții spirituale, a unei sensibilități sau a unei deschideri spre sacru. Așa cum predispozițiile genetice aparțin nivelului biologic, iar predispozițiile psihice (temperament, aptitudini) aparțin nivelului psihic, tot așa și predispoziția spiritual-religioasă aparține altui nivel de realitate;
- nivelul sensibil la sacru facilitează comunicarea omului cu Terțul Ascuns, prin disponibilitatea omului de a da și de a primi, de a se uni în timp ce rămâne separat;
- identificarea credinței ca însușire a omului care tinde la asemănarea cu Dumnezeu; credința mediază relația omului cu Dumnezeu;
- identificarea ternarului credinței: credința se exprimă în cuvinte, dar de asemenea mai presupune gesturi, atitudini și trăire, emoția care însoțește relația cu sacrul;

- credința traversează toate nivelurile de realitate ale ființei; credința este în același timp risc și curaj, o certitudine și o îndoială dar și unire și separare;
- nivelului psihic îi aparține cuplul de contrarii îndoială - certitudine;
- nivelului sensibil la sacru îi aparțin opusele separare și unire, deoarece, acolo unde există credinţă, există tensiune între participarea la absolut şi separarea de el.

CAPITOLUL 5.

Studiul transdisciplinar al comportamentului religios. Rezultate Empirice

"Nihil sine Deo!"

În vederea elaborării acestei lucrări au fost necesare realizarea a trei studii. Am optat pentru varianta metodelor calitative, deoarece acestea oferă un cadru adecvat transgresării disciplinare, subliniind astfel necesitatea abordării transdisciplinare, adică atingerea unei obiectivități subiective și a unei subiectivități obiective. Opoziția clasică dintre subiectiv-obiectiv fiind astfel depăşită prin acceptarea caracterului plastic al realității, fiind astfel valorificat ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate} al metodologiei transdisciplinare.

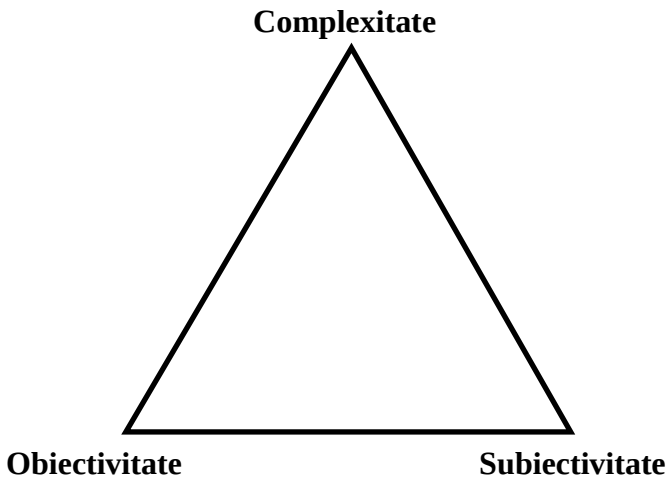

Figura 5.1. Nivelurile de Realitate al Obiectului
Ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate}

Coloana vertebrală a studiilor este reprezentată de un alt ternar și anume: **{**cunoaștere, înțelegere, ființă**}**; toate studiile realizate fiind străbătute de acest ternar. Înțelegerea se poate

realiza doar prin unificarea celor două forme de cunoaștere, contradictorii dar complementare. Unificarea la nivelul ființei se realizează deci, prin unificarea cunoașterii interioare cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. În absența acestei unificări nu se poate vorbi de înțelegere, ci de confuzie. Iar înțelegerea reprezintă, de fapt, comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect.

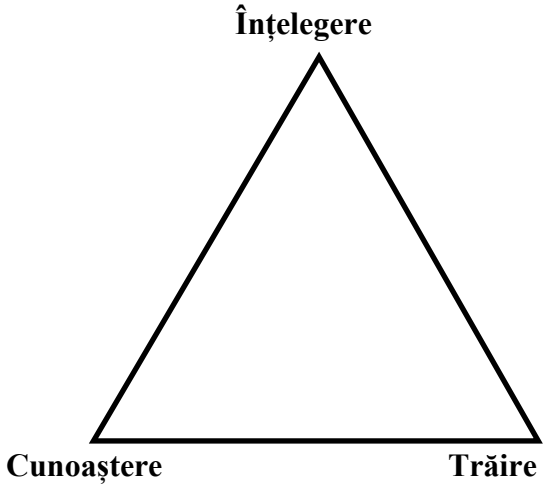

Figura 5.2. Nivelurile de realitate ale subiectului
Ternarul {cunoaștere, înțelegere, ființă/trăire }

În vederea înțelegerii acestei lumi complexe a semnificațiilor este necesară interpretarea lor. Înțelegerea sau găsirea sensului presupune unirea cunoașterii cu trăirea. Deci, prin interpretare se poate accede la unitatea înțelegerii, care creează legătura dintre datele concrete ale cercetării, care sunt produsul subiectivității participanților și subiectivitatea cercetătorului care acordă un sens și o semnificație altor sensuri și semnificații. Această dublă filtrare fiind esențială în construirea înțelegerii.

Cercetătorul este acela care trebuie să elucideze procesul de construire a semnificației şi să clarifice modalitatea în care semnificațiile sunt exprimate prin limbaj şi acțiuni de către actorii sociali. Interpretarea devine la rândul ei o construcție a construcției [276].

[276] Vezi Schwandt, 1994.

Opțiunea pentru abordarea calitativă a fost susținută de necesitatea explorării unor situații specifice ale experienței umane, în acest caz al experienței religioase. Se pune accentul pe poziția centrală a cercetătorului, pe faptul că dovezile cercetării sunt puncte de vedere personale, deschise schimbării și deci, reconstrucției. Eforturile de conștientizare a modului în care subiectivitatea structurează cercetarea pot conduce la un nivel mai mare de obiectivitate, subiectivitatea devenind astfel o resursă pentru obiectivitate.

În primul studiu se urmărește identificarea sensului și semnificației comportamentului religios, prin identificarea modului în care participanții își reprezintă comportamentul religios și sunt capabili să identifice diferite comportamente religioase personale, cât și identificarea rolului acestor comportamente în viața fiecăruia. La baza studiului au stat întrebările: Ce semnificație are pentru omul modern comportamentul religios? Care este rolul comportamentelor religioase în viața omului? În cadrul acestui studiu ternarul **{cunoaștere, înțelegere, ființă}** este vizibil chiar din întrebările care au fundamentat studiul. Generarea unei definiții sau perspective personale asupra conceptului de comportament religios, atitudinea reflexivă asupra comportamentul religios, cât și apelul de capacitatea de a identifica o serie de comportamente religioase practicate de oameni și de sine stau la baza acordării de semnificații propriului comportament religios, găsirea sensului acestuia pentru viața proprie.

Al doilea studiu a fost generat de întrebări precum: Este comportamentul religios manifestarea unor stări, trăiri interioare, sau este doar o manifestare fără substanță? Care este ”sursa” comportamentelor religioase? Studiul face referire la identificarea relației, legăturii dintre trăirile interne și manifestarea lor exterioară la relația dintre corp și psihic, dintre corpul psihic și corpul fizic. Participanții au fost rugați să realizeze un eseu pornind de la cuvintele: gest, cuvânt, trăire religioasă; în realizarea eseului fiind îndemnați să mediteze asupra acestor cuvinte. În cadrul acestui studiu ternarul **{cunoaștere, înțelegere, ființă}** este vizibil pornind de la cuvintele care au constituit cheia de pornire în realizarea eseului.

Prin intermediul celui de-al treilea studiu s-a urmărit identificarea integrării comportamentelor religioase în contextul vieții cotidiene cât și trăirile și gândurile asociate diferitor comportamente, adică integrarea comportamentelor religioase în sistemul de personalitate. Întrebarea de la care s-a pornit a fost: Sunt importante comportamentele religioase pentru omul modern? Studiul s-a încheiat cu interpretarea personală oferită de

participanți comportamentelor avute pe o perioadă de timp determinată. Participanții au avut ca sarcină de a completa o fișă de autoobservație ca modalitate de înregistrare a propriilor gânduri, emoții și comportamente. Imersia observatorului în aceeași situație cu cea pe care o va observa, dubla sa postură de obiect și subiect al investigației, va favoriza o înțelegere mai profundă a lumii cercetate. Autoobservația a fost urmată de un interviu, pentru a completa informațiile experienței personale.

Înainte de a prezenta datele considerăm necesară precizarea a câtorva aspecte care țin de modalitatea de analiză și interpretare a datelor obținute. În realizarea studiilor am folosit procedura calitativă de analiză și interpretare a datelor, care a presupus o căutare creativă a sensurilor și semnificațiilor, prin identificarea temelor majore în integralitatea setului de date. De asemenea studiile, cât și analiza și interpretarea datelor au pornit de la propriile căutări și întrebări legate de acest subiect. Temele majore identificate sunt susținute de exemplificări extrase din relatările participanților. Procedura utilizată în analiza și interpretarea datelor se numește analiza tematică, pe care o vom prezenta în continuare.

Virginia Braun și Victoria Clarke propun o serie de șase faze ale analizei tematice[277], atrăgând atenția că aceste faze trebuie abordate cu flexibilitate, reprezentând un proces recursiv.

1. familiarizarea cercetătorului cu datele, prin imersia în setul de date, adică prin lectura repetată a materialului în vederea căutării unor paternuri.
2. generarea codurilor inițiale; după identificarea unei liste inițiale cu idei se realizează organizarea datelor pe grupuri de semnificație.
3. căutarea temelor; după ce toate datele au fost codate și grupate, se trece la sortarea codurilor pe diferite tematici; la acest nivel se inițiază procesul de identificare a relației între diferite coduri și teme.
4. revizuirea temelor; după identificarea unor teme candidate se inițiază finisarea acestora
5. definirea și nominalizarea temelor; în această fază se definesc și se rafinează temele și se analizează setul de date care le corespunde, acesta fiind un proces de căutare a esenței.

[277] Braun, V. and Clarke, V., 2006, pp. 77-101.

6. realizarea raportului presupune analiza finală și redactarea raportului; raportul trebuie să fie concis, coerent, logic, nonrepetitiv.

5.1. Identificarea semnificației comportamentului religios

La baza elaborării acestui studiu a stat ternarul cunoaștere - înțelegere - ființare. Generarea unei perspective personale asupra conceptului de comportament religios, atitudinea reflexivă asupra comportamentul religios, reprezintă cunoașterea, face referire la ceea ce știe o persoană cu privire la comportamentul religios ca experiență personală sau ca experiență la care a asistat ca martor. Se referă la cunoștințele de care persoana a fost conștientă în momentul realizării studiului. Ființarea, se referă la preferința pentru anumite comportamente dar și la motivația care stă la baza alegerilor unor comportamente religioase. Deci, informațiile deținute, cât și preferința pentru practicarea anumitor comportamente stau la baza înțelegerii și acordării de semnificații propriului comportament religios, găsirea sensului acestuia pentru viața proprie.

Pentru acest studiu ternarul cunoaștere - înțelegere - ființare, devine:

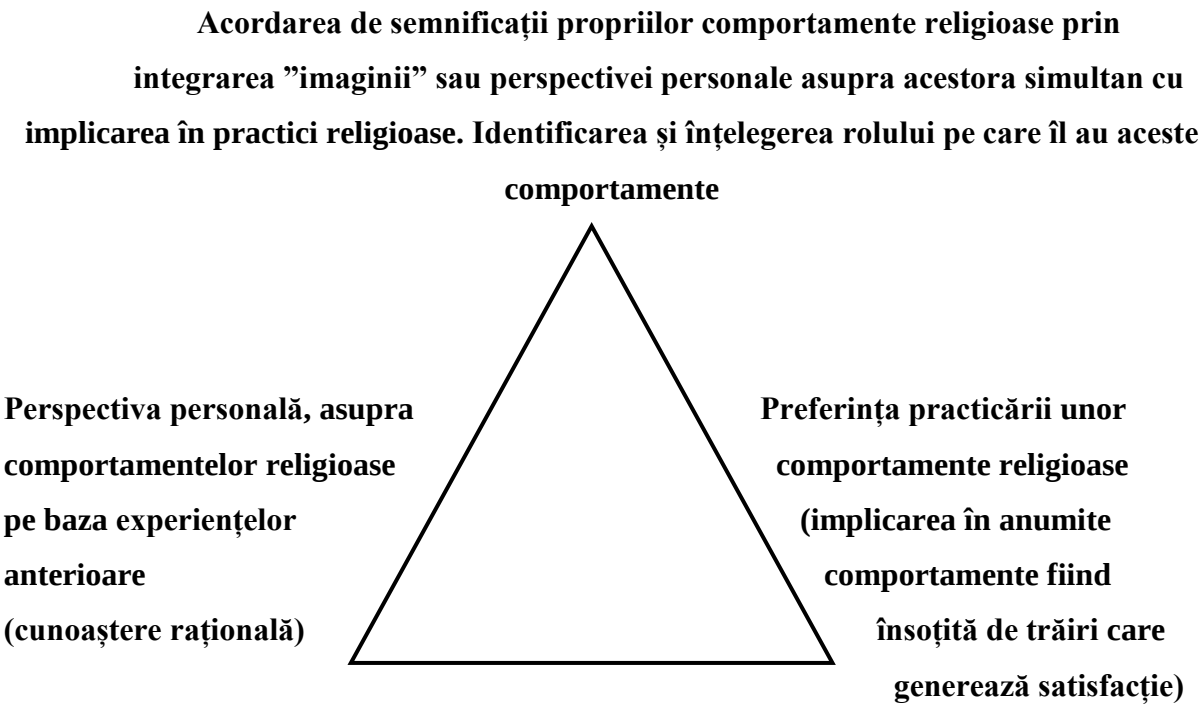

Figura 5.3. Ternarul Cunoaștere – Înțelegere - Ființare

5.1.1. Obiectivele cercetării

Cercetarea de față are un scop explorator și anume identificarea de semnificații. Acest studiu a vizat deci, identificarea semnificației comportamentelor religioase. Astfel, participanții au fost solicitați să ofere o definiție personală conceptului de comportament religios, definiție însoțită de exemple de astfel de comportamente și de exemple de comportamente practicate cât și identificarea rolului acestor comportamente în viața fiecăruia. Studiul a fost generat de întrebările: Ce semnificație are pentru omul modern comportamentul religios? Care este rolul comportamentelor religioase în viața omului?

Abordarea calitativă a fost în acest caz determinată de necesitatea identificării naturii plastice a realității. Sarcina cercetătorului a fost, să construiască versiunile multiple asupra comportamentului religios, în scopul înțelegerii fenomenului.

5.1.2. Participanții

La acest studiu au participat un număr de 56 de persoane. Participanții sunt studenți la Facultatea de Litere și Științe din cadrul Universității Petrol și Gaze din Ploiești și au vârste cuprinse între 19 și 40 ani. În ceea ce privește afilierea religioasă, majoritatea participanților (*n* = 52) s-au declarat a fi creștini ortodocși, 1 participant a menționat ca este agnostic, unul a declarat că este adventist de ziua a 7-a, iar doi au declarat că sunt atei. Înaintea demersului investigativ s-a stabilit o relație de încredere cu participanții, prin intermediul interacțiunilor deschise și oneste. Aceștia au fost informați asupra cercetării, asupra scopului ei cât și cu privire la finalitatea datelor furnizate de aceștia. De asemenea, participanții au avut opțiunea de a se retrage în orice moment al cercetării. Participanții au fost asigurați de protejarea identității prin garantarea anonimatului. Toți participanții au luat parte la studiu pe baza de voluntariat.

5.1.3. Procedura

Acest studiu s-a realizat la sfârșitul unui curs. După ce li s-au prezentat condițiile participării la studiu, participanții au fost rugați să răspundă individual, în scris la trei solicitări. Astfel, participanții au fost solicitați să ofere o definiție personală conceptului de comportament religios, definiție însoțită de exemple de astfel de comportamente și de exemple de comportamente practicate cât și identificarea rolului acestor comportamente pentru viața fiecăruia.

5.1.4. Rezultatele studiului

Datele înregistrate au fost prelucrate prin intermediul analizei tematice. În ceea ce privește perspectivele (cunoașterea rațională), asupra comportamentului religios temele identificate se referă la:

1. Comportamentul religios ca ”stil de viață”, ca modalitate de comportare a unei persoane, ca urmare a influenței învățăturilor de natură religioasă (orientare predominant spre sine, spre altul și spre societate)

2. Comportamentul religios ca o serie de atitudini față de Dumnezeu, ca manifestare exterioară a credinței (legătura dintre trăirea interioară și manifestarea ei exterioară, cu orientare spre relația cu sacrul)

3. Comportamentul religios ca și o serie de atitudini în raport cu Biserica, cultul religios (orientare față de reprezentări ale credinței)

4. Comportamentul religios ca ansamblul acțiunilor de tip ritual cu urmare a respectării unor reguli (accentul cade pe manifestările exterioare)

Tema 1. Comportamentul religios ca ”stil de viață”, ca modalitate de comportare a unei persoane, ca urmare a influenței învățăturilor de natură religioasă (orientare predominant spre sine, spre altul și spre societate)

Participanții se raportează la comportamentul religios ca la modalitatea optimă de comportare în societate ”face parte din viața societății” (P34). Comportamentul religios aparține unor ”persoane care, în viața de zi cu zi se ghidează după anumite norme religioase” (P2). Comportamentul religios fiind definit ca având un caracter permanent, continuu, care nu începe și nu se termină: ”a-L avea pe Dumnezeu prezent în orice moment în viață” (P20). Comportamentul religios devine un stil de viață: :”acțiunile pe care o persoană le face și le are, trăiește și se ghidează” (P8), ”comportamentul religios reprezintă un stil de viață” (P46), ”este un modus vivendi al omului care crede în Dumnezeu” (P42).

Comportamentul religios are mai multe dimensiuni, în funcție de direcția sa: spre societate ”modul în care o persoană se manifestă față de religie în societate” (P4), spre altul ”îi ajut pe ceilalți, mă gândesc la ceilalți și am grijă să nu fac lucruri care să îi deranjeze” (P22) și în final spre sine ”o metodă de meditație asupra propriei vieți” (P53).

Modul în care o persoană alege să se comporte comunică informații și despre sine - ”modul în care te comporți în societate [...] felul în care te comporți în biserică etc.” (P17). De asemenea, a te comporta religios presupune adoptarea unor atitudini prosociale, a unui comportament pozitiv, față de altul, respectând anumite norme și principii religioase

”comportamentul religios înseamnă comportamentul față de cei din jur: să nu-i jignești, urăști, invidiezi [...], ci să-i ajuți [...]” (P20) și ”încercarea de a ajuta un seamăn, capacitatea de a asculta, [...] încercarea de a face bine.” (P15). Comportamentul religios poartă, deci, amprenta relației cu altul ”comportamentul religios constă în [...] comportamentul pe care îl am cu cei din jurul meu - să vorbesc frumos, să mă comport frumos, să ajut persoanele care au nevoie etc.” (P30). Relațiile cu altul nu sunt condiționate de ceva exterior, pedeapsă sau recompensă, ele devin fluide, naturale, din interior: ”faptele bune pe care le facem, fără să așteptăm ceva în schimb și cu relațiile cu cei din jurul nostru” (P41).

Pe lângă atitudinea prosocială, comportamentul religios se referă și la evitarea altor comportamente care ar fi împotriva principiilor morale și împotriva altuia ”să nu-i jignești, urăști, invidiezi” (P20), ”să nu jignesc sau să deranjez etc.” (P46) și ”să nu vorbești urât cu cei din jur, să nu faci rău celorlalte persoane” (P54).

Relația cu altul poate fi interpretată ca relația cu alți semeni ”sentimentul de respect și de iubire pe care îl acord celor din jurul meu” (P52) sau ca relație cu alte ființe: ”pentru mine comportamentul religios înseamnă să respect toate ființele pe care le întâlnesc” (P46), ”comportamentul religios înseamnă respectarea tuturor ființelor” (P54).

Participanții la studiu subliniază importanța respectării unor norme și principii morale: ”un comportament religios trebuie să aibă la bază moralitatea” (P29). Ideea este întărită prin reiterarea termenilor sus menționați ”acțiunile pe care o persoană le face și le are, [...] trăiește și se ghidează după principiile Bibliei” (P8) și ”principii morale, moduri de a gândi și de a trăi proprii unui grup” (P34). O idee importantă este că, practicarea și repetarea unor comportamente moral - religioase poate determina și dezvolta la nivelul individului a unor concepții și valori pe care acele comportamente se bazează, ordinea fiind comportament→trăire: ”manifestările (religioase) sădesc în indivizii care aparțin respectivului cult, un set de valori [...] adesea asociate valorilor morale [...] mi-a insuflat valorile și virtuțile esențiale ” (P31). În concluzie, practicarea și implicarea în anumite comportamente determină interiorizarea principiilor și valorilor de la care acele comportamente pornesc.

Tema 2. Comportamentul religios ca o serie de atitudini față de Dumnezeu, ca manifestare exterioară a ne/ credinței (legătura dintre trăirea interioară și manifestarea ei exterioară, cu orientare spre relația cu sacrul)

Participanții consideră comportamentul religios ca fiind ”acel tip de comportament prin care o persoană își exprimă credința față de Dumnezeu” (P14), ”la modalitatea prin care un individ are o relație cu Dumnezeu” (P3), acest comportament având și un caracter profund personal ”presupune intimitate în relația omului cu divinitatea” (P48), ”relație sufletească între sine și puterea divină” (P35).

Comportamentul religios, devenind în acest caz ”totalitatea metodelor prin care o persoană își exprimă credința sau necredința” (P45), ”o manifestare exterioară a credințelor religioase lăuntrice” (P19). De asemenea, rugăciunea este considerată că asigură liantul dintre om și divinitate ”rugăciunea este un mod prin care mă simt mai aproape de Dumnezeu, mă ajută în momente grele” (P45), dar și ca având capacități terapeutice - rugăciunea ajută ”în momente aproape de disperare” (P47).

Pentru participanții la studiu, un comportament religios ”presupune o apropiere, o relație cu Dumnezeu” (P27), dar și implicarea într-o serie de ”acțiuni de tip ritual care îmi aduc o stare de bine și de comuniune cu Dumnezeu” (P6). Relația cu Dumnezeu presupune și asumarea respectării unor reguli ”să încercăm să respectăm cât mai multe din cele zece porunci etc.” (P27), ”atât timp cât crezi în Dumnezeu, respecți măcar o parte din reguli” (P23). Regulile relației sunt impuse de Dumnezeu și respectate de om ”comportamentul religios se caracterizează în credința față de Dumnezeu și acceptarea regulilor impuse, [...] pentru că tu chiar crezi” (P11), regulile dobândind un caracter de legitate ”comportamentul religios reprezintă urmărirea unei legi nescrise întru formarea morală, fizică și spirituală a unui individ” (P24). Accesul la sacru are loc, deci, doar prin respectarea unor condiții, ”comportamentul religios constă în realizarea relației cu Dumnezeu, relație de tip spiritual, prin rugăciune și respectarea învățăturilor etc.” (P33) dar, se poate realiza și printr-un efort de voință ”comportamentul religios reprezintă actul voit al unei persoane, spre apropierea de Dumnezeu” (P28).

Atitudinea față de sacru este subliniată prin repetarea ideii de credință, încredere: ”deținerea unei credințe în divinitate” (P44), ”încrederea în divinitate”(P50), ”atitudinea

fiecărei persoane față de sfera religioasă, gradul de încredere în forța divină" (P51), "totalitatea faptelor care fac referire la credința în Dumnezeu" (P47), "eu îmi manifest credința prin aceste comportamente" (P49), "comportamentul religios înseamnă gradul de încredere în forța divină" (P51), "este reprezentat de acțiunile pe care un om le face în raport cu credința pe care o are" (P7). Prin intermediul comportamentului religios se realizează medierea sau inter-medierea dintre om și sacru.

Statutul de "bun creștin" este, în acest caz, determinat de raportarea la divinitate și nu la cultul religios: "bunul creștin se cunoaște după suflet și doar Dumnezeu poate hotărî cât de credincios ești" (P23), "nu trebuie să te comporți într-un anumit fel ca să fi acceptat de Dumnezeu, odată ce ai o relație vie cu El, înțelegi cum trebuie să fi și ce trebuie să faci" (P16).

Unii participanți consideră că implicarea într-un comportament religios ar reprezenta o măsură a credinței: "comportamentul religios constă în manifestarea credinței în divinitate" (P44), deși alții consideră că cele două pot fi independente "mulți oameni merg duminică de duminică [la biserică] dar în viața de zi cu zi nu pun în practică ce aud acolo"(P1). Comportamentul religios devine sinonim cu credința: "comportamentul religios se poate remarca prin credință, mai concret prin aplicarea acesteia în acte religioase" (P28), "comportamentul religios se manifestă acolo unde există credință" (P13).

De asemenea, participanții oferă și exemple concrete de comportamente: "închinarea, rugăciunea [...] reprezintă un simbol, un fapt individual prin care o persoană are un dialog cu Dumnezeu" (P55). Este subliniat caracterul de mijlocire, mediere al comportamentelor religioase. Prin comportamentele religioase omul încearcă să se apropie de divinitate, accesează sacrul urmărind condițiile stabilite de divinitate; aceste condiții dobândesc un caracter de regula, normă sau legitate, pe care, omul care se dorește un "bun creștin" le accesează și le respectă.

Tema 3. Comportamentul religios ca și o serie de atitudini în raport cu Biserica, cultul religios (orientare față de reprezentări ale credinței)

Participanții la studiu raportează, în acest caz, comportamentul religios la reprezentări ale credinței, precum cultul religios biserica etc.: "reprezintă atitudinea individului față de religie și față de lăcașurile destinate Domnului. Aceste concept se referă la modul în care

percepi religia.” (P26), ”faptele și obiceiurile oamenilor pe care la manifestă față de religia lor” (P55), ”comportamentul religios se referă la o atitudine umilă și credincioasă în biserică” (P23), ”totalitatea manifestărilor, faptelor religioase ale unei persoane, gândurile cu privire la religie” (P39).

Aceștia înțeleg prin conceptul de comportament religios orice manifestare religioasă care se realizează în legătură cu, sau determinat de cultul religios de care aparține: ”comportamentul religios al fiecărui individ este strâns legat de cultul religios de care [acesta] aparține” (P43). Comportamentele religioase fiind în acest caz, determinate de cultul religios de apartenență: ”comportamentul religios este acela impus de Biserică” (P16), ”comportamentul religios se referă, în opinia mea, la inițierea și întreținerea unor practici recunoscute și adoptate oficial de religia căreia îi aparține un individ” (P29), ”o persoană are un comportament religios atunci când ține cont de ceea ce spune Biserica” (P32).

Cultul religios sau religia determină de asemenea statutul de ”bun creștin” sau de ”om care ține de religie”: ”un bun creștin respectă toate sărbătorile prăznuite de biserică, merge duminica la slujbă sau cu o seară înaintea cinstirii unui sfânt, merge la hramuri etc..” (P43). Persoanele se pot de raporta la imaginea de ”bun creștin” promovată de cultul de apartenență. Raportarea la o imagine promovată poate determina și influența apariția sentimentului de apartenență la o comunitate religioasă, la o religie: ”totalitatea manifestărilor și a activităților efectuate, prin care se ilustrează apartenența la un anumit cult religios” (P31). Practicarea unor comportamente caracteristice unei comunități religioase, poate duce la apariția și dezvoltarea unor concepte morale proprii cultului respectiv (comportament religios→concepte morale): ”aceste manifestări sădesc în indivizii care aparțin de respectivul cult religios, un set de valori, [...] adesea asociate valorilor morale.” (P31), ”totalitatea, ansamblul de acțiuni pe care le realizează o persoană și sunt în conformitate cu normele religiei de care aparține” (P40)

În acest context se poate identifica faptul că participanții au identificat o sursă a comportamentului religios (educație→comportament religios): ”ține de educația din familie” (P26), ”acest comportament se dobândește în familie” (P37).

Este subliniat și aici, caracterul de mijlocire, mediere al comportamentelor religioase. Prin comportamentele religioase omul încearcă să se apropie de divinitate, accesează sacrul prin intermediul reprezentărilor sale - cult religios, biserică, obiecte de cult etc.; ”totalitatea

comportamentelor și acțiunilor săvârșite prin intermediul bisericii, al obiectelor de cult, cu scopul de a arăta credința în Dumnezeu" (P38).

Tema 4. Comportamentul religios ca ansamblul acțiunilor de tip ritual cu urmare a respectării unor reguli (accentul cade pe manifestările exterioare)

Participanții la studiu consideră comportamentul religios ca lipsit de substanță, ca o formă fără conținut și oferă argumente și exemple din experiența proprie sau din experiența altor persoane: "oamenii tind să adopte practici pe care nu le înțeleg în mod conștient" (P16).

Acestei tendințe, de a se implica în comportamente religioase doar în mod formal, fără o susținere emoțională sau spirituală, îi sunt atribuite mai multe motive: nevoia de apartenență la o comunitate, la o familie "părinții mei aparțin cultului religios al adventiștilor, motiv pentru care eu nu mă închin (cu toate că momentan nu aparțin acestui cult), însă nu am făcut asta niciodată" (P10); nevoia de schimbare "crezând că prin [comportamentul religios] lucruri bune se vor întâmpla" (P8); teama de ceva implacabil "oamenii tind să adopte o atitudine de supunere, de teamă" (P16); obișnuința, rutina "se fac doar pentru că așa este obiceiul sau pentru ca așa ni se spune ca este firesc" (P33).

Participanții consideră, deci, comportamentele religioase ca fiind lipsite de semnificație, iar în consecință nu îi înțeleg rolul, sensul: "în opinia mea, comportamentul religios reprezintă doar manifestarea unui individ prin diverse ritualuri religioase, la anumite date calendaristice"(P9). Lecturarea scrierilor și a tradițiilor religioase în registru binar le conferă acestora un caracter constrângător și uneori contradictoriu cu trăirile religioase ale persoanelor. De aici și perspectiva negativă pe care participanții o au asupra practicării comportamentelor religioase.

Din perspectiva participanților, comportamentele religioase dobândesc un caracter superficial, determinat de caracterul dogmatic al religiei, aspect puternic criticat de unii participanți: "există [...] oameni constrânși la un astfel de comportament chiar dacă li se pare ridicol și lipsit de orice logică" (P9), deoarece acestea sunt susținute doar de cunoștințe binare în ceea ce privește sensul lor "atunci când merg la biserică, să fac pomană tatălui meu decedat, este pentru mine o risipă de timp și bani" (P1). Această respingere poate fi și o consecință a

faptului că unii participanți văd dogmele ca niște constrângeri impuse de tradiție, nefiind în concordanță cu nevoile personale ale acestora.

Participanții oferă o teorie personală în ceea ce privește sursa anumitor comportamente religioase și anume credința. În legătură cu acest aspect, credința are rolul de a modela moral o persoană; în condițiile în care o persoană este capabilă să-și construiască niște principii morale, atunci nu ar mai avea nevoie de credință (care este considerată doar ca având un caracter coercitiv și de control) și deci, nici de expresia acesteia - comportamentul: ”sunt persoane care nu țin cont de religie și trăiesc după propriile reguli” (P2), ”în opinia mea nu au nici o utilitate, dar fiecare e liber să creadă ce vrea. Toate aceste comportamente și ideologii au rolul de a ghida din punct de vedere moral omul, care nu poate să-și dea seama singur de aceste lucruri” (P7).

Acordarea de semnificații propriilor comportamente religioase prin integrarea ”imaginii” sau perspectivei personale asupra acestora. Identificarea și înțelegerea rolului pe care îl au aceste comportamente

Rolul comportamentelor religioase este, în acest caz, de a **dezvolta un sentiment de apartenență religioasă** ”pentru mine, comportamentele religioase ocupă un loc esențial, deoarece, manifestându-le simt că aparțin unei religii” (P4); adică de **a se afla în comuniune și într-o comunitate, de a aparține cuiva**, de a se afla în relație cu celălalt, de a fi împreună și mai ales de a-și cunoaște identitatea ”totalitatea manifestărilor și activităților [...] prin care se ilustrează apartenența la un cult religios” (P31). Participanții accentuează importanța mediului de proveniență al individului care este implicat într-un comportament religios; mediul având o influență asupra inițierii și menținerii unor astfel de comportamente. Rolul identificat în acest context, se referă la sentimentul de apartenență: ”pentru că am crescut într-un asemenea mediu, iar atunci când practic aceste lucruri mă mai bine și simt că sunt mai împăcată” (P32).

Implicarea în comportamente religioase oferă participanților o mai bună cunoaştere referitoare la propria religie ”să înțeleg mai bine religia de care aparțin” (P40) și de asemenea oferă un prilej pentru a oferi exemple celorlalți: ”de a-mi arăta credința” (P38).

Apartenența la o comunitate, sau la un cult religios poate determina deci **îmbunătățirea imaginii de sine** ”mă simt mai împlinită și mă simt o persoană mai bună” (P30) și la **dobândirea unei identități** ”acest comportament religios are rolul de a ne defini în întregime personalitatea și modul de a gândi” (P19), ”de a construi individul din toate punctele de vedere” (P24), ”nu trebuie să te comporți într-un anumit fel ca să fi acceptat de Dumnezeu, odată ce ai o relație vie cu El, înțelegi cum trebuie să fi și ce trebuie să faci” (P16).

De asemenea, comportamentele religioase au rolul de a asigura și o **bună relație cu sine**, prin raportarea la sacru ”dă o liniște sufletească și de a-L avea pe Dumnezeu prezent în orice moment în viață” (P20), ”simt că sunt împăcată cu mine și cu Dumnezeu” (P32), ”mă simt mai împlinită și mă simt o persoană mai bună” (P30). **Schimbarea personală** este posibilă, desigur, prin practicarea comportamentelor religioase ”eu sunt de părere că aceste comportamente te ajută să ai o altă viziune asupra lumii” (P17). Scopul implicării în anumite comportamente religioase ar fi deci, dobândirea identității de sine prin creșterea sentimentului de apartenență ”iubindu-i pe cei din jur” (P15). Participanții formulează o teorie personală în ceea ce privește relația cu sine, aceasta fiind pusă în legătură condițională de relația cu altul ”prin comportament religios înțeleg și comportamentul pe care îl am cu cei din jurul meu [...] mă face să mă simt o persoană mai bună” (P30), adică cu cât am un comportament pozitiv față de un altul, cu atât am o relație mai bună cu mine și mă plac mai mult.

Pe lângă relația cu sine, implicarea în comportamente religioase poate determina **identificarea sensului propriei vieții**: ”simt că am reușit să mă fac utilă, să aduc un zâmbet pe fața unui om” (P45), ”joacă rolul unui factor de echilibru în viața mea, [...] pentru a duce o viață cumpătată și sănătoasă” (P31).

Un alt rol identificat de participanți ar fi acela al **dezvoltării dimensiunii spirituale:** ”rolul comportamentului religios este de a ne face niște persoane mai credincioase. Fiind mai credincioase, automat ne simțim mai bine.” (P34) Relația condițională fiind în acest caz între credință și relația cu sine. Adică, cu cât o persoană are mai multă credință (relația cu sacrul), cu atât are o relație mai bună cu sine. Rolul comportamentelor religioase este și acela de dezvoltare a credinței, prin apropierea de Dumnezeu: ”faptul că mergi la biserică, ții post, te spovedești des, pentru că prin aceste lucruri te apropii de Dumnezeu” (P20), ”rugăciunea este un mod de a comunica cu Dumnezeu, este modul în care simt că nu sunt singură” (P52).

Un alt aspect important identificat de participanți este referitor la **dezvoltarea morală**, implicarea în comportamente religioase atrage după sine și interiorizarea valorilor morale ale cultului religios: ”de a face diferența între bine și rău” (P5), ”mi-a insuflat valorile și virtuțile esențiale” (P31).

Pe lângă dobândirea identității de sine, implicarea în comportamentele religioase determină și **dezvoltarea sau creșterea personală** ”un comportament religios te face mai puternic. Poți deveni mai bun. Ca urmare mai inteligent.” (P15), un comportament religios contribuie și la ”o dezvoltare mentală și sufletească armonioasă” (P29), prin dezvoltarea unor principii morale ”a face diferența între bine și rău” (P5), ”făcând aceste lucruri mă ajută zi de zi să învăț mai bine, să fiu mai bună cu ceilalți” (P55), ”mă mențin în formă psihică sănătoasă (calm, activ, plus de încredere în sine), mă relaxează, amuțesc gândurile negative” (P6). De asemenea, inițierea și implicarea în comportamente religioase oferă ocazia unor **autoevaluări**: ”meditație asupra propriei vieți pentru a găsi rezolvarea unor probleme” (P53).

Rolul terapeutic al comportamentelor religioase este subliniat prin utilizarea mai multor verbe: ”te ajută să treci mai ușor peste încercările vieții”(P51), ”să trec peste anumite momente”(P50), ”simt că mă liniștesc, mă simt mult mai bine, oarecum eliberată de o anumită povară” (P11), ”nu văd un anumit rol, dar recurg la ele când mă găsesc în impas” (P23), ”de a mă elibera de anumite gânduri care mă macină” (P38), ”aduce liniște sufletească” (P39).

Rolul terapeutic este însoțit de posibilitatea schimbării personale: ”trăiești ca o ființă nouă, bucurându-te de prezența lui Dumnezeu” (P16), ”îmi va fi mai bine și că viața va căpăta o altă perspectivă” (P18), ”a mă elibera de anumite gânduri care mă macină” (P38).

Identificarea comportamentelor religioase conștientizate și menționate în momentul realizării studiului

Comportamente religioase cunoscute	**Comportamente religioase practicate**
Rugăciunea - 23 de menționări	Rugăciunea - 24 de menționări
Semnul crucii - 8 menționări	Semnul crucii – 5 menționări
Postul - 14 menționări	Postul - 8 menționări
Intrarea într-o biserică - 28 de menționări	Intrarea într-o biserică – 18 de menționări
Participarea la slujbele religioase - 12 menționări	Participarea la slujbele religioase - 6 menționări

Întrajutorarea - 13 menționări	Întrajutorarea/ donații – 9 menționări
Meditația - 2 menționări	Meditația
Spovedania - 9 menționări	Mărturisirea/ spovedania - 6 menționări
Împărtășania - 8 menționări	Împărtășania - 3 menționări
Acatiste - 2 menționări	Acatiste
Purtarea de obiecte religioase	Purtarea de obiecte religioase
Pomenirea morților - 3 menționări	Pomenirea morților
Cântecul religios	Lectură religioasă – 2 menționări
Cinstirea obiectelor de cult - 4 menționări	Sfaturi
Pelerinaj la Sf. Moaște - 3 menționări	Aprinderea de lumânări - 2 menționări
Cununia - 2 menționări	Cununia
Botezul	Botezul
Înmormântarea - 2 menționări	Viață cumpătată
Purtarea doliului	**Credința**
Respectarea celor 10 porunci	
Încercarea de a-i determina pe cei necredincioși să creadă	
Cinstirea sfinților	
Existență umilă	
Credința	

Tabel 5.1. Lista comportamentelor religioase consemnate de participanți

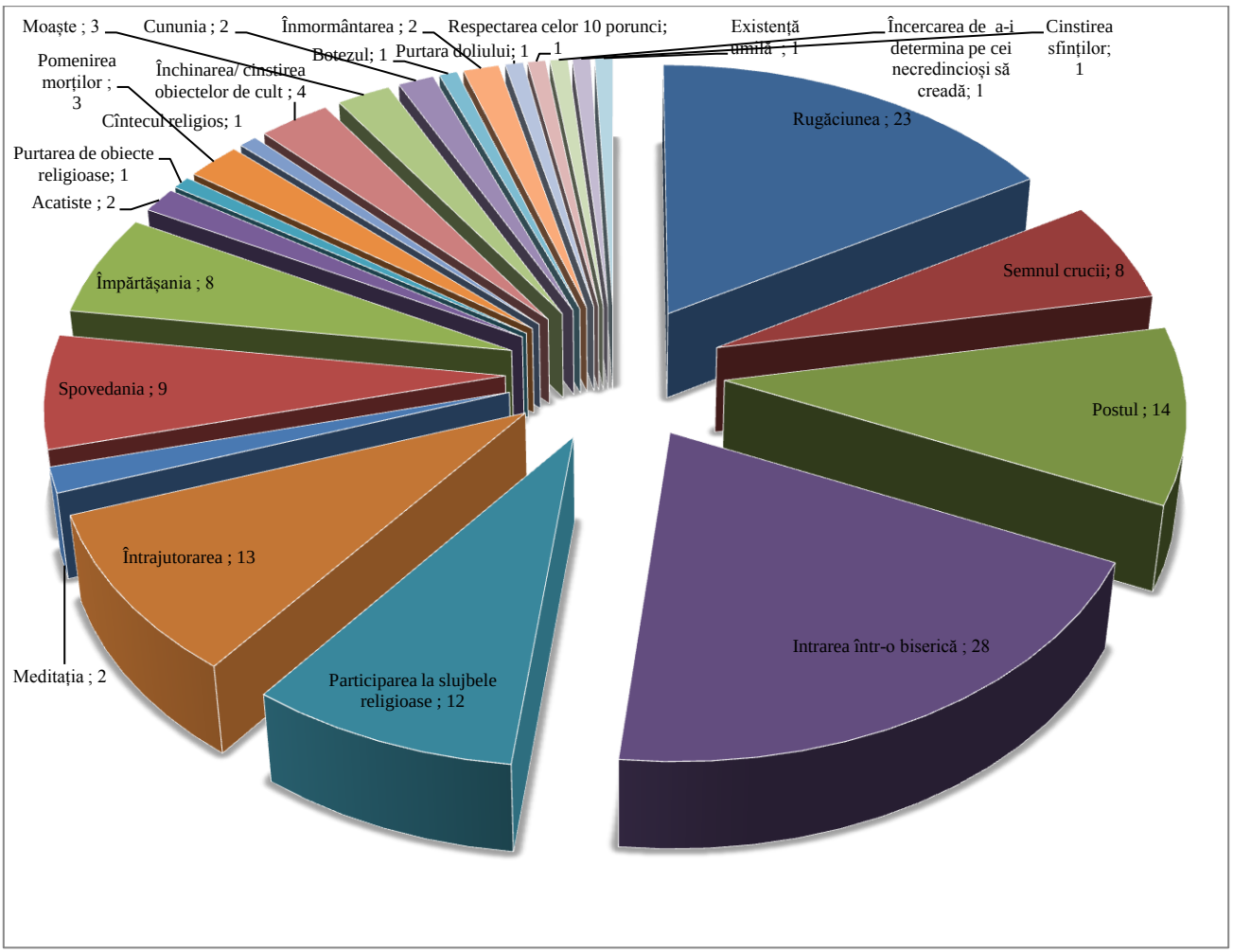

Figura 5.4. Comportamente religioase cunoscute de participanții la studiu

Participanții au consemnat comportamentele religioase pe care le cunosc și de care au fost conștienți în momentul realizării studiului. Comportamentele au fost consemnate prin raportarea la experiența personală cât și la experiența altora. Dintre comportamentele religioase, majoritatea participanților au menționat ”intrarea în biserică” sau ”mersul la biserică” ca și comportament principal, comportament care nu implică în totalitate și participarea la slujbe. ”Mersul la biserică” implică și o serie de alte comportamente pe care participanții le-au consemnat, precum meditația, văzută ca o modalitate de autoanaliză, de căutare a sensului ”meditație asupra propriei vieți” (P53), prin raportarea la sacru. Deci,

Subiectul se află într-o permanentă comunicare cu Obiectul prin intermediul Terțului Ascuns. Sensul presupunând găsirea coerenței.

Alte comportamente identificate de majoritatea participanților se referă la rugăciune, post și comportamentele de ajutorare a celorlalți. De menționat este faptul că, participanții au identificat mai multe comportamente pe care le cunosc, dar au consemnat mai puține comportamente atunci când s-au referit la cele pe care le practică. Exercițiul consemnării comportamentelor și mărturisirea preferințelor pentru unele comportamente sau altele, a determinat un moment de autoreflecție și de autoanaliză, unii participanți abordând chiar o atitudine critică față de propriile lor comportamente. Autoanaliza a fost fundamentată pe comparația între comportamentele identificate și menționate și imaginea participanților cu privire la ceea ce ar trebui să facă „un bun creștin". Raportarea fiind dublă: odată la imaginea impusă de comunitate și apoi la propria imagine cu privire la ceea ce înseamnă un "bun creștin".

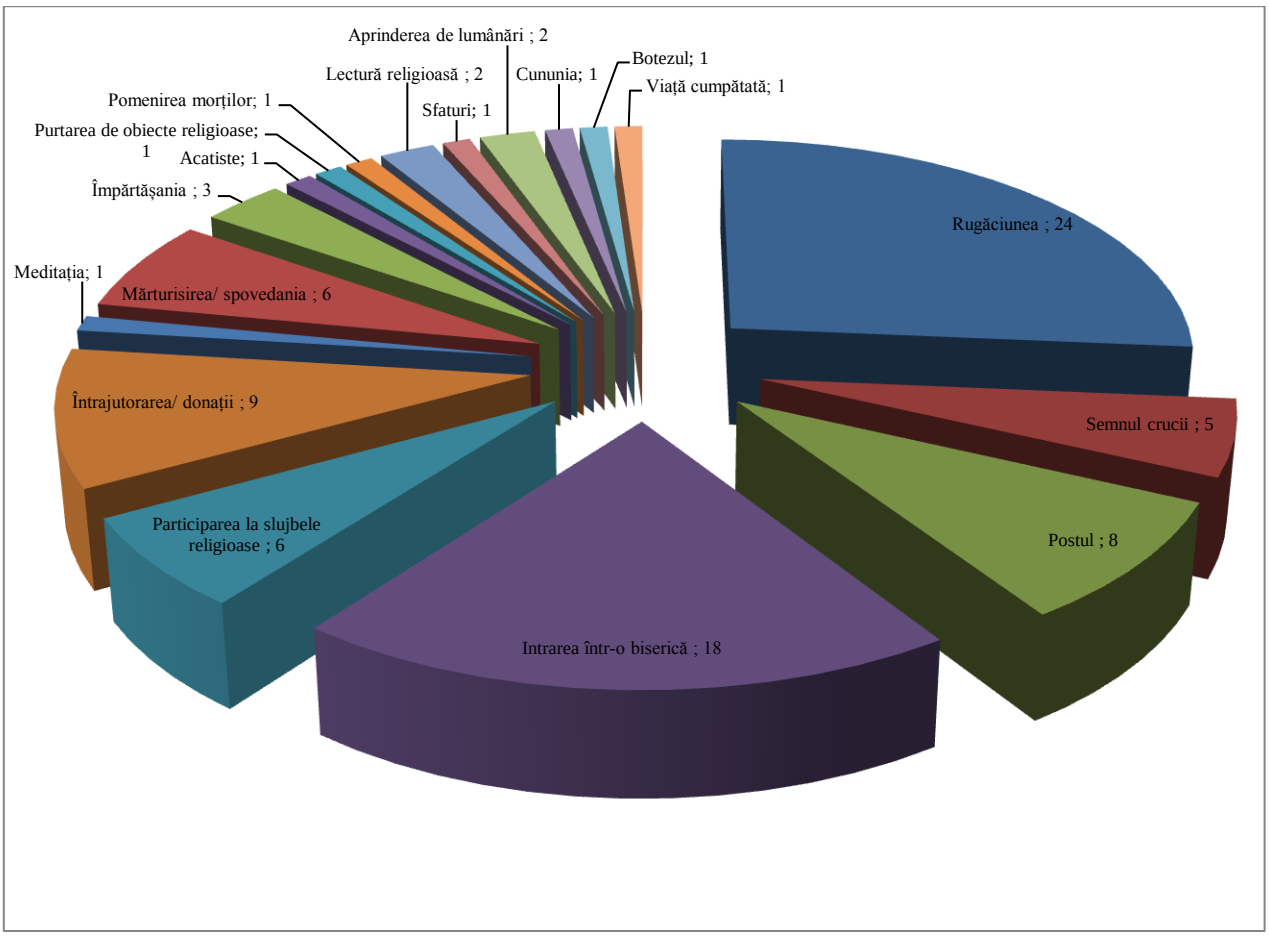

Figura 5.5. Comportamente religioase practicate de participanții la studiu

În figura 5.5 se pot observa comportamentele practicate de participanți, la nivel declarativ. Rugăciunea, este menționată de majoritatea participanților, aceștia consemnând că preferă rugăciunea ”pentru mine rugăciunea, este un mod prin care mă simt mai aproape de Dumnezeu..” (P45), ”rugăciunea este mod de a comunica cu Dumnezeu...” (P52), altor tipuri de comportamente religioase, precum purtarea obiectelor religioase sau pomenirea morților. De asemenea ”mersul la biserică” este consemnat ca un tip de comportament preferat de majoritatea participanților. Alte comportamente identificate ca fiind practicate, dar cu o frecvență mai mică sunt: mărturisirea păcatelor ”eu mă spovedesc o dată pe an, de Crăciun (știu că e puțin)...” (P1), meditația, ca autoanaliză sau lectura religioasă.

Un fapt interesant este, că atunci când au fost rugați să-și identifice comportamentele religioase, toți participanții au consemnat în mod spontan**, credința** ”înainte de toate cred în Dumnezeu” (P49), ”încrederea în Dumnezeu mă ajută” (P50). Aproape toți participanții menționând că au **credință**. Credința fiind identificată de aceștia ca având statutul de comportament, și fiind privită ca și un concept umbrelă care adăpostește toate semnificațiile comportamentelor religioase menționate sau nu, sau ca și premisă esențială în abordarea oricărei relații cu divinitatea.

5.1.5. Concluziile studiului

În urma analizei și interpretării datelor, prin intermediul analizei tematice, se pot distinge 4 teme principale:

1. Comportamentul religios devine un ”stil de viață”, o modalitate de comportare a unei persoane, ca urmare a influenței învățăturilor de natură religioasă.

Comportamentul religios se referă, în acest caz, la:

- o orientare predominant spre sine, spre altul și spre societate;
- o modalitatea optimă de comportare în societate;
- este definit ca având un caracter permanent, continuu, care nu începe și nu se termină;
- adoptarea unor atitudini prosociale, pozitive;
- comunică informații despre sine, despre propria personalitate;
- evitarea altor comportamente care ar fi împotriva principiilor morale și împotriva altuia (altul capătă aici sensul de seamăn sau ființă);
- respectarea unor norme și principii morale;
- practicarea și repetarea unor comportamente moral - religioase poate determina și dezvolta la nivelul individului a unor concepții și valori pe care acele comportamente se bazează, ordinea fiind comportament→trăire, principii, concepții morale; practicarea și implicarea în anumite comportamente determină interiorizarea principiilor și valorilor de la care acele comportamente pornesc.

2. Comportamentul religios este considerat ca fiind o serie de atitudini față de Dumnezeu, ca o manifestare exterioară a ne/ credinței.

Comportamentul religios se referă, în acest caz, la:

- legătura dintre trăirea interioară și manifestarea ei exterioară, cu orientare spre relația cu sacrul;
- are un caracter profund personal, intim;
- asigură liantul dintre om și divinitate;
- asumarea respectării unor reguli;
- regulile relației, cu caracter de legitate, sunt impuse de Dumnezeu și respectate de om;
- accesul la sacru are loc doar prin respectarea unor condiții, se poate realiza și printr-un efort de voință;
- se realizează medierea sau inter-medierea dintre om și sacru;
- statutul de ”bun creștin” este determinat de raportarea la divinitate;
- între conceptul de credință sau necredință și comportament religios există o relație de inter-influență;
- prin comportamentele religioase omul încearcă să se apropie de divinitate, să acceseze sacrul urmând condițiile stabilite de divinitate; aceste condiții dobândesc un caracter de regulă, normă sau legitate, pe care, omul care se dorește un ”bun creștin” le accesează și le respectă.

3. Comportamentul religios este perceput ca o serie de atitudini în raport cu Biserica sau cultul religios.

Comportamentul religios se referă, în acest caz, la:

- o orientare față de reprezentări (biserică, cult religios, obiecte de cult) ale credinței;
- orice manifestare religioasă care se realizează în legătură cu, sau este determinată de cultul religios de care persoana aparține;
- statutul de ”bun creștin”este determinat de cultul religios sau religie
- apariția sentimentului de apartenență la o comunitate religioasă, la o religie;
- practicarea unor comportamente caracteristice unei comunități religioase, poate determina apariția și dezvoltarea unor concepte morale proprii cultului respectiv (comportament religios→concepte morale);
- o sursă a comportamentului religios este educația (educație→comportament religios);

- caracterul de mijlocitor, de mediator al comportamentelor religioase; prin comportamentele religioase omul încearcă să se apropie de divinitate, accesează sacrul prin intermediul reprezentărilor sale - cult religios, biserică, obiecte de cult etc..

4. Comportamentul religios este ansamblul acțiunilor de tip ritual prin respectarea unor reguli. Comportamentul religios se referă, în acest caz, la:

- manifestările exterioare;
- este lipsit de substanță, ca o formă fără conținut;
- implicarea formală în comportamente religioase, fără o susținere emoțională sau spirituală, presupune existența mai multor motive: nevoia de apartenență la o comunitate; nevoia de schimbare; teama de ceva implacabil; obișnuința, rutina;
- comportamentele religioase sunt lipsite de semnificație, deoarece acestea nu sunt susținute de cunoaștere;
- o sursă a comportamentelor religioase este credința. În legătură cu acest aspect, credința are rolul de a modela moral o persoană; în condițiile în care o persoană este capabilă să-și construiască niște principii morale, atunci nu ar mai avea nevoie de credință (care este considerată doar ca având un caracter coercitiv și de control) și deci, nici de expresia acesteia - comportamentul.

Acordarea de semnificații propriilor comportamente religioase prin integrarea ”imaginii” sau perspectivei personale asupra acestora, simultan cu implicarea în practici religioase.

În ceea ce privește identificarea și înțelegerea rolului pe care îl au aceste comportamente, au fost identificate următoarele aspecte:

- de a dezvolta un sentiment de apartenență religioasă, adică de a se afla în comuniune și într-o comunitate, de a aparține cuiva, de a se afla în relație cu celălalt, de a fi împreună;
- dobândirea unei identități;
- implicarea în comportamente religioase oferă participanților o mai bună cunoaștere referitoare la propria religie;

- îmbunătățirea imaginii de sine și generarea unei stări de echilibru psihic;
- asigura și o bună relație cu sine, prin raportarea la sacru
- schimbarea personală este posibilă, prin oferirea unei alte perspective asupra vieții;
- implicarea în comportamente religioase poate determina identificarea sensului propriei vieții;
- dezvoltării dimensiunii spirituale - relația condițională fiind în acest caz între credință și relația cu sine, adică, cu cât o persoană are mai multă credință (relația cu sacrul), cu atât are o relație mai bună cu sine;
- participanții formulează o teorie personală în ceea ce privește relația cu sine, aceasta fiind pusă în legătură condițională de relația cu altul, adică, cu cât am un comportament pozitiv față de un altul, cu atât am o relație mai bună cu mine și mă plac mai mult;
- de dezvoltare a credinței, prin consolidarea legăturii cu Dumnezeu și cu cei dragi care au decedat;
- dezvoltare morală prin interiorizarea valorilor morale ale cultului religios;
- dezvoltarea sau creșterea personală;
- oferă ocazia unor autoevaluări;
- rolul terapeutic al comportamentelor religioase prin depășirea situațiilor dificile și de eliberare sufletească prin convorbirea cu Dumnezeu

5.2. Înțelegerea comportamentului religios ca Terț

Ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate} a stat la baza realizării prezentului studiu. Caracterul obiectiv este prezent la nivelul comportamentelor vizibile, al faptelor, al gesturilor, iar caracterul subiectiv este la nivelul trăirilor, emoțiilor, sentimentelor. Întâlnirea faptelor, al gesturilor cu trăirile se realizează la nivelul cuvântului, așa cum întâlnirea obiectivității și subiectivității se poate realiza la nivelul complexității. Cuvântul poate fi expresia, reprezentarea faptelor cât și a sentimentelor.

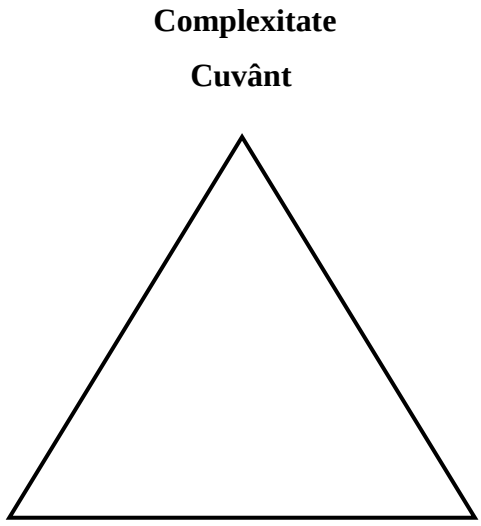

Figura 5.4. Ternarul Obiectivitate - Subiectivitate - Complexitate

5.2.1 Obiectivele cercetării

Prezentul studiu are un scop explicativ, adică de a înțelege comportamentele religioase, ca expresie a trei verbe: a spune, a face și a simți. Studiul pleacă de la întrebările: Este comportamentul religios manifestarea unor stări, trăiri interioare, sau este doar o manifestare fără substanță? Care este ”sursa” comportamentelor religioase? Studiul face referire la identificarea relației, legăturii dintre trăirile interne și manifestarea lor exterioară la relația dintre corp și psihic, dintre corpul psihic și corpul fizic; având în vedere că studiul se referă la comportamentele religioase intervine și un al treilea termen - sacrul. Legătura dintre corpul fizic și corpul psihic este mediată de corpul spiritual {corp fizic - corp psihic - corp spiritual}.

5.2.2 Participanții

La acest studiu au participat un număr de 23 de persoane. Participanții sunt studenți la Facultatea de Litere și Științe din cadrul Universității Petrol și Gaze din Ploiești și au vârste cuprinse între 19 și 25 ani. În vederea realizării studiului au fost solicitați un număr mai mare

de participanți, dar au fost luați în considerare doar cei care au redactat eseul. Înaintea demersului investigativ s-a stabilit o relație de încredere cu participanții, prin intermediul interacțiunilor deschise și oneste. Aceștia au fost informați asupra cercetării, asupra scopului ei cât și cu privire la finalitatea datelor furnizate de aceștia. De asemenea, participanții au avut opțiunea de a se retrage în orice moment al cercetării. Participanții au fost asigurați de protejarea identității prin garantarea anonimatului. Toți participanții au luat parte la studiu pe baza de voluntariat.

5.2.3 Procedura

Participanții au fost solicitați să reflecteze și să realizeze un eseu plecând de la cuvintele ”cuvânt, gest, trăire religioasă”. Pentru a crește implicarea acestora în realizarea eseului, li s-a lăsat la dispoziție o perioadă determinată, dar mai lungă, cuprinsă între două săptămâni și o lună. Eseurile putând fi înmânate direct cercetătorului sau trimise pe mail.

5.2.4 Rezultatele studiului

Datele obținute au fost prelucrate și interpretate prin intermediul analizei tematice. Eseurile au fost analizate și de către alți participanți, având grijă ca fiecare participant să analizele alt eseu, decât cel propriu. Acest fapt a generat o subiectivitate multiplă. Subiectivitatea textului, a cercetătorului, cât și subiectivitatea participanților deveniți cercetători a determinat creșterea provocării hermeneutice și dialectice: față de textul eseului, față de participanții colaboratori și față de propria înțelegere. Urmând pașii analizei tematice au fost stabilite următoarele teme.

- Cuvântul, gestul, trăirea religioasă sunt expresii ale credinței
- Viața religioasă este o nevoie existențială, de sens
- Credința este o modalitate de modelare a realității
- Cuvântul, gestul, trăirea religioasă asigură legătură cu divinul
- Viața religioasă ca valoare individuală
- Credința ca aspect esențial al existenței
- Unitatea dintre cuvânt, gest, trăire religioasă

Tema 1. Cuvântul, gestul, trăirea religioasă sunt expresii ale credinței

Din perspectiva participanților la studiu, actul de credință are ca indicatori: gestul, cuvântul și trăirea religioasă, ultimul înțeles ca vibrație interioară: ”gesturile, cuvintele, trăirile religioase, toate acestea se referă exclusiv la credința fiecăruia dintre noi” (P21); ”omul își manifestă credința prin diverse modalități: prin rugăciune [...], prin post, [...], prin fapte bune” (P13)

Participanții oferă o definiție a credinței, ca fiind o concepție asupra lui Dumnezeu, un set de convingeri bazat pe idei puternic înrădăcinate, susținute afectiv, etic și comportamental, cu influență asupra devenirii personalității : ”credința nu se bazează numai pe concepții asupra lui Dumnezeu, ci pe emoții și acțiuni în legătură cu acesta” (P18); ”credința, fiind un element al conștiinței, reprezintă un tot complex”. (P2)

Sura trăirilor religioase este una interioară și evidențiază perspectiva asupra credinței: ”deși pornesc din interior, trăirile religioase se manifestă la exterior prin gesturile, cuvintele și faptele noastre. Tot ceea ce facem trădează de fapt modul în care gândim, în care percepem credința” (P18)

Trăirea religioasă are un dublu aspect, de alegere conștientă a omului în concordanță cu setul său de convingeri și, al doilea aspect ține de condițiile sacrului ” eu cred că termenul de «trăire religioasă » semnifică comportament religios, gândire religioasă, credință. Adică să trăim după poruncile lui Dumnezeu și să facem voia Lui.” (P7)

Tema 2. Viața religioasă este o nevoie existențială, o nevoie de sens

Omul religios, omul total, omul complet se află la intersecția dintre spiritual și material: trebuie ”să existe un echilibru între material și spiritual” (P2). O viață religioasă este determinată de nevoia de sens a omului ”viața religioasă este deosebit de importantă, o nevoie existențială, fără de care nu aș mai putea fi la fel” (P2).

Participanții identifică o caracteristică esențială a omului și anume, nevoia de sacru: ”A simți religios este o nevoie a spiritului, la fel cum a mânca este o necesitate a trupului” (P4); ”încă de la începutul existenței sale, omul a simțit nevoia să creadă în ceva [...] din această nevoie a omului de a crede într-o forță superioară, divină s-a născut religia” (P20).

Credința este percepută ca un dat ontologic, ca o capacitate unică de relaţie personală cu Dumnezeu: ”încă de a începutul omenirii, omul a avut nevoia de crede în ceva pentru a se simți ocrotit și protejat.” (P22); ” nu neg că nu ar exista CEVA care ne ajută la nevoie, dar acest ajutor consider că se naște tot în ființa noastră, din puterea credinței” (P4); ”în primul rând, religia apare ca o expresie a nevoilor oamenilor de a-și găsi o anumită stabilitate în lume și de a accentua credința acestora în Dumnezeu” (P8); ”fiecare om, independent de concepţia sa despre lume, are o credinţă, el crede în ceva anume” (P10).

Credința se caracterizează prin prezența îndoielii, care poate fi temperată de nevoia de sens: ”cred în Dumnezeu în măsura în care crede un om care, din când în când, fără să vrea, Îi mai pune la îndoială existența” (P20); ”sunt convinsă că orice om are un grad de îndoială în ceea ce privește credința și Dumnezeu. Pot spune că de foarte multe ori mi-am pus și eu astfel de întrebări, dar cu toate acestea am încercat să trec peste așa-zisele ispite și mă gândesc că toate au fost făcute cu un scop.” (P22)

Participanții fac referire la credință ca la un act conștient, voit, decizional: ”credința se află în suflet și mai ales în gând” (P6)

Tema 3. Credința este o modalitate de modelare a realității

Participanții se referă la credință ca la modalitatea optimă de percepere, transformare și modelare a realității: ”credința în Dumnezeu, este unicul lucru care ne poate ajuta să depășim orice obstacol” (P14); ”atunci când te rogi cu credință, și chiar îți dorești să se întâmple un lucru, acel lucru de obicei se întâmplă” (P15). Credința devină o grilă de interpretare a realității ”modalitățile diferite de percepere ale aceleași realități” (P18).

Prin credință omul poate transcende realitatea cotidiană: ”gândul nostru poate pătrunde și în cele mai îndepărtate colțuri și poate depăși barierele lumii terestre” (P14); ”întreaga societate se află într-un declin care poate fi oprit doar prin rugăciune și cu ajutorul lui Dumnezeu” (P17); ”ne aflăm într-o situaţie de criză, dar nu una financiară, ci morală, religioasă; Nu putem deveni peste noapte creştini exemplari, însă trebuie sa existe un start [...] măcar vom construi o lume mai bună” (P5).

Modalitățile prin care se poate modela realitatea sunt determinate de inițiativa omului, prin gând, cuvânt, gest, emoție: ”cuvântul, cât și gestul și comportamentul religios sunt factori

importanți care pot modela societatea actuală" (P1); "fiecare gest, fiecare cuvânt religios poate declanșa o serie de gânduri și simțiri care pot duce la schimbare" (P17).

Tema 4. Cuvântul, gestul, trăirea religioasă asigură legătura cu divinul

Faptele omului "gesturile, sentimentele și trăirile oamenilor sunt strâns legate de relația lor cu Dumnezeu" (P8). Prin intermediul cuvântului, gesturilor și a trăirilor de natură religioasă, omul intră într-o relație de comunicare cu natura sau cu divinitatea: "înaintea cuvântului, gândurile au fost exprimate prin intermediul gesturilor, sunetelor și vibrației interioare, conturându-se un limbaj universal. Se spune că –mișcarea trupului este vocea sufletului–, de aceea toate gesturile noastre arată relația noastră cu mediul înconjurător. Dar știm că acest mediu și lumea în care trăim au fost create de Dumnezeu, de aceea, orice gest al nostru are legătură cu divinitatea." (P12).

Participanții sesizată permanența și constanța relației cu sacrul "prin (închinare) ca gest actualizăm și respectăm relația cu divinitatea în orice moment". (P12); omul se află deci, într-o permanentă raportare la sacru "în căutarea energiei și actualizării relației cu divinitatea folosim cuvântul [...]; acesta transpune, cel mai simplu emoția umană" (P12).

Participanții se raportează la viața religioasă ca la ansamblu de gesturi, cuvinte și trăiri care pune premisele comunicării cu Dumnezeu: "gesturile făcute de noi, cuvintele rostite și trăirea religioasă" (P14), "eu, prin trăire religioasă înțeleg acea comuniune pe care o avem cu Dumnezeu, acele momente când Îl simțim aproape" (P17).

Făcând referire la cuvânt, participanții au identificat o triplă identitate: cuvântul omului către Dumnezeu: "cuvântul reprezintă gândurile noastre exprimate prin rugăciuni" (P14); cuvântul lui Dumnezeu către om: "El ne-a învățat puterea cuvântului [...] când a săvârșit numeroase minuni"(P12), "El ne-a dăruit cuvintele vieții veșnice, cuvinte pline de har și de mângâiere" (P23); cuvântul omului către om prin raportare la sacru: "un comportament în sens creștinesc este oferit de oamenii de la țară, care obișnuiesc să se salute rostind cuvintele – Doamne ajută –. Dincolo de simplitatea lor cuvintele invocă numele lui Dumnezeu, [...]. E o recunoaștere a atotputerniciei lui Dumnezeu, dar, în același timp și o cerere de ajutor pentru viața de toate zilele. Acest salut înglobează în el o trăire [...] autentică, dar și o rugăciune

tainică către Tatăl Ceresc, pentru cei doi care se întâlnesc, cât și pentru întreaga lume. Exprimă relația directă a omului cu Dumnezeu." (P21).

De asemenea cuvântul dobândește și un sens antagonic– "cuvântul este cel care leagă prietenii între oameni sau poate să aducă ură și dezbinare" (P23).

Prin intermediul rugăciunii, ca și cuvânt, gest și trăire se inițiază comunicarea cu divinitatea: "atunci când ne rugăm suntem mai aproape de Dumnezeu, iar sufletul nostru se înalță" (P14)

Tema 5. Viața religioasă ca valoare individuală

Viața religioasă capătă valențe individuale, personale, depășind viața religioasă a comunității: "fiecare are propria credință și fiecare face ceea ce crede și ceea ce simte în legătură cu Dumnezeu" (P15); fiecare persoană rezonează diferit la experiența cu sacrul "trăirea religioasă există în interiorul oricărei ființe vii care respiră, căreia îi bate inima și, se manifestă diferit în funcție de religie, credința [fiind] individuală și [reprezentând] modul individual de exteriorizare a trăirilor și crezurilor interioare" (P9).

Viața religioasă "este un element subiectiv [...] ca valoare individuală, subiectivă, proprie fiecărei ființe"(P16). Devine raportarea conştientă şi liberă a omului la divinitate: "fiecare persoană alege să-și exprime sentimentele și convingerile în stilul propriu" (P18); "Adevărata credință [...] este efortul omului de a-L cunoaște pe Dumnezeu, [...] lucru realizat prin gesturi, cuvinte și trăiri religioase." (P21)

Omul religios este caracterizat prin atitudinea deschisă de acceptare a științei: "sunt un om religios, dar în felul meu propriu și personal. Pentru mine religia înseamnă a fi deschis la minte, nu încuiat, să accept știința, nu să o resping" (P20).

Comunitatea este cea care oferă o identitate, un sentiment de apartenență, dar în același timp în cadrul acesteia se dezvoltă un proces de individuație " să fim uniți, dar în același timp să fim diferiți în felul nostru. Comportamentul religios diferă de la individ la individ și se manifestă mai mult sau mai puțin" (P11). Comunitatea oferă modele de comportamente religioase, iar în interiorul ei, fiecare persoană are capacitatea de a se exprima în mod diferit: "vizibile mai mult sau mai puțin, [gesturile, cuvintele și trăirile religioase] fac parte din viața tuturor oamenilor, redând modalitățile diferite de percepere ale aceleași realități" (P18)

Tema 6. Credința ca aspect esențial al existenței

Participanții își reprezintă credința ca și o componentă naturală, centrală: ”din punctul meu e vedere, credința este cel mai important aspect al existenței noastre [...] ne coordonează pașii în complicatul labirint al vieții” (P18); credința devenind o atitudine existențială cu un puternic rol de orientare, ce are la bază nevoia de sens:”credința religioasă a fost și este un factor social și etnic extrem de important, [...] are un rol major în formarea morală a personalității, în îndemnarea individului și colectivității să adere la un ansamblu de acțiuni și valori; care să ducă la respectarea celorlalți în aceeași măsură în care se respectă pe sine” (P21).

Relația cu Dumnezeu este înțeleasă ca o relație existențială ”toate aceste lucruri sunt firești în existența oamenilor, sau cel puțin așa ar trebui să fie” (P22).

Tema 7. Unitatea dintre cuvânt, gest și trăire

Participanții identifică unitatea comportamentului religios ”tot ceea ce facem și credem trebuie să fie din suflet, nu [...] doar de ochii lumii sau pentru că așa am fost învățați” (P15).

Incongruența acestor tipuri de comportamente, determină un comportament religios fals, superficial, lipsit de substanță: ”ajungem așadar la profunzimea și sinceritatea acestor comportamente religioase, precum și la contradicția dintre –a spune - și – a face - sau dintre – a spune - și a –simți - cu adevărat”(P16); așadar un comportament lipsit de autenticitate este determinat de incongruența dintre gest, cuvânt și trăire. În cazul în care un singur aspect este contradictoriu celorlalte două, atunci întregul comportament este compromis: ”ideea de post rămâne la un nivel superficial, dacă ființa umană se rezumă doar de la abținerea de la anumite tipuri de mâncare și atât.” (P16)

Pe lângă congruență, participanții pledează pentru ideea de echilibru și constanță în comportamentul religios: ”Ceea ce ar trebui să facă fiecare [...] este să găsească acel echilibru, dar mai ales constanță între gestul, cuvântul și trăirea religioasă” (P16); ”unii oameni săvârșesc multe fapte crezând că așa își manifestă credința, fără a ține cont de vorbele pe care le spun. De mult ori faptele contrazic vorbele și invers. De aceea sunt de părere că ar trebui să existe un echilibru între gest și cuvânt” (P11).

Gesturile, cuvintele cât și trăirile, deși complementare, reprezintă un tot unitar, prin intermediul cărora omul accesează relația cu Dumnezeu: ”gesturile, cuvintele și trăirile religioase sunt părți componente și complementare ale aceluiași complex numit credință” (P18); ”omul, prin gesturi își manifestă trăirea sa [...] trăirea religioasă se săvârșește prin gesturi și de multe ori cu ajutorul cuvântului” (P23); ”consider că toate cele trei noțiuni –gest, cuvânt, trăire - se leagă între ele, deoarece prin cuvinte ne explicăm gesturile, iar acestea exemplifică o trăire interioară a noastră” (P3); ”atât gesturile cât și cuvintele sunt la fel de importante iar acestea constituie trăirea religioasă a fiecărui credincios” (P11).

Între cele trei aspecte ale comportamentului există o relație de interinfluență, de complementaritate: ”Gestul este la fel de important ca și cuvântul [...] amândouă sunt strâns legate între ele. De altfel, gestul întărește puterea cuvântului, crescându-i credibilitatea” (P1); ”trăirea religioasă este un rezultat afectiv emoțional, al rugăciunii, ce se realizează prin intermediul cuvântului și gesturilor (închinatul, anumite ritualuri din Biserică, etc.). ” (P4)
În credinţă ”totul este viaţă, trăire, iar cuvântul metamorfozează gândul, apoi gesturile sunt cele care oferă expresivitate vorbirii şi exprimă sentimente, gestul metamorfozează într-o oarecare măsură atât gândul cât şi cuvântul. Gestul îmbracă cuvântul, îi dă expresivitate şi o importanţă mai mare. Toate acestea au ca punct de plecare trăirea, trăirile noastre interioare, trăirile profunde” (P10); ” Se spune că puterea cuvintelor este infinită, însă există o legătură între cuvinte, gesturi și credință” (P8).

5.2.5. Concluziile studiului

În urma analizei și interpretării datelor, prin intermediul analizei tematice, se pot distinge 7 teme principale:

Tema 1. Cuvântul, gestul, trăirea religioasă sunt expresii ale credinței.

- actul de credință are ca indicatori: gestul, cuvântul și trăirea religioasă, ultimul înțeles ca vibrație interioară;
- participanții identifică o definiție a credinței, ca fiind o concepție asupra lui Dumnezeu, ca și set de convingeri bazat pe idei puternic înrădăcinate, susținute afectiv, etic și comportamental, cu influență asupra devenirii personalității;

- sursa trăirilor religioase este una interioară și evidențiază perspectiva asupra credinței;
- trăirea religioasă are un dublu aspect, de alegere conștientă a omului în concordanță cu setul său de convingeri și, al doilea aspect ține de condițiile sacrului.

Tema 2. Viața religioasă, credința este o nevoie existențială, o nevoie de sens.

- credința este determinată de nevoia de sens a omului;
- participanții identifică o caracteristică esențială a omului și anume, nevoia de sacru;
- credința este percepută ca un dat ontologic, ca o capacitate unică de relaţie personală cu Dumnezeu;
- omul religios, omul total, omul complet se află la intersecția dintre spiritual și material;

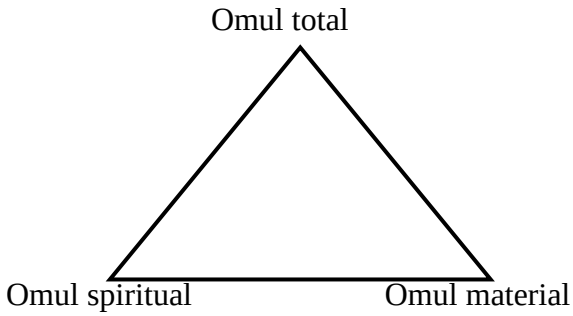

Figura 5.5. Omul religios

- credința se caracterizează prin prezența îndoielii, care poate fi temperată de nevoia de sens; credința devenind dăruitoare de sens.

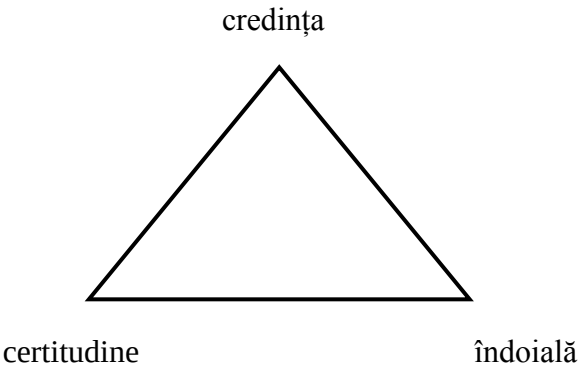

Figura 5.6. Credința este certitudine și îndoială

- participanții fac referire la credință ca la un act conștient, voit, decizional.

Tema 3. Credința este o modalitate de modelare a realității

- participanții se referă la credință ca la modalitatea optimă de percepere, transformare și modelare a realității;
- credința devină o grilă de interpretare a realității;
- prin credință omul poate transcende realitatea cotidiană;
- modalitățile prin care se poate modela realitatea sunt determinate de inițiativa, voința omului, prin gând, cuvânt, gest, emoție.

Tema 4. Cuvântul, gestul, trăirea religioasă asigură legătura cu divinul

- prin intermediul cuvântului, gesturilor și a trăirilor de natură religioasă, omul întră într-o relație de comunicare cu natura sau cu divinitatea;
- participanții sesizată permanența și constanța relației cu sacrul; omul se află deci, într-o permanentă raportare la sacru;
- participanții se raportează la viața religioasă ca la ansamblu de gesturi, cuvinte și trăiri care pune premisele comunicării cu Dumnezeu:
- prin intermediul rugăciunii, ca și cuvânt, gest și trăire se inițiază comunicarea cu divinitatea;

- făcând referire la cuvânt, participanții au identificat o triplă identitate: cuvântul omului către Dumnezeu; cuvântul lui Dumnezeu către om; cuvântul omului către om prin raportare la sacru; de asemenea, cuvântul dobândește și un sens antagonic - de apropiere sau de îndepărtare.

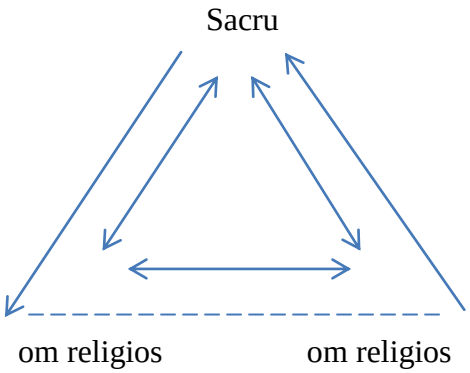

Figura 5.7. Credința ca mediator a relațiilor interumane

Tema 5. Viața religioasă ca valoare individuală

- viața religioasă capătă valențe individuale, personale, depășind viața religioasă a comunității; fiecare persoană rezonează diferit la experiența cu sacrul
- viața religioasă este un element subiectiv, devenind raportarea conştientă şi liberă a omului la divinitate;
- comunitatea este cea care oferă o identitate, un sentiment de apartenență, dar în același timp în cadrul acesteia se dezvoltă un proces de individuație;
- comunitatea oferă modele de comportamente religioase, iar în interiorul ei, fiecare persoană are capacitatea de a se exprima în mod diferit;
- omul religios este caracterizat prin atitudinea deschisă de acceptare a științei.

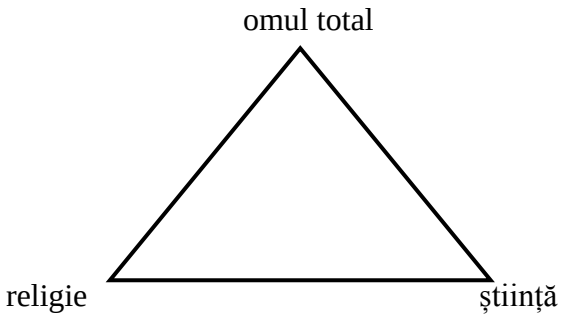

Figura 5.8. Omul total are o atitudine deschisă față de știință și religie

Tema 6. Credința ca aspect esențial al existenței

- participanții își reprezintă credința ca și o componentă naturală, centrală;
- credința devenind o atitudine existențială cu un puternic rol de orientare, ce are la bază nevoia de sens;
- relația cu Dumnezeu este înțeleasă ca o relație existențială.

Tema 7. Unitatea dintre cuvânt, gest și trăire

- participanții identifică unitatea comportamentului religios;
- între cele trei aspecte ale comportamentului există o relație de interinfluență, de complementaritate;
- incongruența acestor tipuri de comportamente, determină un comportament religios fals, superficial, lipsit de substanță; așadar un comportament lipsit de autenticitate este determinat de incongruența dintre gest, cuvânt și trăire; în cazul în care un singur aspect este contradictoriu celorlalte două, atunci întregul comportament este compromis;
- pe lângă congruență, participanții pledează pentru ideea de echilibru și constanță în comportamentul religios:
- gesturile, cuvintele cât și trăirile, deși complementare, reprezintă un tot unitar, prin intermediul cărora omul accesează relația cu Dumnezeu.

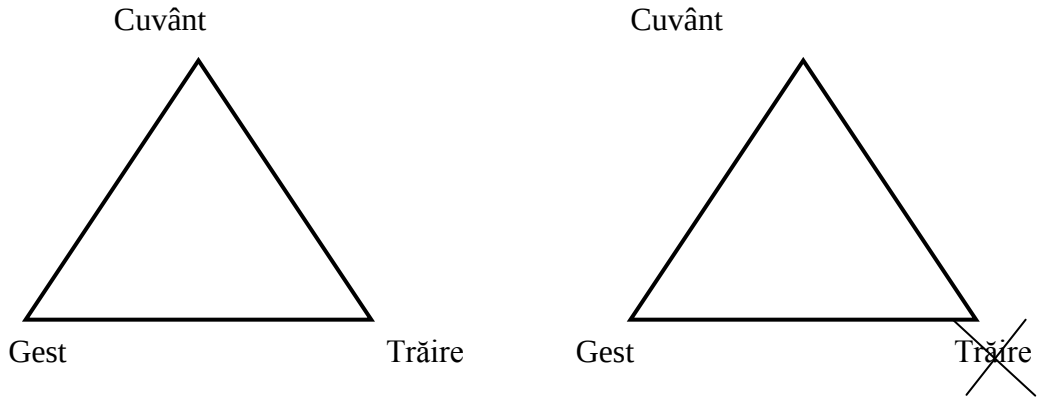

Comportament religios unitar **Comportament religios ne-unitar**

Figura 5.9. Unitatea dintre gest, cuvânt și trăire religioasă

5.3. Identificarea comportamentelor religioase

Prin intermediul acestui studiu s-a urmărit identificarea integrării comportamentelor religioase în contextul vieții cotidiene, cât și trăirile și gândurile asociate diferitelor comportamente, adică integrarea comportamentelor religioase în sistemul de personalitate. Autoobservația, a stat la baza elaborării acestui studiu. Imersia observatorului în aceeași situație cu cea pe care o va observă cât și dubla sa postură de obiect și subiect al investigației, va favoriza o înțelegere mai profundă a lumii cercetate.

5.3.1. Obiectivele cercetării

Acest studiu are un scop descriptiv și anume identificarea modalității de integrare a comportamentelor religioase în contextul vieții cotidiene. Întrebările la care studiul a încercat să răspundă sunt: Sunt comportamentele religioase integrate în viața omului modern? În ce modalitate sunt integrate aceste comportamente în sistemul de personalitate?

Opțiunea pentru observația calitativă a fost susținută de necesitatea identificării comportamentelor religioase în contextul lor natural; aceste comportamente putând fi considerate ca ținând de un subiect delicat, despre care oamenii nu vorbesc deschis; de

asemenea comportamentele religioase fiind puternic integrate în viața participanților, încât ele pot deveni comportamente obișnuite, pe care aceștia le adoptă fără să conştientizeze neapărat ce fac, cum fac şi de ce fac.

5.3.2. Participanții

La acest studiu au participat un număr de 13 de persoane. Participanții sunt studenți la Facultatea de Litere și Științe din cadrul Universității Petrol și Gaze din Ploiești, au vârste cuprinse între 19 și 25 ani și aparțin genului feminin. În ceea ce privește afilierea religioasă, toți participanții la studiu s-au declarat a fi creștini ortodocși. Înaintea demersului investigativ s-a stabilit o relație de încredere cu participanții, prin intermediul interacțiunilor deschise și oneste. Aceștia au fost informați asupra cercetării, asupra scopului ei cât și cu privire la finalitatea datelor furnizate de aceștia. De asemenea, participanții au avut opțiunea de a se retrage în orice moment al cercetării. Participanții au fost asigurați de protejarea identității prin garantarea anonimatului. Toți participanții au luat parte la studiu pe baza de voluntariat.

5.3.3. Procedura

Participanții au avut ca sarcină de a completa o fișă de autoobservație (Anexa nr.) ca modalitate de înregistrare a propriilor gânduri, emoții și comportamente. Comportamentele religioase monitorizate, au fost stabilite de către participanți în funcție de propria înțelegere a ceea ce reprezintă comportamentul religios. De asemenea, participanții au fost rugați să noteze gândurile și emoțiile asociate comportamentelor religioase. Monitorizarea s-a desfășurat pe o perioadă de aproximativ două săptămâni, la alegerea participantului. Participanților li s-a oferit libertatea de a alege data inițierii automonitorizării, pentru a crește sentimentul de control asupra procesului de automonitorizare cât și a nivelului de implicare în studiu. În acest context a fost esențială reflexivitatea. Acest concept face referire la capacitatea participantului - cercetător de a se observa pe sine şi de a formula judecăţi. Studiul s-a încheiat cu interpretarea personală oferită de participanți asupra comportamentelor avute pe perioada de timp determinată. Autoobservația a fost urmată de un interviu, pentru a completa informațiile

experienței personale. O altă întâlnire a fost deci necesară pentru realizarea interviului individual. Trebuie precizat faptul că studiul a avut loc în perioada postului Crăciunului.

5.3.4. Rezultatele studiului

Comportamentele religioase autoobservate și notate de participanți sunt prezentate în tabelurile de mai jos:

1. Rugăciunea personală

Gândurile asociate cu rugăciunea	Emoțiile asociate cu rugăciunea
Mărire, preaslăvire, mulțumire ”mulțumesc pentru această zi”, ”mulțumesc pentru vacanță”, ”mulțumesc pentru reuniune”, nevoie de ajutor, de îndrumare, de apropiere de Dumnezeu, de protecție, conștientizarea propriilor limite , speranță, regret, ”îmi transmite o stare de bine, ceea ce confirmă prezența lui Dumnezeu” (P4), alungarea gândurilor negre, atitudine reflexivă față de propria persoană, atitudine autoevaluativă ”am greșit față de cineva și mi-a fost teamă” (P12), ”îmi este teamă de verificarea la latină” (P12), ”am o familie minunată” (P12), nevoia asumării de riscuri	Pace, calm, liniște, stare de bine, tristețe, siguranță, credință, încredere, bunătate, fericire, smerenie, bucurie, supunere, pioșenie, vinovăție, entuziasm, ”sentimentul că cineva are grijă de mine” (P6), mă simt binecuvântată, îngrijorare pentru ceilalți, optimism, indispoziție, încântare, frică, ”stare de incandescență” (P9), ”moleșeală sufletească” (P9), deznădejde, dragoste, eliberare, neliniște, melancolie, împlinire, ușurare

2. Închinarea/ Mătanie

Participanții au asociat închinarea cu rugăciunea și din acest motiv cele două comportamente au fost notate împreună de către majoritatea participanților. Cinci participanți au ales sa noteze separat închinarea și rugăciunea, atribuindu-i primei alte gânduri și emoții. Ați participanți nu au notat închinarea, deși au realizat acest comportament. În urma interviului am identificat, că deși s-au închinat, au omis să puncteze acest lucru, tocmai pentru

că închinarea este puternic asociată cu rugăciunea. Tomai acesta este motivul pentru care gândurile și emoțiile identificate sunt similare cu cele care apar în cazul rugăciunii.

Un participant a menționat mătania ca și comportament religios, care presupune un ”dialog profund cu Dumnezeu” (P10) și ”demonstrează implicarea în rugăciune” (P10).

Gândurile asociate cu închinarea	Emoțiile asociate cu închinarea
Pioșenie - ”gândul că sunt mică în fața Sa” (P1), ”protecție în drum spre destinație” (P8), de speranță, ”mulțumesc că sunt sănătoasă” (P12), ”Te rog să ai grijă de mine” (P12), ”așa e bine” (P13)	Smerenie, ”sentimentul că cineva ar grijă de mine” (P6), liniște, siguranță, bucurie, fericire, încredere

3. Participarea la slujbă/ maslu/ înmormântare

Gândurile asociate cu participarea la slujbe	Emoțiile asociate cu participarea la slujbe
De reflectare, de mărire și ascultarea învățăturilor, apropiere față de Dumnezeu, supunere, gânduri legate de efemeritatea vieții, ”primesc învățătura din cuvântul lui Dumnezeu” (P9), ”prietena mea cu care merg mereu la biserică e acum supărată și nu știu cum să o ajut” (P12), ”e o slujbă foarte puternică, folositoare” (P13)	bucurie, pioşenie, smerenie, liniște și pace, tristețe, inferioritate, entuziasm, îngrijorare, dragoste, neliniște, ușurare, ”lepădare de grijile lumești” (P10)

4. Post

Având în vedere faptul că studiul s-a desfășurat în timpul Postului Naşterii Domnului, mulți participanți au postit. De asemenea, ca și în cazul închinării, acest comportament a fost asociat cu alte, iar consecința acestui fapt a fost că unii participanți au omis să menționeze. Șapte participanți au notat ca au postit. Din interviul ulterior a rezultat că au mai postit și alți trei participanți.

Gândurile participanților în legătură cu Postul sunt de purificare, necesitatea de a se ”curăța” (P13), ceea ce determină sentimente de liniște; ”uneori simțeam nevoia să mă liniștesc, alteori să fiu mai aproape de Dumnezeu prin post” (P7).

5. Spovedania și Împărtășania

Atât Spovedania și Împărtășania au fost asociate cu alte comportamente, precum Postul, închinarea sau rugăciunea. De asemenea, gândurile și emoțiile asociate acestor două comportamente sunt aceleași ca în cazul postului, emoția menționată frecvent fiind cea de ”eliberare”.

6. Pelerinaj

Pelerinajul al locuri sfinte a fost menționat de către un singur participant la studiu cu mențiunea că în urma acestui lucru se simte ”puternic încărcată emoțional” (P2).

7. Comportamente de ajutarea aproapelui / milostenia/ donații

Gândurile asociate	Emoțiile asociate
Dorința de întrajutorare,”cineva se va bucura” (P1), ”am putut să ajut și eu pe cineva” (P6), ”aveau nevoie” (P13), ”oricine ar trebui să face așa ceva” (P13)	Bucurie, bucurie amestecată cu tristețe, milă

Participanții consideră că implicarea în comportamente de sprijinire a altora, este un indicator a calităților sufletești ”arată sufletul curat” (P10) și generează o stare de bine ”mulți oameni au nevoie de ajutor și mă bucur că am putut să aduc un zâmbet pe fața cuiva” (P6).

5.3.5. Concluziile studiului

Cele mai frecvente comportamente religioase notate sunt rugăciunea, închinarea și participarea la slujbe. De asemenea unele dintre comportamentele practicate nu au fost

identificate și notate, sau nu au fost notate în permanență, deși au fost practicate, deoarece multe făceau parte dintr-o rutină zilnică a participanților. Referitor la frecvența comportamentelor identificate, unii participanți au menționat că acestea reprezintă parte integrantă a activităților lor zilnice, de pildă rugăciunea sau închinarea. Aceste comportamente fiind puternic interiorizate, s-au transformat în acte firești, asupra cărora participanții nu-și mai îndreptau atenția.

Faptul că unele dintre comportamente nu au fost menționate se datorează și complexității comportamentelor, acestea neputând fi ”rupte”, de pildă rugăciunea este însoțită de gestul închinării, cele două completându-se reciproc și oferindu-și profunzime.

Referitor la contextul în care apar aceste comportamente, sau la factorii care stau la baza acestor comportamente, participanții au introdus repere legate de:

- locul în care se aflau : ”trecerea pe lângă o biserică” (P1); ”acasă, la biserică, la mănăstire sau în drum spre munte” (P8), ”oriunde” (P10), ”la înmormântare” (P11);
- perioada de timp: ”seara la culcare” (P1), ”sărbătoarea Nașterii Domnului” (P1), ”dimineața și seara” (P3), ”postul Crăciunului” (P3);
- starea afectiv - motivațională în care se aflau aceștia: ”dorința de a ajuta” (P1), ”mă rog atunci când simt nevoia și seara” (P7), ”simțeam nevoie de armonie sufletească și liniște” (P9), ”eram îngrijorată pentru ceilalți” (P9).

Studiul a presupus ca participanții să ofere o interpretare proprie asupra comportamentelor autoobservate. Acest fapt a implicat ca aceștia să adopte o atitudine reflexivă, de analiză a propriilor sentimente și gânduri legate de perioada în care s-au monitorizat și analiza comportamentelor în sine, ca și semnificație. Reflecțiile participanților au fost legate de sentimentele religioase avute, de profunzimea implicării în anumite comportamente religioase, cât și cu privire la legătura comportament religios - divinitate, relația cu celălalt și cu sine; de asemenea s-a identificat și o atitudine critică cu privire la modalitatea de realizare a comportamentelor religioase.

- ”aceste comportamente înseamnă pentru mine apropierea de Dumnezeu și îmi generează sentimente de bucurie, încredere, protecție” (P1), ”liniște și pace sufletească” (P2), ”așa am simțit în acel moment” (P3), ”îmi confirmă prezența lui Dumnezeu” (P4), ”regret că nu am reușit să țin post mai mute zile” (P6), ”libertate de

exprimare a credinței, grija pentru cei dragi, responsabilitate, descurajare" (P9), "arată credința pentru a dialoga cu Dumnezeu" (P10), "demonstrează implicarea în rugăciune" (P10).

În urma realizării interviului, cinci participanți au afirmat că acest exercițiu de automonitorizare nu a influențat comportamentul lor normal, obișnuit, iar, restul participanților a afirmat că încercarea de a se observa a influențat desfășurarea normală a comportamentelor religioase, în sensul că le-au acordat o atenție mai mare și au fost mai analitici cu propriile gânduri și emoții, fapt care nu s-ar fi întâmplat în mod obișnuit; de asemenea un participant a recunoscut ca automonitorizarea a determinat inițierea și implicarea în mai multe comportamente comportamente religioase, decât în mod obișnuit.

Utilizarea autoobservației în cadrul acestui studiu, a avut câteva caracteristici, care se referă la:

- faptul că aceasta a oferit acces la fenomenele care, de altfel sunt mai puțin evidente, precum gândurile sau emoțiile, în special în momentele de intimitate cu Dumnezeu;
- s-a mizat pe desfășurarea în contextul natural și pe caracterul firesc al comportamentului autoobservat;
- autoobservația s-a bazat pe abilitățile pe care le posedă observatorul, pe capacitatea acestuia de a fi conștient de propriile stări, de capacitatea de autocunoaștere, de auto-expresie și de existența unui vocabular al emoțiilor.

5.4. Concluziile capitolului

Capitolul de față este rezultatul analizei și înțelegerii din punct de vedere transdisciplinar a comportamentului religios. În realizarea acestui demers, s-au realizat trei studii, iar rezultatele acestora au fost analizate și interpretate prin intermediul analizei tematice. Coloana vertebrală, care străbate și hrănește cele trei studii este reprezentată de ternarul **{**cunoaștere - înțelegere - ființă**}**.

Înțelegerea unui comportament religios din punct de vedere transdisciplinar se poate realiza doar printr-o unificare la nivelul ființei a celor două forme de cunoaștere, contradictorii

dar complementare, și anume cunoașterea interioară cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. În absența acestei unificări nu se poate vorbi de înțelegere sau de comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect, ci de confuzie. De asemenea, înțelegerea sau găsirea sensului presupune unirea cunoașterii cu trăirea. Deci, prin interpretare se poate accede la unitatea înțelegerii, care creează legătura dintre datele concrete ale cercetării, care sunt produsul subiectivității participanților și subiectivitatea cercetătorului care acordă un sens și o semnificație altor sensuri și semnificații. Această dublă filtrare fiind esențială în construirea înțelegerii.

O mențiune importantă cu privire la aceste studii, se referă la utilizarea analizei reflexive. Aceasta, a reprezentat o componentă vitală în realizarea studiilor cât și în analiza și interpretarea datelor. Complexitatea dialectică și hermeneutică a fost sporită datorită subiectivității datelor, a participanților la studii cât și datorită propriei subiectivități.

Caracteristicile generale ale studiilor realizate, se referă la:

- faptul că studiile au presupus interacțiunea față în față cu participanții, cooperarea cu aceștia, în același timp studiile au fost dependente de gradul de motivare și de participare, de deschidere și de sinceritate al participanților;
- studiile au explorat percepțiile participanților cu privire la comportamentele religioase, perspectiva acestora asupra credinței, în același timp datele obținute au putut fi interpretate în multiple moduri, ținând de capacitatea de analiză al cercetătorului, și de propriile convingeri și percepții de care suntem conștienți;
- s-au obținut cantități mari și diverse de date.

Primul studiu a avut ca scop identificarea sensului și semnificației comportamentului religios, prin identificarea modului în care participanții și-au reprezentat comportamentul religios. De asemenea s-a vizat identificarea relației dintre trăirile interne și manifestarea lor exterioară, relația dintre corp și psihic, dintre corpul psihic și corpul fizic; având în vedere că studiul se referă la comportamentele religioase intervine și un al treilea termen și anume, sacrul. Legătura dintre corpul fizic și corpul psihic fiind deci mediată de corpul spiritual.

La baza elaborării acestui studiu a stat ternarul cunoaștere - înțelegere - ființare. Astfel că sensul comportamentului religios este generat de reprezentări cu privire la ce înseamnă un

comportament religios cât și de preferința în realizarea unor comportamente. În urma realizării analizei tematice am identificat următoarele teme:

- Comportamentul religios ca ”stil de viață, cu orientare predominant spre sine, spre altul și spre societate;
- Comportamentul religios ca o serie de atitudini față de Dumnezeu, ca manifestare exterioară a credinței legătura dintre trăirea interioară și manifestarea ei exterioară, cu orientare spre relația cu sacrul;
- Comportamentul religios atitudine față de reprezentări ale credinței;
- Comportamentul religios ca ansamblul de manifestări exterioare.

Aceste perspective asupra comportamentului religios se regăsesc și în cercetările psihologiei care vizează studierea concretului psihologic, adică fapte, reacţii, comportamente religioase măsurabile, pe care le pune în legătură cu intenţiile şi semnificaţiile persoanei, obţinându-se astfel legătura dintre afectivitate şi expresia comportamentală a acesteia. În contextul acestei lucrări, comportamentul religios dobândește sensul de terț inclus, care unește contrariile aparent ireconciliabile, din punct de vedere psihologic; comportamentul religios devenind manifestare exterioară și trăire interioară într-un alt nivel de realitate, care presupune relația cu sacrul. De asemenea, rolul major al comportamentului religios este de a asigura comunicarea persoanei cu divinitatea, dar în același timp, practicarea anumitor comportamente asigură dobândirea unei identități; comportamentul religios asigură deci, realizarea în același timp a identității și comuniunii.

Al doilea studiu, a avut ca scop înțelegerea comportamentelor religioase, ca expresie a trei verbe: a spune, a face și a simți. Ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate} a stat la baza realizării acestui studiu. Caracterul obiectiv este prezent la nivelul comportamentelor vizibile, al faptelor, al gesturilor, iar caracterul subiectiv este la nivelul trăirilor, emoțiilor, sentimentelor. Întâlnirea faptelor, al gesturilor cu trăirile se realizează la nivelul cuvântului. Studiul face referire la identificarea relației, legăturii dintre trăirile interne și manifestarea lor exterioară la relația dintre corp și psihic, dintre corpul psihic și corpul fizic; având în vedere că studiul se referă la comportamentele religioase intervine și un al treilea termen - sacrul. Legătura dintre corpul fizic și corpul psihic este mediată de corpul spiritual

{corp fizic - corp psihic - corp spiritual}. În urma realizării analizei tematice am identificat următoarele teme:

- Cuvântul, gestul, trăirea religioasă sunt considerate expresii ale credinței; actul de credință având ca și indicatori gestul, cuvântul și trăirea religioasă, ultimul înțeles ca vibrație interioară;
- Credința și expresia ei, viața religioasă, reprezintă o nevoie existențială, o nevoie de sens; credința fiind determinată de nevoia de sens a omului; omul religios, omul total, omul complet se află la intersecția dintre spiritual și material; de asemenea, credința se caracterizează prin prezența îndoielii, care poate fi temperată de nevoia de sens;
- Credința este o modalitate de modelare a realității; credința devine o grilă de interpretare a realității;
- Cuvântul, gestul, trăirea religioasă asigură legătura cu divinul; comportamentul religios poate asigura intrarea persoanei în Terțul Ascuns;
- Viața religioasă are valoare individuală și este un element subiectiv, devenind raportarea conştientă şi liberă a omului la divinitate;
- Credința devine un aspect esențial al existenței, fiind o componentă naturală, centrală; cu rol de orientare, ce are la bază nevoia de sens;
- Unitatea dintre cuvânt, gest și trăire sugerează unitatea comportamentului religios; între cele trei aspecte ale comportamentului există o relație de interinfluență, de complementaritate dar și de congruență și constanță;

În context transdisciplinar, comportamentul religios, pe lângă sensul de terț inclus, asigură intrarea persoanei în Terțul Ascuns. Comportamentul religios asigură legătura cu divinul și stă la baza raportării voite, conştiente şi libere a omului la divinitate, raportare generată de nevoia de sens a omului.

Ultimul studiu a urmărit identificarea modalității de integrare a comportamentelor religioase în contextul vieții cotidiene, cât și trăirile și gândurile asociate diferitelor comportamente. Autoobservația, a stat la baza elaborării acestui studiu; imersia observatorului în aceeași situație cu cea pe care o observă, cât și dubla sa postură de obiect și subiect al investigației, a avut ca scop înțelegerea mai profundă a lumii cercetate.

Comportamentul religios, văzut în context transdisciplinar se referă la aspectul de terț inclus, care unește contrariile unui nivel de realitate pe un alt nivel de realitate. De pildă, contrariile care aparțin nivelului biologic, reprezentate de influențele de ordin genetic sunt conciliate cu manifestările și influențele de natură neurofiziologică, la nivelul psihic. De asemenea, contrariile nivelului psihic, trăirile interne sunt conciliate cu manifestările exterioare, cu influențele sociale și culturale, la nivelul sensibil la sacru etc..

Comportamentul religios reprezintă intrarea persoanei în Terțul Ascuns. Comportamentul religios asigură în acest sens legătura cu divinul și stă la baza raportării omului la divinitate, raportare generată de nevoia de sens a omului.

5.5 Contribuții personale

Prin intermediul acestui lucrări am dorit să studiem comportamentele religioase din perspectiva transdisciplinară:

- studierea comportamentelor religioase într-un cadru transdisciplinar, printr-un efort împletit cu cercetarea disciplinară, generând astfel o cunoaștere profundă și unitară.
- în acest capitol am prezentat trei studii pe care le-am realizat, studii care surprind complexitatea comportamentului religios: comportamentul religios este un stil de viață care mediază relația cu Dumnezeu, cu semnificații importante la nivelul întregii personalități și vieți; comportamentul religios reflectă omul în totalitatea sa, în relația sa cu divinitatea, ca relație cu societatea, cu lumea și cu sine. De asemenea, am subliniat caracterul unitar, integral al comportamentului religios, acesta neputând fi rupt de rutina zilnică a persoanelor;
- Rezultatele obținute cât și exemplele oferite de participanți vin în întâmpinarea nevoii de transdisciplinar, de realizare a unui dialog între diferitele discipline, un dialog care nu se poate întemeia pe conceptele uneia sau alteia, ci pe o punere în comun, iar ceea ce au în comun toate disciplinele este subiectul.

CAPITOLUL 6.
Concluzii generale

6.1. Concluzii

Această teză a oferit cadrul construirii unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și a comportamentului religios în special, pornind de la abordarea disciplinară oferită de psihologie. Perspectiva transdisciplinară întregeşte şi îmbogăţeşte studiile disciplinare, interdisciplinare sau multidisciplinare ale psihologiei, psihologiei religiei, neurofiziologiei, biologiei credinței etc..

Cercetările disciplinare, deși sunt de o mare importanță și profunzime, nu reprezintă decât ”licăriri în întunericul ignoranței despre ceea ce suntem de fapt”[278].

Descrierea abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios.

În contextul psihologiei religiei, comportamentului religios i s-a atribuit o grilă[279] de interpretare, care cuprinde criterii precum intenţionalitatea, integralitatea, dinamicitatea şi semnificaţia culturală. Analizând aceste criterii, se poate considera că psihologia religiei se referă, de fapt, la fenomenele interne, prin intenţionalitate fiind implicate procesele psihice energizante; prin integralitate şi dinamism, face referire la constituirea şi dezvoltarea personalităţii. Pe lângă criteriile caracteristice fenomenelor interne de influenţare a comportamentului, se află şi fenomenele externe, reprezentate prin criteriul de semnificaţie culturală; comportamentul religios fiind aici determinat și determinant. Individualitatea psihică nu este statică, ci ea are un puternic caracter dinamico-evolutiv. Comportamentul religios constituie în acest sens, o parte integrantă din experiența de viață a persoanei, acestea evoluând împreună.

[278] Polkinghorne, J., op. cit, p.72.
[279] Fizzotti, E., op. cit., pp. 78-80.

Fizzotti identifică modele explicative ale comportamentelor religioase, care corespund principalelor curente în psihologie. Aceste modele oferă o modalitate de lecturare şi interpretare a semnificaţiei psihologice a comportamentului religios.

Cercetările din psihologia religiei au pornit de la ipoteza că viaţa religioasă nu este reductibilă la o singură dimensiune ci prezintă un întreg spectru de dimensiuni ce pot fi concentrate în jurul a trei nuclee:

- credinţa[280]- considerată ca sistem de convingeri şi motivaţii,
- experienţa religioasă - trăirea afectivă, sentimentul religios,
- practica religioasă - ca ritual.

În mod tradiţional în studiul diferenţelor individuale, psihologia, se referă la trei domenii şi anume: cogniţie, afect şi comportament. Domeniul cogniţie se referă la credinţă şi la modul în care este conceptualizat aspectul ideologic al religiei. Domeniul afect se referă la sentimente şi atitudini emoţionale. Comportamentul se referă la fapte şi acţiuni. Psihologia religiei studiază diferenţele individule din aceste trei puncte de vedere {cogniţie - afect - comportament}.

Spilka, Hood, Hunsberger şi Gorsuch[281], ajung la concluzia că un comportament religios rezultă din interacţiunea mai multor variabile şi anume: variabilele ce ţin de cogniţie (credinţa şi valorile religioase) cât şi componentele afective. În viziunea autorilor, comportamentul religios reprezintă de fapt funcţionarea acestor două domenii.

Comportamentul religios este corelat cu alte componente, Fizzotti propunând o viziune ce se referă la o „realitate cu mai multe dimensiuni”[282], iar Spilka, Hood, Hunsberger şi Gorsuch identifică comportamentul ca suma componentelor sale - credinţă, valoare, afectivitate şi obicei.

Autorii menţionaţi intuiesc multidimensionalitatea vieţii religioase, deşi se referă la un singur nivel de realitate; aceștia nu identifică însă,caracterul integrator al comportamentului religios și nici interacțiunea dintre componente, la nivelul comportamentului reunindu-se atât cogniția, cât și afectivitatea.

[280] Leak şi al. 1999.
[281] Spilka, Bernard, Hood, Ralph, Hunsberger, B., Gorsuch, Richard, op. cit., p. 34.
[282] Fizzotti, E., op. cit., p. 79.

Analiza abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, prin evidențierea aspectelor pozitive, dar și a limitelor acesteia din perspectivă transdisciplinară.

Ca viziune de ansamblu asupra psihologie religiei, se observă spargerea fenomenului religios în bucăți, deşi psihologia religiei îşi propune abordarea fenomenului religios ca realitate concretă, unitară. Se poate constata o tendinţă spre o fragmentare tot mai mare şi spre aprofundarea unui domeniu cât mai ţintit.

În „Omul şi religia sa", Catalan[283] subliniază necesitatea de viziune unitară asupra fenomenului religios, spunând că religia nu poate fi redusă doar la aspectele sale emoţionale, sentimentale, subiective ori la dimensiunea sa socială sau la aspectul ritual, ci dimpotrivă, este vorba de o totalitate, în care intervin credințe, practici, sentimente, atitudini personale şi sociale. Pentru a cunoaşte omul din punct de vedere psihologic, sau din punctul de vedere al psihologiei religiei, sunt necesare refacerea fragmentelor, fenomen greu realizabil, din cauza neînțelegerilor de la nivel metodologic și conceptual dintre diferitele discipline.

Din dorinţa psihologiei de a fi recunoscută şi de a se impune ca disciplină ştiinţifică s-a ajuns la un nivel ridicat de reducţionism. Reducţionismul se referă aici la explicarea proceselor spirituale în termeni de procese psihice, care, la rândul lor, sunt explicate prin procesele biologice (fiziologice, anatomice, neurologice etc.), care, la rândul lor, sunt explicate prin procesele fizice sau chimice. Cu alte cuvinte, un om de știință care se conformează doar viziunii comunității sale științifice monodisciplinare cade în capcana de a reduce spiritualitatea la materialitate. De pildă, fenomenul religios a fost redus pe rând la emoție, afect, trebuință, convingere etc.. Trebuie să se țină cont, că dezideratul este cunoașterea omului, nu doar partea sa religioasă, biologică sau psihică. Întregul nu se reduce doar la suma părților. Realitatea este alcătuită din relații iar întregurile au o semnificație care o depășește pe aceea a părților.

[283] Catalan, J. F., op. cit., p. 16.

Identificarea semnificației comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar.

Din punct de vedere transdisciplinar, al axiomei logice, comportamentul religios reprezintă terțul inclus, iar terțul inclus unește. În acest caz, comportamentul religios devine limbaj, comunică ceva. Această comunicare se realizează pe nivele de realitate diferite. Este vorba de o comunicare pentru sine, în sine, care presupune acordarea gesturilor la trăire și gând, o vibrare la unison a întregii ființe prin rugăciune, ritual, sacrificiu.

Comportamentul religios, văzut ca atitudine, înțeles că trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un trans-limbaj, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru. Omul poate deveni o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului.

Se poate vorbi de o înclinație naturală, despre un impuls universal a fiecăruia spre religiozitate sau spiritualitate. Putem face afirmația că există în fiecare o predispoziție spirituală, o sensibilitate sau o deschidere spre sacru. Această capacitatea de a fi deschis sau receptiv, aparține unui alt nivel de realitate. Așa cum predispozițiile genetice aparțin nivelului biologic, iar predispozițiile psihice (temperament, aptitudini) aparțin nivelului psihic, tot așa și predispoziția spiritual-religioasă aparține altui nivel de realitate.

Nivelul sensibil la sacru se referă la capacitatea sau atitudinea omului de ”a fi deschis” de a recepta informația. La nivelul sensibil la sacru sunt integrate premisele dialogului. În termeni de comunicare, nivelul sacrului este purtătorul codului prin intermediul căruia este descifrată informația. Nivelul sensibil la sacru facilitează comunicarea omului cu Terțul Ascuns. Totuși, experiența religioasă este greu asimilabilă unui nivel de realitate. Comunicarea omului cu Terțul Ascuns, presupune capacitatea de a dialoga dar și capacitatea de a asculta, de a da și de a primi în același timp. Nivelul sensibil poartă cu el disponibilitatea omului de a da și de a primi. Astfel, omul devine o ființă unificată în sine și cu sine, doar prin și după integrarea sacrului.

O precizare trebuie făcută, și anume, că un comportament religios nu aparține unui singur nivel de realitate, ci, acesta aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de

realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului. Toate nivelurile de realitate purtând în sine potențialul experienței religioase[284].

Identificarea modalității de integrare a comportamentului religios în viața omului modern din perspectivă transdisciplinară.

Înțelegerea unui comportament religios din punct de vedere transdisciplinar se poate realiza doar printr-o unificare la nivelul ființei a celor două forme de cunoaștere, contradictorii dar complementare, și anume cunoașterea interioară cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. În absența acestei unificări nu se poate vorbi de înțelegere sau de comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect, ci de confuzie. De asemenea, înțelegerea sau găsirea sensului presupune unirea cunoașterii cu trăirea.

În contextul acestei lucrări, comportamentul religios dobândește sensul de terț inclus, care unește contrariile aparent ireconciliabile, din punct de vedere psihologic; comportamentul religios devenind manifestare exterioară și trăire interioară într-un alt nivel de realitate, care presupune relația cu sacrul. De asemenea, rolul major al comportamentului religios este de a asigura comunicarea persoanei cu divinitatea, dar în același timp, practicarea anumitor comportamente asigură dobândirea unei identități; comportamentul religios asigură deci, realizarea în același timp a identității și a comuniunii.

Legătura dintre corpul fizic și corpul psihic este mediată de corpul spiritual {corp fizic - corp psihic - corp spiritual}. Cuvântul, gestul, trăirea religioasă sunt considerate expresii ale credinței; actul de credință având ca și indicatori gestul, cuvântul și trăirea religioasă, ultimul înțeles ca vibrație interioară; Credința și expresia ei, viața religioasă, reprezintă o nevoie existențială, o nevoie de sens; aceasta fiind determinată de nevoia de sens a omului; omul religios, omul total, omul complet se află la intersecția dintre spiritual și material; de asemenea, credința se caracterizează prin prezența îndoielii, care poate fi temperată de nevoia de sens; Cuvântul, gestul, trăirea religioasă asigură legătura cu divinul.

În context transdisciplinar, comportamentul religios, pe lângă sensul de terț inclus, asigură intrarea persoanei în Terțul Ascuns. Comportamentul religios asigură legătura cu

[284] Newberg, A., Daquili, E., Rause,V., 2008.

divinul şi stă la baza raportării voite, conştiente şi libere a omului la divinitate, raportare generată de nevoia de sens a omului.

Argumentarea necesității unei abordării transdisciplinare, ca o completare a unei abordări disciplinare, în studierea comportamentului religios.

Metodologia transdisciplinară îmbogățește celelalte discipline, aducându-le clarificări noi şi necesare, care nu pot fi generate de o metodologie disciplinară; totuși metodologia transdisciplinară nu înlocuiește metodologia fiecărei discipline.

Transdisciplinaritatea propune un dialog între diferite discipline, un dialog, care nu se poate realiza pornind de la conceptele uneia sau alteia, deoarece un dialog presupune o punere în comun. Ceea ce au în comun toate disciplinele este subiectul. Un subiect, care de-a lungul istoriei, a fost considerat obiect, un obiect al studiilor științifice, ce a fost disecat, formalizat sau manipulat.

Împletirea disciplinelor se realizează sub semnul terţului inclus, într-o Realitate care este în acelaşi timp unitate deschisă şi pluralitate complexă. Realitatea este, deci transdisciplinară, reclamând o viziune unificată a ştiinţelor exacte şi a ştiinţelor umane.

Pe lângă dialogul între discipline, transdisciplinaritatea, propune și un dialog între Subiect şi Obiect. Acestea sunt distincte, separate, dar în același timp sunt unite prin Terțul Ascuns. Prin intermediul terţului ascuns, acestea se află într-o relație dinamică, păstrându-și însă identitatea. Ternarul Subiect - Obiect - Terț Ascuns reprezintă cele trei fațete ale unei singure și aceleiași Realități.

Transdisciplinaritatea propune luarea în considerare a unei realităţi multidimensionale, structurate pe nivele multiple, care să înlocuiască realitatea unidimensională, pe un singur nivel a gândirii clasice. Fiecare nivel fiind înzestrat cu propriul set de legi, diferit de cel al celorlalte niveluri; un nivel fiind ceea ce este, deoarece toate celelalte există în același timp, dar niciun nivel nu reprezintă un loc privilegiat de înțelegere a celorlalte niveluri.

De pildă, în psihologie, comportamentul religios este abordat ca un factor integrator, la nivelul căruia se întâlnesc credința, valoarea în sens de etică, afectivitatea și obiceiul, comportamentul căpătând astfel unicitate. Psihologia recunoaște aspectul complex al comportamentului religios, prin niveluri de organizare, iar prin modelul transpersonal reușește

să integreze și aspectul spiritual în ecuația înțelegerii comportamentului religios. Ceea ce lipsește și ceea ce omite psihologia, deși identifică aspectul multidimensional al comportamentului religios, este că la nivelul acestuia se unifică contrarii ireconciliabile pe un singur nivel de realitate. La nivelul comportamentului religios, se unifică manifestările exterioare și trăirile interioare într-un alt nivel de realitate, care presupune relația cu sacrul. La nivelul comportamentului se reunesc atât cogniția, cât și afectivitatea, corpul individual și corpul social. Comportamentul religios mijlocește însă, relația omului cu divinitatea.

6.2. Contribuții personale și direcții de studiu

Vom enumera câteva dintre contribuțiile personale în această teză:

- oferirea unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și asupra comportamentului religios, pornind de la abordarea disciplinară oferită de psihologie;
- argumentarea necesității unei abordării transdisciplinare, ca o completare a unor abordări disciplinare, în studierea comportamentului religios;
- realizarea unei analize a abordărilor din psihologia religiei asupra comportamentului religios, din perspectivă transdisciplinară;
- identificarea semnificației comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar;
- din punct de vedere transdisciplinar, comportamentul religios este rezultatul interacțiunii simultane a tuturor nivelurile de realitate ale Subiectului, niciun nivel nefiind un loc privilegiat pentru înțelegerea comportamentului religios;
- comportamentul religios aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului;
- comportamentul religios, văzut ca atitudine, trăire și faptă, față de sacru, poate fi un limbaj, un trans-limbaj, deoarece, acesta face posibil dialogul între ființele umane prin raportare la sacru, și între om și divinitate;
- am identificat comportamentul religios sub două aspecte, ca terț inclus, ce unește cuplul de contrarii A și non-A; și ca intrare a persoanei în Terțul Ascuns;

- identificarea nivelului sensibil la sacru, care se referă la capacitatea de a fi deschis sau receptiv la sacru; afirmarea existenței unei predispoziții spirituale, a unei sensibilități sau a unei deschideri spre sacru. Așa cum predispozițiile genetice aparțin nivelului biologic, iar predispozițiile psihice (temperament, aptitudini) aparțin nivelului psihic, tot așa și predispoziția spiritual-religioasă aparține altui nivel de realitate;
- nivelul sensibil la sacru facilitează comunicarea omului cu Terțul Ascuns, prin disponibilitatea omului de a da și de a primi, de a se uni în timp ce rămâne separat;
- credința traversează toate nivelurile de realitate ale ființei; credința este în același timp risc și curaj, o certitudine și o îndoială dar și unire și separare;
- nivelului sensibil la sacru îi aparțin opusele separare și unire, deoarece, acolo unde există credință, există tensiunea dintre participarea la absolut şi separarea de el.

Direcțiile de studiu deschise prin această teză vor fi analizate din mai multe puncte de vedere:

- ca necesitate a unei abordări transdisciplinare, ca și o completare a unor abordări disciplinare, cum a fost cazul acestei teze;
- ca influență a unei abordări transdisciplinare asupra psihologiei;
- ca impact asupra psihologiei religiei.

Analiza direcțiilor de studiu va avea ca bază atitudinea transdisciplinară prin utilizarea unui trans-limbaj și a unei metodologii transdisciplinare.

Necesitatea unei abordări transdisciplinare se desprinde chiar din concluziile acestei teze, și anume, în studiul unui fenomen nici o disciplină nu este una privilegiată, ci este necesară comunicarea dintre discipline. O imagine a omului poate fi oferită de către psihologie, neurologie, biologie, antropologie, sociologie, istorie etc.., dar ceea ce oferă fiecare disciplină sunt doar frânturi din tabloul a ceea ce este omul. Refacerea tabloului ar reprezenta un efort epuizabil, dacă nu imposibil. Transdisciplinaritatea propune o re-citire a tabloului omului, o recitire care depășește o simplă recompunere a informațiilor oferite de discipline. Transdisciplinaritatea propune comunicarea între discipline; această comunicare ar

fi posibilă doar prin adoptarea unei atitudini transdisciplinare. Rolul atitudinii transdisciplinare este de a acționa în sens evolutiv prin depășirea opozițiilor binare și a antagonismelor.

Din acest punct de vedere se pot întrezări influențele transdisciplinarității asupra psihoterapiei și consilierii psihologice, prin logica terțului inclus, a terțului ascuns și complexității, însoțite de atitudinea transdisciplinară, toate acestea reprezentând aspectele esențiale pentru o intervenție eficientă.

Atitudinea transdisciplinară se referă la concilierea contrariilor, conciliere care nu se poate realiza decât pe un alt nivel de realitate, unde cei doi poli pot fi împreună. Acest nou comportament – de a fi împreună, se poate realiza prin armonia dintre ființa individuală și cea socială, sau prin armonia și congruența dintre ființa intimă, interioară și expresia ei exterioară, socială, este vorba aici de autenticitatea ființei umane lipsită de carapacea aparenței.

Realizarea unei relații autentice cu celălalt nu se poate realiza decât după ce există o relație autentică cu sine, sau găsirea locului potrivit în sine însuși. Comunicarea fiind în acest sens corespondența locurilor potrivite din sine și din celălalt, adică fundamentul veritabilei comuniuni. O comunicare realizată în acest fel este o comunicare autentică, caracterizată prin congruența mesajelor și congruența participanților, este o (co) municare lipsită de orice aparență sau distorsiune care ar putea să o blocheze.

Deci, a fi tolerant, și a avea o atitudine transdisciplinară înseamnă a-i acorda celuilalt ocazia de a fi diferit, de a fi altul, de a fi separat. Din punct de vedere transdisciplinar, toleranța înseamnă să te regăsești pe tine însuți în celălalt. Nu se referă la acceptarea pasivă a celuilalt, ca fiind diferit, ci de a găsi la celălalt, care este diferit, ceva comun, de a fi împreună dar în același timp separați.

Impactul abordării transdisciplinare asupra psihologiei religiei se referă în primul rând la reconsiderarea poziției Subiectului și promovarea unității cunoașterii exterioare și interioare; de asemenea metodele utilizate cu precădere de către psihologie sunt metodele cantitative, care presupun neutralitatea cercetătorului și metode experimentale riguroase. Ca alternativă, metodele calitative oferă o înțelegere mai bogată, mai nuanțată și autentică a fenomenelor psihologice. Având în vedere că realitatea este una plastică, fluidă, metodele calitative oferă perspective multiple asupra fenomenului studiat, depășind astfel opoziția dintre obiectiv și subiectiv. Reconsiderând poziția subiectului, cercetătorul este ”prezent” ca parte

intrinsecă a fenomenului pe care vrea să-l înțeleagă. De asemenea, perspectiva transdisciplinară oferă cadrul optim pentru comunicare, între diversele discipline științifice, cât și cu arta. Psihologia religiilor ar putea beneficia de pe urma acestor interrelații având în vedere complexitatea fenomenului studiat.

De asemenea, ca direcții de studiu pot fi considerate și continuarea și dezvoltarea perspectivei asupra comportamentului religios identificat în această lucrare, prin promovarea și aderarea la o atitudine transdisciplinară sau, în acest caz, transreligioasă. Suntem convinși, că sensurile de studiu sunt vaste, ținând cont de caracterul plastic și complex al realității.

REZUMAT

Formularea unei perspective transdisciplinare asupra comportamentului și a comportamentului religios în special, este posibilă doar pornind de la o abordare disciplinară, în acest caz a psihologiei. Perspectiva transdisciplinară are rolul de a rafina și a împlini studiile disciplinare.

Abordarea transdisciplinară a comportamentului religios s-a bazat în primul rând pe abordările din psihologia religiei, iar prin intermediul analizei acestor abordări din perspectiva grilei transdisciplinare, au fost generate semnificații ale comportamentului religios din punct de vedere transdisciplinar. Aceste semnifcații constituie la rândul lor, un argument important pentru necesitatea unei abordării transdisciplinare, ca o completare a uneia disciplinare, în studierea comportamentului religios.

Această lucrare vizează deci, transgresarea cunoașterii disciplinare a psihologiei religiei, subliniind necesitatea abordării transdisciplinare, prin atingerea unei obiectivități subiective și a unei subiectivități obiective. Opoziția dintre subiectiv-obiectiv a fost depășită prin acceptarea caracterului complex al comportamentului religios, fiind astfel valorificat ternarul {obiectivitate – subiectivitate – complexitate} al metodologiei transdisciplinare. Acest ternar reprezentând coloana vertebrală a prezentei lucrări. Alt ternar care susține lucrarea este reprezentat de {cunoaștere – înțelegere – ființă}; toate studiile realizate în cadrul acestei lucrări fiind străbătute de acest ternar. Înțelegerea se poate realiza doar prin unificarea celor două forme de cunoaștere, contradictorii dar complementare. Unificarea la nivelul ființei se realizează deci, prin unificarea cunoașterii interioare cu cea exterioară, cunoașterea rațională cu cea tainică. Iar înțelegerea reprezintă, de fapt, comunicarea armonioasă dintre Subiect și Obiect.

Văzut din perspectivă transdisciplinară, comportamentul religios este lecturat prin intermediul metodologiei transdisciplinare, ca terț inclus, ca acces al persoanei în Terțul Ascuns, recunoscându-se astfel caracterul complex. Comportamentul religios este rezultatul interacțiunii simultane a tuturor nivelurile de realitate ale Subiectului, deoarece înțelegerea comportamentului religios, nu se poate realiza de pe un singur nivel de Realitate.

În concluzie, comportamentul religios aparține și se manifestă la nivelul tuturor nivelurilor de realitate, omul tinzând la unificare prin integrarea sacrului. De asemenea, comportamentul religios, este văzut ca atitudine, trăire și faptă, față de sacru, și poate deveni un limbaj, sau un trans-limbaj. Comportamentul religios face posibilă comunicarea între ființele umane prin raportare la sacru, mijlocește comunicarea între om și divinitate și se referă la o comunicare pentru sine și în sine, presupunând acordarea gesturilor la trăire și gând, implicând o vibrare la unison a întregii ființe.

7. BIBLIOGRAFIE

7.1. Bibliografie principală

- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*, traducere din limba franceză de Horia Mihail Vasilescu, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Nicolescu, Basarab, *Noi, particula şi lumea*, traducere din limba franceză de Vasile Sporici, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
- Nicolescu, Basarab, *Ion Barbu. Cosmologia „Jocului secund”*, postfață de Pompiliu Crăciunescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004a.
- Nicolescu, Basarab şi Camus Michel, *Rădăcinile libertății*, traducere de Carmen Lucaci, Editura Curtea Veche Publishing, București, 2004b.
- Nicolescu, Basarab, *Știința, sensul şi evoluția. Eseu asupra lui Jakob Böhme,* Ediția a III-a, prefață de Antoine Faivre, traducere din limba franceză de Aurelia Batali, Editura Cartea Românească, București, 2007.
- Nicolescu, Basarab, *Moartea astăzi*, Editura Curtea Veche, București, 2008.
- Nicolescu, Basarab, *Ce este realitatea? Eseu în jurul gândirii lui Stéphane Lupasco,* traducere din limba franceză de Simona Modreanu, Editura Junimea, Iași, 2009.
- Nicolescu, Basarab, *De la Isarlîk la Valea uimirii (I). Interferențe spirituale,* Editura Curtea Veche, București, 2011.
- Nicolescu, Basarab, *De la Isarlîk la Valea uimirii (II) Drumul fără sfârşit*, Editura Curtea Veche, București, 2011.
- Nicolescu, Basarab, „Physique contemporaine et Tradition occidentale”, în *3e Millénaire*, nr. 2, mai-iunie, 1982, pp. 10-12.
- Nicolescu, Basarab and Cilliers, Paul, ”Complexity and transdisciplinarity – Discontinuity, levels of Reality and the Hidden Third”, în *Futures*, Vol. 44, nr. 8, octombrie 2012, p. 711–718, 2012.
- *Nicolescu Basarab: neobosit căutător de adevăr*, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2012.

- Nicolescu, B., ”Methodology Of Transdisciplinarity – Levels Of Reality, Logic Of The Included Middle And Complexity”, în *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*, Vol. 1, nr.1, pp.19-38, 2010.
- ”Transdisciplinary approaches of the Dialogue between Science, Art and Religion in the Europe of Tomorrow”, Contributions to the International Congress held in Sibiu, 9-11 September 2007, Editors: Basarab Nicolescu, Magda Stavinschi, Curtea Veche, București, 2008.
- Nicolescu, Basarab, ”Levels of Reality and Non-reductionism- Jung, Pauli, Lupasco Confronted with the Psychophysical Issue / Niveluri de realitate si non-reductionism - Jung, Pauli, Lupasco în fata problemei psihofizice”, în *Convorbiri literare*, Iași, nr. 12, Decembrie, 2008.
- Nicolescu, B., ”If Science and Religion Accept to Dialogue, Then the Blind Will See and the Deaf Will Hear”, în *Transdisciplinary in Science and Religion*, nr. 6, Curtea Veche, București, 2009.
- Thierry, Magnin*, Între ştiinţă şi religie, Căutare a sensului în lumea de azi*, traducere din limba franceză de Simona Modreanu, prefață de Basarab Nicolescu, Editura Junimea, Iași, 2007.
- Thierry, Magnin, *A deveni tu însuți în lumina științei și a Bibliei*, traducere din limba franceză de Alexandra Corina Stavinschi, Editura Curtea Veche, Colectia Știință și Religie, București, 2007b.
- Thierry, Magnin, *Întâlnire cu infiniturile - rugăciunile unui preot-savant*, traducere din limba franceză de Anca Rotescu, Editura Curtea Veche, 2009.
- Roderick, L. J., ”Deciphering Interdisciplinary and Transdisciplinary Contributions”, în *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*, Vol. 1, pp. 111-116, 2010.
- Memelis, G., Iosif, A., Răileanu, D., ”A Transdisciplinary Perspective on the Concept of Reality”, în *Transdisciplinary in Science and Religion*, nr. 6, Curtea Veche, București, 2009.
- Memelis, G., Iosif, A., Răileanu, D., *Realitatea transdisciplinară: o fuziune de orizonturi ale teologiei, științei și filosofiei*, Editura Curtea Veche, Colecția Știință și Religie, București, 2010.

- *Cel mai greu în viață este să-ți găsesti locul* - interviu cu Basarab Nicolescu. Autor: Ovidiu Simonca în Observator Cultural, nr. 517, 19 martie 2010.

7.2. Bibliografie secundară

- Adler, A., *Sensul vieții*, Editura Iri, București, 1995
- Adler, A., *Psihologia școlarului greu educabil*, Editura Iri, București, 1995b.
- Aimé Michel, *Metanoia. Fenomene fizice ale misticismului*, traducere de Radu I. Petrescu, Nemira, 1994.
- Albright & Ashbrook, "Where God and Science Meet", ed Andresen J., în *Religion in Mind: Cognitive Perspectives on Religious Belief, Ritual, and Experience*, Cambridge,Univ. Press, Cambridge, 2001.
- Allport, G. W., *Becoming*, Yale University Press, New Haven, 1955.
- Allport, G. W., Ross, J. W., "Personal religious orientation and prejudice", în *Journal of Abnormal & Social Psychology*, Vol 5, 1967
- Allport, G. W., *The Nature of Prejudice*, MA: Addison, Cambridge, 1954
- Anania, V., Sasu, A., *Despre noi și despre alții*, Editura Curtea Veche, București, 2009.
- Andresen J, ed., *Religion in Mind: Cognitive Perspectives on Religious Belief, Ritual, and Experience*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2001.
- Ansbacher, H. L., Ansbacher, R. L., *The Individial Psychology of Alfred Adler*, Harper Tortchboocks, New York, 1964.
- Arhiepiscop Chrysostomos, *Studiile transdisciplinare și intelectualul ortodox: Confruntarea științei și a studiilor contemporane în context tradiționalist*, Editura Curtea Veche, București, 2009.
- Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, Editura Polirom, Iași, 1996
- Arsenie Papacioc, interviu în Ortodoxia, în mărturisiri contemporane, Editura Sophia, Bucureşti, 1998
- Atkinson, R., *Introducere în psihologie*, Editura Tehnică, București, 2002.
- Atran, S., *Genesis of suicide terrorism*, în Science, 299, 1534-1539, 2003.

- Bandura, A. Ross, D., & Ross, S. A, ”Transmission of aggression through the imitation of aggressive models”, în *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 1961.
- Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M.,& Tindall, C., *Qualitative Methods in Psychology, A Research Guide*, Open University Press, Buckingham, 1995.
- Barrett, J. L., ”Cognitive constraints on Hindu concepts of the divine”, în *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 37, 608–19, 1998.
- Bhugra, D., ed., *Psychiatry and Religion: Context, Consensus and Controversies*, Routledge, London ,1996.
- Birch, Ann, Hayward, Sheila, *Diferenţe interdindividuale*, editura Tehnică, Bucureşti, 1999.
- Boehnlein, J. K., ed., *Psychiatry and Religion: The Convergence of Mind and Spirit*, American Psychiatric Press, Washington DC, 2000.
- Boyer P., *Religion Explained*, Basic Books, New York, 2001
- Braun, V. and Clarke, V., ”Using thematic analysis in psychology*”,* în *Qualitative Research in Psychology*, vol. 3, nr. 2, 2006.
- Brown WS, Murphy N, Malony HN., *Whatever Happened to the Soul?: Scientific and Theological Portraits of Human Nature*, MN: Fortress, Minneapolis, 1998.
- Buber, M., *I and Thou*, Scribner, New York, 1958
- Burcu, Aurel, *Piramida trebuinţelor umane fundamentale*, Editura Fundaţiei Mercur, 2003.
- Buzalic, Alexandru, Buzalic, Anca, *Psihologia religiei*, Editura Logos, Oradea, 1999.
- Byrd, Radolph, ”Positive Therapeutia Effects of Intercessory Prayer in a Coronary Care Unit Population”, în *Southern Mediacal Journal*, nr. 81, pp. 826-829, 1988.
- Caputo, J. D., Vattimo, G., *După moartea lui Dumnezeu*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2008.
- Catalan, Jean- Francois, *Omul şi religia sa,* Editura Polimark, Bucureşti, 1997.
- Chesnut, F. G., ”The Seven Faces of the Experiencemof the Divine Reality. Rudolf Otto and the Idea of the Holy”, Part 2, în *God and Spirituality: Philosophical Essays*, 2008.

- Chirilă, I., Metanoia, ”Reality and the Holy Spirit: An Answer to the Idolization of Logics”, în *Transdisciplinary Studies, Science, Spirituality, Society*, nr. 1, Curtea Veche, Bucureşti, 2011.
- Choi, B.C. K., Pak A. W. P., ”Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: Definitions, objectives, and evidence of effectiveness”, în *Journal of the Canadian Society for Clinical Investigation*, nr. 29, 2006.
- Chrétien, J.-L., ”Cuvântul rănit. Fenomenologia rugăciunii”, în *Fenomenologie şi teologie*, Editura Polirom, Iaşi, 1996.
- Clayton, P., ed., *The Oxford handbook of religion and science,* Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Cosmovici, A., *Psihologie Generală*, Editura Polirom, Iaşi, 1996.
- D’Onofrio BM, Eaves LJ, Murrelle L, Maes HH, Spilka B., ”Understanding biological and social influences on religious affiliation, attitudes, and behaviors: a behavior genetic perspective”, în *Journal of Personality*, vol. 67, nr. 6, p. 953–984, 1999.
- Damasio, A., *În căutarea lui Spinoza- Cum explică știința sentimentele*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Denzin, N., Lincoln Y., *Handbook of Qualitative Research*, Sage Publications, 2003.
- Dreikurs, H., și Mosak, R., ”Spirituality: The fifth life task”, în *Journal of Individual Psychology*, Vol. 56, nr. 3, Texas Press University, 2000.
- Dudley, R.L., Cruise, R.J., ”Measuring Religious Maturity: A Proposed Scale”, în *Review of Religious Research*, Vol. 32, nr.2, p. 97–109, 1990.
- Eliade, Mircea, *Imagini şi simboluri*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, Humanitas, București, 1992.
- Elkins, D. N., ”Beyond religion: toward a humanistic spirituality”, în *The Handbook of Humanistic Psychology: Leading Edges in Theory, Research, and Practice*, ed. Kirk J. Schneider & James F. T. Bugental & J. Fraser Pierson Sage, Thousand Oaks, cap. 16. pp. 201–12, 2001.

- Emmons, R. A., McCullough, M. E., ed., ”Religion in the Psychology of Personality”, în *Journal of Personality*, Vol. 67, nr. 6, 1999.
- Emmons, R. A., Paloutzian, R. F., ”The Psychology of Religion: Recent Progress and Future Directions”, în *Division One of the American Psychological Association*, vol. 40, nr.2, 2005.
- Emmons, R. A., *The Psychology of Ultimate Concerns: Motivation and Spirituality in Personality*, Guilford, New York, 1999.
- Emmons, R.A., & Paloutzian, R.F., ”The psychology of religion”, în *Annual Review of Psychology*, nr. 54, p. 377-402, 2003.
- Evdokimov, P., *Rugăciunea în biserica de Răsărit*, Editura Polirom, Iaşi, 1996.
- Faber, H., *Psychology of Religion*, SCM Press, London, 1976.
- Fizzotti, Eugenuio, *Sette e nuovi movimenti religiosi*, Paoline Editoriale Lilbri, San Paolo, 2007.
- Fontana, A., & Frey, J., ”Interviwing, the Art of Sciences”, în *Handbook of Qualitative Research*, ed. Denzin N., şi Lincoln Y., Sage, London, p. 361-376, 1994.
- Frank Lake, *Clinical Theology. A Theological and Psychiatric Basis to Clinical Pastoral Care*, Darton Longman and Todd, London, 1966.
- Frankl, V., *Men`s search for meaning: An introduction to logotherapy*, Washington Square Press, New York, 1963.
- Freud, S., *Opere esenţiale, Vol.9: Studii despre societate şi religie*, Editura Trei, 2010.
- Georges Gusdorf, *L'expérience humaine du sacrifice*, Paris, 1949.
- Gheorghe Guţu, *Dicţionar latin-român*, cuvânt înainte al autorului, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973.
- Girard, Rene, *Violenţa şi Sacrul*, Editura Nemira, Bucureşti, 1995.
- Gregersen, N., H., *Dumnezeu într-o lume evoluționistă,* Editura Curtea Veche, București, 2007.
- Guba, E. G., Lincoln, Y. S., (1994). ”Competing paradigms in qualitative research”, în N. K. Denzin & Y.S. Lincoln, ed., *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1994, pp. 105-117.

- Hall, G. S., *Adolescence: Its Psychology and Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, 2 Vol., Appleton, New York, 1904.
- Hall, G. S., *Jesus, the Christ, in the Light of Psychology*, 2 Vol., Appleton, New York, 1917
- Heschel, A. J., *God in search of man*, Farrar, Straus and Cudahy, New York, 1955
- Hill, P. C., Hood, R. W. Jr., *Measures of Religiosity,* AL: Religious Educ. Press, Birmingham, 1999.
- Hirsch H. G., Hoffmann-Riem H., Biber-Klemm S., ed., *Handbook of Transdisciplinary Research*, Springer Science, 2008.
- Ierod. Cleopa Paraschiv, Arhim. Mina Dobzeu, *Rugăciunea lui Iisus, Unirea minţii cu inima şi a omului cu Dumnezeu*, Colectia „Rugul aprins", Editura Agaton, Făgăraş, 2002
- Iluț, P., *Abordarea calitativă a socioumanului*, Editura Polirom, Iași, 1997.
- Iorga, Lucia, *De la ateism la sfinţenie: O abordare psihologică a motivaţiei comportamentului religios*, Editura Elena Francisc Publishing, Bucureşti, 2007.
- James, W., *The Varieties of Religious Experience,* Longmans, New York, 1902.
- James, W., *Varieties of religious experience*, University Books, New York, 1963.
- Jaspard, J. M.,"Quest-ce croire? Reperes epistemologiques pour situer croyonce et foi, dans le contexte religieux*",* în *Catechise*, 1995, Paris, nr. 139.
- Jung, C. G., *Opere Complete, Psihologia religiei vestice şi estice*, Editura Trei, Bucureşti, 2010.
- Jung, Carl Gustav, *Memories, Dreams, Reflections*, New York: Random House, 1965.
- Kirkpatrick L. A., "Toward an evolutionary psychology of religion and personality", în *Journal of Personality*, Vol. 67, p. 921–52, 1999.
- Klein, T. J., "The Transdisciplinary Moment(um)", în *Integral Review*, Vol. 9, nr. 2, 2013.
- Koenig, H. G., ed., *Handbook of Religion and Mental Health*, CA: Academic, San Diego, 1998.
- L. Bouyer, *Le rite et l'Homme*, Coll. „Lex Orandi", Ed. Du Cerf, Paris, 1962

- Lardner, D., John Tully Carmody, *Mysticism: Holyness East and West*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1996
- Laurenţiu, Florica, Elena, *Vânătoarea de simboluri*, Editura SCARA, Bucureşti, 2002.
- Leak, G, Fish, S., "Development and initial validation of a measure of religious maturity", în *International Journal for the Psychology of Religion*, nr.9 , pp. 83–104, 1999.
- Louis Gardet, *Études de philosophie et de mystique comparées*, Librairies philosophique J. Vrin, Paris, 1972.
- Louth, A., "Mysticism", în *A Dictionary of Christian Spirituality*, edited by Cordon S. Wakefields, SCM Press Ltd., London, 1983.
- Manenti, A., *Vocazione psicologia e grazia: prospettive di integrazione*, Edizioni Dehoniane, 2003.
- Maslow, Abraham, *Motivaţie şi Personalitate*, Editura Trei, 2007.
- McNamara P., "Religion and the frontal lobes", în *Religion in Mind: Cognitive Perspectives on Religious Belief, Ritual, and Experience,* Cambridge: Cambridge Univ. Press, pp. 237–56, 2001.
- Miclea, Mircea, *Psihologie cognitivă: modele teoretico - experimentale*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Miller, W. R., ed., *Integrating Spirituality into Treatment: Resources for Practitioners*, American Psychology Association, Washington DC,1999.
- Moldovan, I., *Introducere în psihologia vieţii religioase*, Editura Logos'94, Cluj-Napoca, 2001a.
- Moldovan, I., *Psihologia vieţii religioase*, Editura Logos'94, Cluj-Napoca, 2001b.
- Neacşu, Ioan, *Civilizaţie şi conduită*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.
- Newberg, A., Eugene d'Aquili, Vince Rause, *De ce nu dispare Dumnezeu - Ştiinţa creierului şi biologia credinţei*, Curtea Veche, colecția Știința și religie, București, 2008.

- Newberg, A., Mark Robert Waldman, *Cum ne schimbă Dumnezeu creierul - Descoperirile inovatoare ale unui prestigios neurolog*, Curtea Veche, colecția Știință și religie, București, 2009.
- Nichifor Crainic, *Sfinţenia împlinirea umanului*, Ed. Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, Iaşi, 1993.
- Note de curs, Fundamentele psihologiei, Conf.univ.dr.Mihai Aniţei
- Opre, Adrian (coord.), *Noi tendințe în psihologia personalității. Modele teoretice*, vol I, Editura ASCR Cluj-Napoca, 2002.
- Otto, Rudolf, *The Idea of the Holy: An Inquiry into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and Its Relation to the Rational*, 2nd ed., Oxford University Press, Oxford, 1950.
- Palmer, M., *Freud şi Jung despre religie*, Editura Iri, Bucureşti, 1999
- Paloutzian R. F., Kirkpatrick L.A., ed., "Religious influences on personal and societal well-being", în *Journal of Social Issues*, vol. 51, nr. 2, 1995.
- Pargament, K. I., *The Psychology of Religion and Coping*, Guilford, New York, 1997.
- Părintele Galeriu, *Jertfă şi răscumpărare*, Editura Harisma, 1991.
- Peck, Scott, *The different drum: community making and peace*, Touchstone, New York, 1987.
- Polkinghorne, J., *Quarci, haos și creștinism*, Curtea Veche, colecția Știința și religie, București, 2006.
- Polkinghorne, J., *Teologia în contextul Științei*, Curtea Veche, colecția Știința și religie, București, 2010.
- Pollack, R., *Credința biologiei și biologia credinței*, Editura Curtea Veche, București, 2007.
- Popa - Velea, Ovidiu, *Științele comportamentului uman: Aplicații în medicină*, Editura Trei, București, 2010.
- Powell, L. H., Shahabi, L., & Thoresen, C. E., "Religion and spirituality: Linkages to physical health", în *American Psychologist*, nr. 58, 2003.
- Regan, Clark, "Spirituality and I.Q.: Are They Linked?", în *Explorations: An Undergraduate Journal*, Califronia University, Davis, 2004.

- Richards, P. S., Bergin, A. E., *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy*, American Psychology Association, Washington, DC, 1997.
- Richards, PS, Bergin AE, ed., *Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity*, American Psychology Association, Washington, DC, 2000.
- Rogers, Carl, *A deveni o persoană. Perspectiva unui psihoterapeut*, Editura Trei, 2008.
- Rosengren KS, Johnson CN, Harris PL, ed., *Imagining the Impossible: Magical, Scientific, and Religious Thinking in Children*, Cambridge Univ. Press, New York, 2000.
- Sagan, Carl, *Diversitatea experienţei stiintifice. O viziune personală asupra căutării lui Dumnezeu*, Curtea Veche, colecția Știința și religie, București, 2009.
- Schneider, K. J., Bugental, J. T., Pierson JF, ed., *The Handbook of Humanistic Psychology: Leading Edges in Theory, Research, and Practice,* Sage, Thousand Oaks, 2001.
- Schwandt, T., "Constructivism, interpretivist approaches to human inquiry*",* în *Handbook of Qualitative Research*, ed. Denzin N. si Lincoln Y., 118-137, Sage, London, 1994.
- Shafranske, E. P., ed., *Religion and the Clinical Practice of Psychology*, American Psychology Association, Washington, DC, 1996.
- Skinner, B. F., "Superstition' in the pigeon*",* în *Journal of Experimental Psychology*, 38, 1948.
- Skinner, B. F., *The Behavior of Organisms: An Experimental Analysis*, Appleton-Century, New- York, 1938.
- Spilka, Bernard, Hood, Ralph, Hunsberger, B., Gorsuch, Richard, *The psychology of religion, third edition, an empirical approach*, Guilford, New York, 2003.
- Starbuck, E. D., *Psychology of Religion*, Walter Scott, London, 1899.
- Steiner, R., *Creștinismul ca fapt mistic și misterele Antichității*, Editura Humantitas, București, 1993.
- Underhill, E., *An Anthology of the Love of God*, London, 1953.
- Underhill, E., *Mysticism*, London, 1912; în româneşte *Mistica*, traducere de Laura Pavel, Biblioteca Apostrof, Cluj, 1995

- Vande Kemp, H., ”Stanley Hall and the Clark school of religious psychology”, în *American Psychologist*, Vol. 47, 1992, p. 290-298.
- Vergote, A., Religion, *Foi, Incroyance, Etude Psychologique*, Pierre Margada Editeur, 1985
- Vergote, Antoine, *Guilt and Desire*, Yale University Press, New Haven, 1988
- Vergote, Antoine, *Psychologie religieuse*, Bruxelles, Dessart, 1966
- Victoroff, J., ”The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches”, în *Journal of Conflict Resolution*, nr. 49, p. 3-42, 2005.
- Ward, K., *Marile întrebări din Știință și Religie*, Editura Curtea Veche, București, 2011.
- Watson, John, B., ”Psychology as the behaviorist views it”, în *Psychological Review*, nr.20, 1913.
- Weber, Max, *Teorie si metodă în stiințele culturii,* Editura Polirom, Iași, 2001, traducere ediția 1954.
- Woolley JD., ”The development of beliefs about direct mental-physical causality in imagination, magic and religion”, în *Imagining the Impossible: Magical, Scientific, and Religious Thinking in Children*, Cambridge Univ. Press, New York, pp. 99-129, 2000.
- Worthington, E. L. Jr., ed., *Handbook of forgiveness*, Routledge, New York, 2005
- Zimbardo, G., P., *Phychology and Life*, Ninth Edition, Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois, 1978.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., Scott, A. B., ”The emerging meanings of religiousness and spirituality: problems and prospects”, în *Journal of Personality*, nr. 67, pp. 889–920, 1999.
- Zlate, Mielu, *Fundamentele psihologiei*, Editura Pro Humanitate, București, 2000.

7.3. Dicționare și Enciclopedii

- Doron, Roland, Parot, Francoise, *Dicţionar de psihologie*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999
- Neveanu, Paul - Popescu, *Dicţionar de psihologie*, Editura Albatros, Bucureşti, 1978
- ***, *Enciclopedie de filosofie şi ştiinţe umane*, Editura All Educational, Bucureşti, 2004
- Marco Drago, Andrea Boroli (coord.), *Enciclopedie de filosofie şi Ştiinţe umane*, Editura All Educaţional, Bucureşti, 2004
- Joseph Bonsirven, S. J., *Vocabulaire Biblique*, Ed. P. Lethielleux, Paris, 1958: Cap. ”Sacrifice”.
- Chevalier, J., Gheerbrant, A. (coord.), *Dicţionar de simboluri*, Editura Polirom, Iaşi, 2009

7.4. e-Bibliografie

- http://ciret-transdisciplinarity.org/chart.php , accesat în 20 iulie 2013
- http://paternallife.wordpress.com/2008/07/28/in-the-beginning-an-interview-with-olivera-petrovich/, accesat în aprilie 2009
- http://blogs.theage.com.au/thereligiouswrite/archives/2008/07/in_the_beginnin.html, accesat în decembrie 2013
- http://www.psychevisual.com/Olivera_Petrovich.html, accesat în decembrie 2013

ANEXE

Anexa 1 – Definiții ale comportamentului religios oferite de participanții la primul studiu

Anexa 2 – Eseurile Cuvânt, gest, trăire religioasă

Anexa 3 – Fișa de automonitorizare a comportamentului religios

Anexa 4 – Ghidul de interviu utilizat în cadrul celui de-al treilea studiu

ANEXA 1 – Definiții ale comportamentului religios oferite de participanți

Participant 1 (P1).

Pentru mine, comportamentul religios se referă la modul în care fiecare dintre noi credem că există ceva după aceasta viață. Eu cred că tot ce facem acum, rămâne pe acest pământ iar, după ce murim ori ce ar face ceilalți nu ne ar mai fi cu nimic de folos. Nu cred în biserică sau în orice ne-ar vinde preoţii dar, vreau să cred că există ceva divin ce are grijă de noi și ne așteaptă după ce murim. Există mulți oameni ce cred în biserică și merg duminică de duminică dar totuși în viața de zi cu zi nu pun în practică ceea ce aud acolo. Eu nu merg foarte des la biserică şi atunci când o fac fie este vorba despre o sărbătoare, sau trebuie să fac pomană tatălui meu decedat cea din urmă fiind pentru mine o risipă de timp şi bani. Da este frumos să păstrăm vie amintirea cuiva dar asta nu înseamnă că îl și ajută (pentru mine este greu). Eu mă spovedesc odată pe an de Crăciun știu că e puțin, dar probabil aș face-o mai des dacă ar fi vorba de o localitate unde nu m-ar cunoaște nimeni, așa aș putea să fiu cât se poate de deschisă.

P2.

Pentru mine, comportamentul religios reprezintă modul în care un individ se comportă în societate în funcţie de învățăturile religiei din care face parte.

Sunt persoane care, în viața de zi cu zi se ghidează după anumite norme religioase şi persoane care nu țin cont de religie și trăiesc după propriile reguli

De-a lungul timpului am cunoscut persoane cu diferite comportamente religioase:

- comportament religios doar în perioada sărbătorilor (post, biserica);
- comportamentul religios constant (post în fiecare miercuri și vineri, mersul la biserica în fiecare duminica și de sărbători);
- comportament fanatic (exagerarea acțiunilor de mai sus).

Pentru mine comportamentul religios are un rol important într-o anumită măsură. Nu pot spune că respect învățăturile religiei mele însă cred cu adevărat în Dumnezeu și îmi place să merg la biserică în perioada sărbătorilor pentru a le simți mai aproape de suflet.

P3.

Comportamentul religios se referă la modalitatea prin care un individ are o relaţie cu biserica şi cu Dumnezeu în sensul că participă la slujbele de la biserică, merge regulat să se spovedească, să se împărtășească; are încredere că Dumnezeu îl va ajuta și îi va cere ajutorul ori de câte ori are nevoie și ori de câte ori are o problemă; apelând la Dumnezeu ca la singura persoană care îl va ajuta cu adevărat, singura persoană care îi este prieten adevărat.

Comportamente religioase pe care le practic: mersul la biserică regulat, spoveditul, împărtășitul, rugăciunea, participarea la anumite botezuri sau nunți. Aceste comportamente religioase pe care le practic au pentru mine rolul de a mă face să mă simt bine, să mă simt plină de încredere, să am tăria de a avea un comportament adecvat în societate, de a fi un exemplu de smerenie pentru ceilalți.

P4.

Comportamentul religios reprezintă modul în care o persoană se manifestă față de religie în societate. Sunt de religie creştin ortodoxă şi cunosc comportamente religioase cum ar fi: rugăciunea, mersul la biserică, acatistele, împărtăşania, cununia, botezul, slujba de înmormântare. Pentru mine aceste comportamente religioase ocupă un loc esenţial deoarece manifestând aceste comportamente simt că aparțin unei religii.

P5.

Comportamentul religios se referă la a merge la biserică des, a face rugăciuni cât mai des, a purta o ţinută decentă la biserică, a crede în Dumnezeu, a se închina de fiecare dată când treci pe lângă biserică. Port o ținută decentă la biserică și cred în Dumnezeu. Rolul acestor comportamente pentru mine este de a face diferenţa între bine şi rău, prin credința în Dumnezeu.

P6.

Comportamentul religios reprezintă ansamblul acțiunilor de tip ritual care induc o stare de relaxare de bine şi de comuniune cu restul universului cu Dumnezeu.

Dincolo de rugăciune care implică cererea a ceva, mă rezum la a mulțumi pentru ce am. Acest lucru depășește și sentimentul de umilință în fața vieții, și chiar dacă îmi realizez micimea, nu cad în disperare sau ură de sine.

Comportamente religioase cunoscute: postul, vizitele regulate la biserică, rugăciunea, meditația, repetarea unor texte.

Comportamente religioase practicate: postul, rugăciunea și meditația.

Funcție: mă mențin în formă psihică sănătoasă, sunt calm, activ, plus de încredere în sine, mă relaxează, mă țin intr-o oarecare formă, amuțesc gândurile negative.

P7.

Comportamentul religios este reprezentat de acțiunile pe care un om le face în raport cu credința pe care o are. Se poate ajunge la fanatism în cazuri extreme.

Nu practic nici un comportament religios.

Cunosc însă comportamente precum mersul la biserică, încinatul la moaște, închinatul, rugăciunea și spovedania. În opinia mea nu au nicio utilitate având în vedere că sunt ateu, dar fiecare e liber să creadă ce vrea. Toate aceste comportamente și ideologii au rolul de a ghida din punct de vedere moral omul care, nu poate să-și dea seama singur de aceste lucruri.

P8.

Comportamentul religios se referă la acțiunile, principiile pe care o persoană le face și le are; trăiește și se ghidează după principiile bibliei. Comportamente religioase cunoascute sunt: închinarea la moaștel și la icoane, crezând că prin aceasta lucruri bune se vor întâmpla. Nu practic nimic din acestea.

P9.

În opinia mea, comportamentul religios reprezintă manifestarea unui individ prin intermediul unor diverse ritualuri religioase, la anumite date calendaristice, după ce propaganda bisericească începe să și facă efectul.

Biserica a încercat încă de la începuturi să controleze mase cât mai mari de oameni predicând frica faţă de o anume zeitate sau zeități, (Dumnezeu, Allah, Buddha) lăsând de înţeles că numai prin dedicarea totală faţă de biserică vor putea ajunge într un loc mai bun dupa moarte.

Există oameni cu un comportament religios accentuat sau fanatic şi oameni constrânşi la un astfel de comportament chiar daca li se pare ridicol şi lipsit de orice logică.

P10.

Comportamentul religios reprezintă o serie de atitudini ale individului în raport cu biserica din care face parte, respectiv cultul religios de apartenență; modul în care persoana percepe religia, o acceptă în viaţa proprie şi desfăşoară activităţi în cadrul acesteia.

Unul dintre comportamentele religioase cunoscute ar fi rugaciunea, ceea ce pentru unele culte religioase reprezintă doar un text reprodus, iar pentru altele ar fi gândurile, dorințele exprimate în momentul rostirii.

Alte comportamente ar fi cântecul religios, închinarea la icoane, semnul crucii.

Rolul comportamentelor, de exemplu al rugăciunii, este de eliberare sufletească, de convorbire cu Dumnezeu. Părinții mei aparțin cultului religios al adventiştilor de ziua a şaptea, motiv pentru care eu nu mă închin, cu toate că momentan nu aparţin acestui cult, însă nu m-am închinat niciodată.

P11.

În opinia mea, un comportament religios se caracterizează în primul rând în credința faţă de un Dumnezeu şi acceptarea regulilor impuse de acea religie (de exemplu respectarea celor 10 porunci), nu doar de dragul lumii pentru "a da bine" ci, pentru că tu chiar crezi în acele concepte.

Un comportament religios se manifestă și prin respectarea anumitor reguli ca de exemplu:

- mersul la biserică
- rugăciunea în fiecare dimineață și seară
- respectarea celor 10 porunci
- mulţumirea adusă lui Dumnezeu pentru sanatatea ta și a celor dragi ţie

Pentru mine toate acestea reprezintă un reper în ceea ce priveşte comportamentul religios. Deși nu le respect în totalitate (merg la biserică destul de rar, nu îmi fac rugăciunea în fiecare seara si în nicio dimineaţă) dar, uneori simt nevoia să merg la biserică pentru a-mi consolida încrederea în mine însămi, sau atunci când îmi doresc să mă simt mai aproape de cei dragi pe care i-am pierdut (de exemplu îmi place să merg la mormântul bunicului meu doar pentru a aprinde o lumânare şi a vorbi cu el).

Fac lucrul ăsta destul de des doar pentru a mă linişti pe plan emoţional. Simt că mă liniștesc și după aceea mă simt mult mai bine, oarecum eliberată de o anumită povară.

P12.

După parerea mea, a avea un comportament religios înseamnă în primul rând în a crede în ceva (adică să nu fii ateu), iar pe de altă parte, înseamnă efortul de a încerca să participi pe cât posibil la ceea ce ţine de religie (să mergi la biserică, să te închini, să faci o rugăciune din când în când).

Pentru mine religia ocupă un loc foarte important deoarece odată ce fac anumite lucruri ce ţin de religie (merg din când în când la biserică, mă mărturisesc, mă împărtășesc, fac seara o rugăciune cât de mică); mă simt foarte bine şi mă liniştesc într-o anumită măsură. Toate aceste lucruri mă ajută să mă regăsesc și să mă simt ușurată.

Eu consider că toate aceste comportamente religioase ar trebui să le aibă orice creștin ortodox deoarece odată ce practici aceste fapte / lucruri, acestea pot ajuta orice persoană să se simtă mai bine şi să își găsească o oarecare liniște sufletească.

P13.

Este o certitudine faptul că fiecare individ în parte își are propriile concepții în ceea ce privește religia și credința în Dumnezeu.

Un comportament religios se manifestă, din punctul meu de vedere, acolo unde există credinţă și, poate consta în diverse fapte, atitudini, gesturi și interpretări personale. Un comportament religios se poate manifesta de exemplu, doar atunci când ajungi într-o biserică sau atunci când, înainte de culcare, rosteşti o rugăciune.

Acestea sunt doar cateva exemple însă, aceste gesturi sau fapte nu relevă un anumit grad de credință.

In ceea ce mă priveşte, comportamentul religios mă reprezintă, iar un indiciu constă în faptul că frecventez biserica. Consider că rolul acestui comportament religios diferă de la fiinţă la fiinţă, dar, în ceea ce mă priveşte, consider că simpla vizită într-un loc sfânt îți oferă o altă viziune, atitudine și încărcătură spirituală.

P14.

Din punctul meu de vedere, comportamentul religios este acel tip de comportament prin care o persoană îşi exprimă credința față de Dumnezeu. Un comportament religios nu înseamnă neaparat să întreprinzi acţiuni precum mersul la biserică în fiecare săptămână sau să postești de fiecare dată dacă nu simţi cu adevărat.

Acest lucru ține de sufletul fiecăruia dintre noi, cum îl purificăm, cum îl hrănim ca să ne putem bucura de harul lui Dumnezeu. Spre exemplu, dacă donezi alimente sau haine unor nevoiaşi sau îi ajuți pe cei de lângă tine atunci când au nevoie, pentru mine înseamnă să ai un comportament religios. Acest comportament are rolul de a ne ajuta să creăm o legătură între noi şi Dumnezeu, pentru a ne oferi harul sfânt.

P15.

Comportamentul religios este, în opinia mea, un tip de comportament care are la bază învățăturile biblice și desigur, propriile norme, care provin din acestea, în lumina propriilor experiențe de viață.

Nu asociez comportamentul religios sau, nu îl identific cu respectarea ritualurilor bisericești ci, cu o înălțare morală, treptată, desigur.

Exemple de comportamente religioase: să zicem ruperea din stres, rutină, preocupări urgente pentru a se dedica unei rugăciuni pentru câteva momente; încercarea de a ajuta un seamăn oricând crezi că acesta are nevoie și în orice mod- capacitatea de a asculta printre altele. Încercarea de a face bine cu orice preţ, capacitatea de a primi tot ce vine în viaţă, iubind divinitatea și iubindu-i și pe cei din jur.

Am enumerat câteva exemple pe care încerc eu însămi să le urmez.

Rolul comportamentului religios este de a te face mai puternic, poți deveni mai bun, și ca urmare, mai inteligent.

P16.

Comportamentul religios este acela impus de biserică. În viziunea mea, însă, comportamentul religios se leagă strict de relatia om-Dumnezeu. Nu ne putem îngrădi comportamentul doar din cauza unor principii înrădăcinate în cultură şi biserică. Comportamentul religios, biblic explicat, înseamnă închinarea în duh şi adevăr. Nu trebuie să te comporți într-un anumit fel ca să fii acceptat de Dumnezeu; odată ce ai o relatie vie cu el înțelegi cum trebuie să fie şi ce trebuie să faci. Oamenii tind să adopte o atitudine de supunere, de teamă, tind să adopte practici pe care nu le înțeleg în mod conştient Comportamentul meu religios nu se leagă strict de anumite practici. După ce constientizezi că ești iertat, trăiești ca o fiinţă nouă, bucurându-te de prezența lui Dumnezeu.

P17.

Pentru mine, comportamentul religios este felul in care te comporți în societate cu privire la dumnezeu şi ceea ce simți tu în legătură cu asta.

Prin comportament religios se poate înțelege felul în care te comporți în biserică și felul în care mergi îmbrăcat într-o astfel de instituţie. De asemenea comportamentul religios poate însemna cât de des mergi într-o biserică.

Exemple de comportamente religioase: să te îmbraci decent atunci când mergi la biserică, să simți atunci când mergi la o biserică că ai făcut acele lucruri din inimă. Eu sunt de părere că aceste comportamente te ajută să ai o altă viziune asupra lumii.

P18.

Eu consider că, prin conceptul de comportament religios se înțelege atitudinea pe care noi trebuie sa o avem faţă de religie. Cred că prin acest concept sunt desemnate: participarea la diverse ritualuri specifice religiei, respectarea normelor religioase conţinute de Biblie şi mai ales credința efectivă în Dumnezeu. Eu consider că toate acestea ţin de comportamentul religios pentru că ar trebui sa fie o atitudine exemplară care să-i facă pe ceilalţi să adopteze

acest comportament. Câteva din aceste comportamente pe care le practic sunt: participarea la slujbe, lecturi religioase, implicarea în activităţi care au drept scop ajutorarea aproapelui.

Sunt de părere că aceste comportamente mă ajută să fiu o persoana mai bună şi mai ales să mă apropii de voia lui Dumnezeu. Știu că dacă urmez calea aceasta îmi va fi mai bine şi că viața va căpăta o altă perspectivă.

P19.

Din punctul meu de vedere, comportamentul religios este o manifestare exterioară a credințelor religioase lăuntrice. În funcţie de convingerile personale, fiecare persoană adoptă o atitudine diferită. De exemplu unele persoane cred, şi aparţin unei confesiuni religioase, purtându-se ca atare, spre deosebire de altele care sunt atee.

Eu aparțin religiei creștin ortodoxe și consider că un comportament religios are rolul de a ne defini în întregime personalitatea și modul de gândire.

P20.

Din punctul meu de vedere, faptul că te duci la biserică și te rogi nu înseamnă neaparat un comportament religios.

În primul rând trebuie să ai grijă la comportamentul tău față de cei din jur, să nu-i jignești, urăști, invidiezi, rănești, iar, ori de câte ori ai ocazia să îi ajuți - contează chiar şi cele mai mici gesturi. Într-adevăr te ajută sufletește și faptul că mergi la biserică, ții post, te spovedești des, pentru că prin aceste lucruri te apropii de Dumnezeu.

Exemple:

- faptul că te rogi în fiecare zi
- te duci la biserică de sărbători Duminica și asiști la slujbe
- ajuți biserica prin donații.

Aceste comportamente au rolul de a-ți da o liniște sufletească și de a-l avea pe Dumnezeu prezent în orice moment în viața ta.

P21.

Comportamentul religios se referă la intensitatea interesului sau a credinţei în religie.

De asemenea, se poate vorbi şi despre felul în care o persoană îşi dezvoltă acest comportament, spre deosebire de alte persoane, unele implicându-se direct religios, altele spiritual, dar cu intensităţi diferite.

De exemplu: frecventarea bisericii, rugăciunile credința în Dumnezeu pretutindeni şi oricând, sunt comportamente religioase.

Aceste comportamente religioase are rolul de liniște sufletească, spirituală şi înţelegere de sine.

P22.

Prin comportament religios, înțeleg un comportament adecvat, care să nu încalce limitele bunului simţ si ale seriozității. Consider că se referă de asemenea la spiritualitatea noastră. Comportamentul prin care dăm dovadă că ținem cont de existenţa unei instanțe superioare Dumnezeu. Prin comportament religios înțeleg că o persoană trebuie să facă ceva dar să se gândească de asemenea şi la consecinţe. Un astfel de comportament ne ajută să ne purificam sufletul şi trupul (comportamentul din biserică, față de cei nevoiași, față de aproapele nostru).

În biserică am un astfel de comportament, îi ajut pe ceilalți, mă gândesc la ceilalţi şi am grijă să nu fac lucruri care să îi deranjeze.

Acest tip de comportament ne ajută să avem o atitudine liniștită și ne ajută la purificarea sufletească.

P23.

În opinia mea, comportamentul religios se referă la o atitudine umilă și credincioasă față de biserică: rugăciuni, prezenţa la slujbe, închinatul, respectarea anumitor dogme religioase precum postul, zilele de sărbătoare, tradiții și obiceiuri religioase.

De altfel, un comportament religios poate fi și mai slab pronunțat, lipsindu-se de categoriile de mai sus; atât timp cât crezi în Dumnezeu și respecți măcar o parte din regulile religioase, te poți considera un bun creștin. Nu sunt de părere că diferențierea este făcută în funcție de evlavie sau mărimea actului de închinare, rugăciuni sau donații. Bunul creştin se cunoaște după suflet și doar Dumnezeu poate hotărî cât de credincios eşti.

Comportamente religioase pe care le practic:

- Închinat - ocazional
- Rugăciuni - mai rar
- Lumânări aprinse în troița din curte atunci când simt nevoia
- Post - vinerea
- Acatiste - la Sărbători mari

Nu văd un rol anume, aşa am fost educată, dar recurg la ele când mă găsesc în impas.

P24.

Comportamentul religios reprezintă urmărirea unei legi nescrise, întru formarea morală, fizică şi spirituală a unui individ. Formarea morală - prin respectarea regulilor moralității, formarea fizică - prin curățarea trupească și formarea spirituală prin purificarea sufletească. Rolul comportamentului religios este de a construi individul din toate punctele de vedere.

P25.

Pentru mine, comportamentul religios nu înseamnă doar mersul la biserică, ci credința în Dumnezeu. Eu de exemplu, nu merg foarte des la biserică dar, când o fac îmi place să merg singură ca să mă rog, sau să îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru tot ceea ce am. În fiecare seară îmi spun rugăciunea înainte de culcare. Consider că având un comportament religios suntem mai buni cu cei din jurul nostru mai înțelegători, facem fapte bune.

P26.

Comportamentul religios reprezintă atitudinea individului faţă de religie şi față de lăcașurile destinate Domnului. Acest concept se referă la modul în care percepi religia, lucru ce ține şi de educaţia din familie şi face referire la respectul faţă de locurile destinate rugăciunii precum bisericile şi mănăstirile, cât și la iubirea față de aproapele nostru. Comportamentul religios ține de educația primită de fiecare dintre noi şi ține de viața spirituală ajutându-ne să ne regăsim, să avem mai multă încredere în noi, iar câteodată ne ajută să depăşim situaţiile dificile. Comportamentul religios se referă la credinţă, rugăciune şi în a

crede în divinitate. Sunt o persoană credincioasă, iar ori de câte ori am ocazia, merg să mă rog pentru cei dragi cât și pentru mine.

P27.

În opinia mea, comportamentul religios presupune o apropiere față de Dumnezeu. Nu consider că pentru a avea un comportament religios trebuie neaparat să mergi la biserică. Cred că este de ajuns să fii tu cu tine însăți şi bineînţeles cu Dumnezeu. Eu una mă rog în fiecare seară, țin posturile de peste an și, un lucru foarte important este să mulțumim pentru ceea ce ne oferă.

În concluzie, comportamentul religios, înseamnă o apropiere, o relație cu Dumnezeu şi bineînţeles să încercăm să respectăm cât mai mult din cele 10 porunci, dar să nu uităm după, să mulțumim. Comportamentul religios mă ajută să mă liniștesc când am probleme. Am început să citesc biblia și asta mă ajută foarte mult în viața de zi cu zi. Încerc să fiu mai calmă şi să înțeleg mai bine pe ceilalți.

P28.

Comportamentul religios se poate remarca prin credință, mai concret prin aplicarea acesteia în actele religioase: rugăciune, post, împărtăşanie, spovedanie. Comportamentul religios reprezintă actul voit al unei persoane spre apropierea de Dumnezeu prin intermediul celor spuse anterior.

Rugăciunea este, din punctul meu de vedere, cea mai accesibilă cale prin care omul îşi poate manifesta dorința de apropiere de Dumnezeu, aşa că o practic în fiecare seara şi mă închin de fiecare dată când trec pe lângă biserică. Mă ajută foarte mult din punct de vedere spiritual deoarece cred cu tărie că spiritul, credința conduce mintea. Dacă eu cred într-adevăr că Dumnezeu îmi ascultă rugaciunea şi mă ajută atunci aşa se întâmplă.

Cu toate că sunt foarte multe tipuri de manifestări religioase în funcţie de naţionalităţi şi mentalităţi consider că divinitatea este doar una.

Sunt crestin - ortodox însă nu cunosc bazele acestei credinţe.

P29.

Comportamentul religios se referă, în opinia mea, la iniţierea şi întreţinerea unor practici recunoscute şi adoptate oficial de religia căreia îi aparţine un individ, dar dincolo de diferențele de religie cred că, în general, un comportament religios trebuie sa aibă la bază moralitatea.

Comportamente religioase: postul, rugăciunea, spovedania, împărtăşania, participarea la slujbele religioase. Dintre comportamentele religioase menționate mai sus obişnuiesc să merg la slujbele religioase, să mă rog şi câteodată țin și post.

Rolul comportamentului religios este acela de a contribui la o dezvoltare mentală şi sufletească armonioasă.

P30.

În opinia mea, comportamentul religios constă în: mersul la biserică, rostirea rugăciunii înainte de culcare sau în momentele în care simt nevoia. De asemenea, prin comportament religios înțeleg şi comportamentul pe care îl am cu cei din jurul meu: să vorbesc frumos, să mă comport frumos, să ajut persoanele care au nevoie de ajutorul meu şi pe care pot să îi ajut.

Eu sunt de religie ortodoxă, iar unele obiceiuri pe care le are aceasta religie nu le favorizez foarte mult (pomana, slujba de căsătorie).

Cunosc şi alte tradiții ale altor religii pe care le respect și îmi plac mai mult. De exemplu în religia penticostală îmi place că lumea merge duminica la biserică și după aceea servesc masa în familie. Sunt persoane mult mai bune şi mai corecte. Mai îmi place în religia catolică slujba cununiei religioase în care se rostesc anumite cuvinte din partea preotului şi pe urmă jurămintele mirilor.

Dintre toate acestea, îmi spun rugăciunea şi cunosc multe rugăciuni, merg la biserică duminica şi ajut pe oricine are nevoie de ajutorul meu.

Comportamentul religios pe care îl am mă ajută din punct de vedere sufleteşte mă face să mă simt mai împlinită şi mă simt o persoană mai bună.

P31.

Pentru mine acest concept întruchipează totalitatea manifestărilor şi a activităţilor efectuate prin care se ilustrează apartenenţa la un anumit cult religios. De asemenea, aceste manifestări sădesc în indivizii care aparţin de respectivul cult religios, un set de valori morale în funcţie de care subiecţii îşi desfăşoară viaţa.

Pentru cei ce aparțin cultului creștin ortodox obiceiurile principale sunt reprezentate de mersul la biserică, sărutatul icoanelor și ducerea unei existenţe umile la fel ca și ajutorarea celor nevoiași. Desigur, pe lângă acestea se numără și postul, frecventarea moaștelor sfinților, dar nu sunt un adept al lor. Spre deosebire de alte religii consider că ortodoxismul este credința dreaptă, fiind un practicant al acestei religii. Nu împărtășesc această opinie față de religia islamică acolo unde se slujeste şi venerează un profet.

Aşadar ortodoxismul joacă rolul unui factor de echilibru în viața mea întrucât mi-a insuflat valorile şi virtuţile esenţiale pentru a duce o viaţă cumpătată și sănătoasă.

P32.

Din punctul meu de vedere o persoană are un comportament religios atunci când ţine cont de ceea ce se spune în biserica de care aparţine

De exemplu:

- ține post;
- se roagă;
- face fapte bune;
- este o persoană mai bună.

Pentru mine comportamentul religios este important pentru că am crescut într-un asemenea mediu iar, atunci când practic aceste lucruri mă simt mai bine și simt că sunt împăcată cu mine însămi şi cu Dumnezeu.

P33.

Comportamentul religios constă, în opinia mea, în realizarea relaţiei cu Dumnezeu, relaţie de tip spiritual, prin rugăciune şi prin respectarea învățăturilor transmise de divinitate în Biblie.

Cunosc mai multe comportamente religioase de exemplu practicarea unor tradiţii religioase precum purtarea doliului, dusul la biserică în fiecare duminică sau atunci când sunt evenimente religioase importante, respectarea tradiţiilor de înmormântare, rugăciunea, întrajutorarea, comportamentul adecvat, asemenea învăţăturilor transmise în Biblie. După parerea mea comportamentele religioase importante sunt cele care ne ajută să ne întărim credinţa și nu cele care se fac doar pentru că așa este obiceiul sau pentru ca asa ni spune că este firesc.

Consider că rolul comportamentului religios este întărirea credinţei şi găsirea liniștii și echilibrului sufletesc.

P34.

Comportamentul religios se referă la comportamentul oamenilor în vederea credinţei. Religia face parte din viața societății. Religia poate însemna principii morale, moduri de a gândi și a trăi propriu unui grup.

În opinia mea, rolul comportamentului religios este de a ne face nişte persoane mai credincioase, iar fiind mai credincioase automat ne simțim mai bine. Bunătatea este un dar de la Dumnezeu.

P35.

Comportamentul religios, din punctul meu de vedere, reprezintă o stare de spirit, o relație sufletească între sine şi puterea divină. Mai mult decât atât prin comportamentul religios putem înțelege atitudinea față de Dumnezeu şi principiile oamenilor legate de puterea divină.

Ca şi comportamente religioase, observate, oamenii se duc la biserică, se închină în fața bisericii, se roagă pentru ei și pentru sufletul lor. De asemenea, există și oameni care, deși cred în Dumnezeu nu practică toate aceste lucruri, din lipsă de timp sau alte probleme. Eu, în general, nu merg la biserică dar, prefer să țin credința în suflet, rugându-mă acasă.

De cele mai multe ori comportamentul religios te ajută să treci peste probleme şi peste anumite momente de anxietate sau supărare deoarece religia, din punctul meu de vedere, te ajută să îți găsești liniștea.

P36.

În opinia mea, comportamentul religios reprezintă o stare de spirit, un anumit comportament cu privire la religie, la divinitate, cât și atitudinea noastra față de biserică şi Dumnezeu.

În general există mai multe comportamente religioase: oameni care cred în Dumnezeu şi se duc constant la biserică; oameni care se consideră atei și nu cred în existența divinității şi oameni care cred în Dumnezeu dar care nu vor sau nu au timp să meargă la biserică sau diverse alte adunări cu caracter religios, ei păstrând credința pentru sine, în suflet.

Rolul comportamentului religios, cred că este acela de a-ți oferi o anumită siguranţă sau încredere în ceva (divinitate, Dumnezeu care este în permanență acolo și îți oferă protecție și siguranță, te ajută şi sprijină necondiționat).

P37.

Comportamentul religios reprezintă încrederea acordată de către noi credinței. Consider că acest comportament se dobândeşte atât în cadrul familiei, dar se poate însuși şi personal. Comportamentul meu religios constă în realizarea faptelor bune şi în rostirea de rugăciuni atunci când simt nevoia. De asemenea, sunt şi persoane care se duc la biserică însă eu nu fac acest lucru deoarece nu cred în "intermediarii" bisericii ortodoxe.

Utilitatea acestui comportament: mă ajută să mă dezvolt pe plan spiritual. Îi acord o mare importanţă însă nu obişnuiesc să exteriorizez acest lucru.

P38.

Comportamentul religios este totalitatea comportamentelor şi acţiunilor săvârșite prin intermediul bisericii, al obiectelor de cult creștin ortodox, cu scopul de a arăta credința în Dumnezeu.

Comportamente religioase cunoscute: mersul la biserică și slujbe, rugăciuni, pomeni, purtarea asupra sa a obiectelor religioase, închinatul, plătirea acatistelor, tainele spovedaniei şi împărtăşaniei.

Comportamente religioase folosite de mine: purtarea de iconițe în mașină, în portofel și purtarea cruciuliţelor, rugăciunea, închinatul, mersul la biserică, taina spovedaniei şi împărtăşaniei.

Acestea au pentru mine rolul de a fi mai aproape de Dumnezeu, de a-mi arăta credinţa, de a mă elibera de anumite gânduri care mă macină sufleteşte.

P39.

Din punctul meu de vedere, comportamentul religios include totalitatea manifestărilor, faptelor religioase ale unei persoane, gândurile cu privire la religie şi încrederea în Dumnezeu. Aceste manifestări se referă la: participarea la slujbele religioase, rugăciuni, încredere.

Comportamente religioase cunoscute: participare la slujbe, spovedanie şi împărtășanie, pomeniri, rugăciune, Sfânta Liturghie.

Comportamente religioase folosite de mine: participare la slujbe, spovedanie rugăciune, ajutorul sărmanilor.

În opinia mea, rolul comportamentului religios este de a aduce liniște sufletească, încredere în ajutorul oferit de Dumnezeu, iertarea păcatelor; apropierea de Dumnezeu și încercarea de a rămâne pe calea Domnului în vederea câștigării vieții veșnice.

P40.

Comportamentul religios reprezintă ansamblul de acţiuni pe care le realizează o persoană și care sunt în conformitate cu normele religiei de care aparţine.

Comportamente religioase: mersul la locașurile de cult corespunzătoare religiei respective, realizarea de fapte bune, cinstirea simbolurilor și obiectelor de cult, respectarea dogmelor şi legilor religioase. Mersul la biserică mă ajută să mă detașez de lumea exterioară și totodată să înțeleg mai bine religia de care aparţin.

P41.

Comportamentul religios constă, în opinia mea, în relația noastră cu Dumnezeu. Se referă la faptele bune pe care le facem fără să așteptăm ceva în schimb dar și la relațiile cu cei din jurul nostru.

Comportamentul religios se referă la vizitele pe care le facem la biserică, dar şi la ceea ce simțim, cât și anumite fapte bune făcute.

Rolul comportamentului religios este că îmi menține viața în armonie.

Eu personal fac anumite fapte bune precum, să donez lucruri persoanelor care au nevoie, dar și fapte spirituale precum, sfaturi prietenilor; aceste lucruri mă fac să mă simt împăcată cu mine.

P42.

Comportamentul religios este un modus vivendi al omului ce crede în Dumnezeu.

Comportamentele religioase pe care le cunosc sunt închinatul, rugăciunea, pentru creștini mersul la biserică, pentru alte credinţe mersul în temple pentru a oferi ofrande de exemplu, oferirea de ofrande zeului Ra.

Comportamentele religioase pe care le practic sunt închinatul, rugăciunea şi mersul la biserică. Rolul comportamentului religios - mă ajută să trec peste momentele dificile din viața mea dar, asta nu înseamnă că merg la biserică doar când am probleme. Îmi oferă o stare sufletească de armonie și echilibru.

P43.

Comportamentul religios al fiecărui individ este strâns legat de cultul religios de care aparţine. De exemplu, un bun creștin este cel care respectă calendaristic toate sărbătorile praznuite de biserică, merge duminica la slujbă sau cu o seară înaintea cinstirii unui sfânt, merge la hramuri la biserica care îi poartă numele. De altfel, un bun creștin cunoaște taina spovedaniei şi a împărtăşaniei, participă vinerea la masluri şi săvârşeşte fapte de mărinimie. Totodată, există şi categoria oamenilor credincioşi care cred în Dumnezeu și forța divină dar se rezumă doar la aceast aspect fără ca ei să postească sau să meargă la biserică. Eu sunt o persoană care, de mică merg duminica la biserică pentru că are un rol foarte important, deoarece aici găsesc anumite răspunsuri și mă simt încărcată sufletește în mod pozitiv.

P44.

Comportamentul religios constă în deţinerea unei credințe în divinitate. În lume la momentul actual religiile sunt numeroase precum: religia creștin ortodoxă, în care mai includ și eu, religia catolică, religia mahomedană, etc..

Consider că există multe tipuri de comportamente religioase: oameni care cred cu tărie în divinitate (în Dumnezeu- religia creștin ortodoxă și religia catolică), oameni care merg la biserică, care țin post, oameni care cred în divinitate dar nu se implică prea mult în viața spirituală şi oameni care nu cred în divinitate. Aceştia din urmă consideră că există doar o lume, cea terestră, că nu există spirit sau spiritualitate. Consider că Dumnezeu ne ajută pe cei muritori și că oamenii sunt copii lui Dumnezeu creaţi după chipul şi asemănarea lui.

P45.

În opinia mea, comportamentul religios reprezintă totalitatea metodelor prin care o persoană îşi exprimă credinţa sau necredința.

Comportamente religioase: mersul la biserică, rugăciunea, acte de binefacere, încercări de ai face pe unii oameni necredincioşi să creadă în Dumnezeu, cinstirea sfinţilor.

Comportamente religioase practicate de mine: rugăciunea, mersul la biserică, acte de binefacere.

Pentru mine rugăciunea este un mod prin care mă simt mai aproape de Dumnezeu, mă ajută în momente grele redându-mi încrederea şi speranţa.

Prin actele de binefacere simt că am reușit să mă fac utilă, am reușit să aduc un zâmbet pe faţa unui om.

P46.

Pentru mine, comportamentul religios înseamnă să respect toate fiinţele pe care le întâlnesc, să încerc pe cât posibil să nu jignesc sau să deranjez în orice manieră persoanele cu care interacționez. Să îmi trăiesc viața într-un mod liniştit şi cu bun simţ. Consider că e important să ajut oamenii care mă înconjoară.

O religie care mă influențează este budismul, pentru că sunt de acord cu principiile pe care le susține, respectiv: gândire pozitivă, viață sănătoasă, efort intelectual, meditaţie, empatie.

Comportamentele religioase pe care le cunosc pot fi comportamente religioase extremiste de tipul islamismului, dar de asemenea, comportamentele religioase sunt la fel de multe cât și religii, adică: ortodox, catolic, hindus, etc.

Pentru mine comportamentul religios reprezintă un stil de viaţă, nu pot sa spun că sunt cu adevarat o adeptă al religiei budiste dar, sunt de acord cu principiile pe care le susţine. Momentan încă studiez şi compar teoriile pentru a putea dezvolta o teorie personală.

P47.

În opinia mea, comportamentul religios înseamnă totalitatea faptelor însoțite de credința în Dumnezeu. Faptele se referă la rugăciune, savârsirea faptelor bune și mersul la biserică.

Pentru mine, comportamentul religios are utilitatea de a aduce în suflet o siguranţă şi o linişte în orice situaţie sunt. Chiar şi în momente de aproape disperare nu îmi pierd credinţa. Încerc mereu să fiu echilibrată și mereu mă rog la Dumnezeu. Nu practic mersul la biserică însă credinţa este în sufletul meu.

P48.

Comportamentul religios presupune intimitate în relaţia omului cu divinitatea. Acest este un factor foarte important în relaţiile omului cu societatea.

Fiecare individ se comportă în moduri diferite, în timpuri diferite: unii se rezumă la rugăciunile particulare, alţii au un comportament relativ indiferent faţă de religie în sensul că sunt constienti de prezența divină în viața lor, de existenţa lui Dumnezeu dar, se rezumă doar la a şti.

Pentru mine comportamentul religios (mersul la biserică, participarea la sfintele slujbe, la rugăciunea cu comunitatea şi cea particulară) presupune linişte sufletească şi nu numai.

P49.

În opinia mea, comportamentul religios nu constă doar în participarea în mod frecvent la slujbe sau de a ţine posturile în totalitate. Consider că poți să fii un om care ţine de religie şi doar prin rugăciunile pe care le faci sau prin credința în Dumnezeu.

În general, comportamentul religios se manifestă în mergerea la biserică, ținerea posturilor, împărtășirea, spovedirea.

Eu îmi manifest acest comportament prin credința în Dumnezeu, prin spovedire şi împărtășire, şi ocazional prin participarea la slujbe.

Consider că rolul comportamentului religios, este de a mă pondera în unele situații, deoarece înainte de toate, cred în Dumnezeu şi acest lucru este pregnant în unele lucruri. Comportamentul religios oferă și o stare sufletească mai bună.

P50.

Din punctul meu de vedere comportamentul religios constă în:

- încrederea în divinitate – Dumnezeu
- frecventarea bisericii
- ținerea postului religios

Comportamentul meu religios constă în:

- cred în Dumnezeu
- mă rog atunci când simt nevoia
- țin câteodată postul religios

Încrederea în Dumnezeu mă ajută să trec peste anumite momente dificile şi mă ajută să cred că pot face orice cu ajutorul lui Dumnezeu.

P51.

Din punctul meu de vedere, comportamentul religios înseamnă atitudinea fiecărei persoane faţă de sfera religioasă: participarea la slujbe, gradul de încredere în forţa divină, iubirea faţă de cei din jur.

Comportamente religioase: participarea la slujbe, ţinutul posturilor de peste an, săvârşirea de fapte bune. Pentru mine comportament religios înseamnă să țin post (atât cât pot), să particip din când în când la slujbe.

Eu cred că a avea un comportament religios adecvat înseamnă a fi mai liniştit, mai curat, mai pur din punct de vedere sufletesc. Credința te ajută să treci mai uşor peste încercările vieții.

P52.

Conceptul de comportament religios reprezintă sentimentul de respect şi de iubire pe care îl acord celor din jurul meu. Comportamentul religios pe care îl practic este rugăciunea (pentru mine rugăciunea este un mod de a comunica cu Dumnezeu, este modul în care simt că nu sunt singură).

P53.

Conceptul de comportament religios reprezintă o metodă de meditație asupra propriei vieți pentru a găsi rezolvarea unor probleme.

Exemple de comportamente religioase: cititul Bibliei, mersul la biserică.

Comportamentul religios îmi este folositor pentru a găsi pacea sufletească atunci când am nevoie.

P54.

În opinia mea, comportamentul religios înseamnă respectarea tuturor fiinţelor; să nu vorbeşti urât cu cei din jur, să nu faci rău celorlalte persoane.

Comportamentul religios mă ajută să îmi găsesc liniștea. Mă simt mult mai relaxată când mă comport frumos cu cei din jurul meu, când îi ajut la diferite activităţi.

P55.

Comportamentul religios constă în faptele şi obiceiurile oamenilor, pe care aceştia le manifestă faţă de religia lor.

De exemplu: o persoană care trece pe lângă o biserică se închină şi (acest lucru îl practic) spune o rugăciune. Acest aspect, adică să ne închinăm şi să spunem o rugăciune reprezintă un simbol, un fapt individual prin care o persoană are un dialog cu creaţia divină și în special cu Dumnezeu. Făcând aceste lucruri mă ajută zi de zi ori să învăț mai bine, ori să fiu mai bună cu ceilalţi.

P56.

Comportamentul religios se referă la o persoană care ţine toate posturile, merge la biserică în fiecare duminică, încearcă să ajute pe toată lumea. Din aceste exemple pe care le-am enumerat mai sus şi eu respect câteva: țin aproape toate posturile şi aproape în fiecare duminică merg la biserică.

În opinia mea, rolul acestui comportament religios este de a ne face sa ne simțim mai aproape de Dumnezeu.

ANEXA 2 – Eseurile Cuvânt, gest, trăire religioasă

P1.

În zilele noastre, religia este răspandită pe întreg pământul. În fiecare colț de lume oamenii cred în anumite religii, secte, au un anumit comportament religios cu privire la divinitate sau pur și simplu există și acea categorie de persoane care nu cred în existenta unei divinități.

Cuvântul a fost principala metodă care a fost folosită la începuturile creștinismului pentru răspandirea credinței în Dumnezeu. Pe de o parte, aceasta modalitate poate părea ca fiind facilă, dar cu adevarat, puterea de convingere trebuia sa își aibe baza în credința proprie a celor care s-au dedicat acestui fapt.

Gestul este la fel de important ca și cuvântul. Fără de unul nu se poate celalalt. Amandouă sunt strans legate între ele. De altfel, gestul întărește puterea cuvântului, crescându-i credibilitatea.

Comportamentul religios este poate cel mai important. Sunt oameni care aleg să meargă pe calea pe credinței și astfel, au un comportament adecvat. Ei merg la biserici, se închină de cate ori trec pe langă o biserică, cred în Sfintele Taine, cum ar fi Sfânta Impărtășanie, Sfânta Spovedanie, Taina Cununiei , etc.

Sunt de parere ca un comportament religios este cea mai frumoasă cale prin care ființa umană își poate trăi credința, își poate urmari propriile principii, dar mai ales, își poate respecta aceste principii. Comportamentul nostru este foarte important deoarece prin felul în care actionăm îi putem influența pe cei din jurul nostru.

Există spatii geografice unde credința ortodoxă este cel mai important lucru pentru oameni, aceștia traind în credință și pentru credință. Un exemplu îl poate constitui și Romania, Grecia, Rusia, unde credința ortodoxă are o mare amploare.

Comportamentul religios diferă de la o persoană la alta. Sunt oameni care preferă să își facă vizibilă credința în Dumnezeu, să se afirme, și sunt altii, care dimpotrivă, preferă să se manifeste în taina, să ramână ascunși în fața societății.

Aşadar, atât **cuvântul, cât şi gestul şi comportamentul religios sunt factori importanţi care pot modela societatea actuală**, oamenii urmărind anumite modele de comportament pe care le observă în jurul lor.

P2.

Religia, reprezintă pentru mine, o nevoie existenţială fără de care nu aş putea fi la fel. Incă din cele mai vechi timpuri, religia a fost punct de plecare pentru toate literaturile, astfel, cu ajutorul scrierilor, am putut afla trecutul nostru şi am putut realiza minunate opere ce astăzi sunt obiect de studiu pentru elevi şi studenţi, într-un cuvânt: Umanitatea.

Viaţa religioasă era deosebit de importantă pentru cei din vremurile trecute. Credincioşii acordau o mai mare atenţie îngrijirii sufletului, în raport cu societatea contemporană care acordă o atenţie imensă îngrijirii trupului, satisfacerea nevoilor trupeşti decât cele sufleteşti.

Dorinţa de a avea o viaţa religioasă bogată este estompată şi în locul ei apare dorinţa de a avea obiecte material cât mai numeroase si performante, pentru a putea fi în concordanţa cu cerinţele societaţii actuale. Mersul la Biserică a devenit o practică învechită pentru mulţi tineri care preferă alte activităţi. Cuvântul religios, rostirea numele lui Iisus Hristos, sau Dumnezeu provoacă ruşinare, amuzament sau chiar respingere.

Pe de altă parte, gesturile religioase nu sunt total ascunse, mai sunt persoane care Il iubesc pe Dumnezeu, Îi acordă locul cuvenit în sufleţelul lor. Îi aduc cinstire, Îl măresc şi împrăştie prin fiecare colt de lume credinţa lor neîndoielnică. Fară iubirea pentru Dumnezeu nu ar putea trăi în pace si linişte deplină. Trăirea religioasă este cea mai importantă, faptele bune, cuvintele înţesate de pilde şi rugăciune îi luminează pe creştini şi îi îndreaptă spre Viaţa Veşnică.

Cuvântul Lui Dumnezeu ascultat cu mare înţelepciune de credincioşi ne îndrumă paşii spre mântuirea sufletului, dar şi pentru a duce o viaţă neprihanită, lipsită de griji, plină de frumuseţi.

Gesturile bineplăcute Lui Dumnezeu vor fi răsplătite înzecit persoanelor ce le săvârşeşte. Întotdeauna bunătatea si smerenia vor fi calităţi ce aduc după sine o mare de bucurie sufletească celui ce le posedă. De aceea tinerii ar trebui sa asculte mai des Cuvântul

Lui Dumnezeu, pentru ca viaţa lor să fie una luminată, liniştită. Nu spun că toate aceste fapte sunt respectate întru totul, dar totuşi să existe un echilibru între material şi spiritual.

Aşadar, orice gest sau cuvânt spus şi făcut cu bunătate, aduce după sine împlinire şi linişte sufletească. Trăirea religioasă facută din inimă este răsplătită de Dumnezeu prin o multitudine de moduri, ştiute doar de El.

P3.

Consider ca toate cele trei notiuni - gest, cuvant, traire -, se leaga intre ele, deoarece prin cuvinte ne explicam gesturile, iar acestea exemplifica o traire interioara a noastra. Aceasta traire ne determina sa actionam, sa facem anumite gesturi, in functie de ce sentimente ne sunt provocate; cuvintele sunt o completare in aceasta actiune, deoarece se spune ca 80% din comunicarea cu ceilalti se realizeaza prin gesturi, nu prin cuvinte.

Ne place sau nu sa recunoastem, gesturile ne dau de gol. Psihologii spun ca orice miscare vorbeste despre personalitatea celui care o face. Gestul reprezinta, pe de o parte, o miscare ce exprimă o idee, un sentiment, o intenție, înlocuind uneori vorbele sau dând mai multă expresivitate vorbirii si, pe de alta parte, o faptă sau o purtare dictată de un anumit scop, de anumite interese, are o anumită semnificație.

Referindu-ne la unitatea de baza “cuvant” remarcam modalitatea prin care toti oamenii se exprima si comunica; adica prin cuvant oamenii “cuvanteaza”.

Aceste doua elemente - gestul si cuvantul - sunt urmate de un element esential,care reprezinta mai pregnant sentimentele umane, adica “trairea”.Trairea este un proces sufletesc,o experiență sufletească (trăita sau nu cu intensitate).

In anumite domenii, fiecare om este liber sa se manifeste dupa cum doreste, dar in religie, independent de concepţia sa despre lume, are o credinţă, crede în ceva anume. Credinţa, fiind un element al conştiinţei, reprezintă un tot complex. Viaţa religioasă nu este bazată pe concepţii asupra lui Dumnezeu, ci pe emoţii şi acţiuni în legătură cu Acesta, cu adoptarea unor comportamente specifice, precum cele de ajutorare a semenilor, de rugăciune, de frecventare a bisericii etc.

Trairile religioase sunt exprimate prin cuvinte, dar mai ales prin gesturi. Pentru majoritatea persoanelor, exprimarea credintei consta in frecventarea bisericiilor si practicarea

periodica a ritualuri religioase. Religia cuprinde o concepţie despre viaţă, dar ea îşi găseşte expresia specifică într-un ansamblu de norme, de modalităţi de trăire cotidiană, dar în acelaşi timp şi în chip precumpănitor ea este o legătură directă cu Dumnezeu.Consider ca, pentru a iti arata smerenia nu este necesar sa faci aceste ritualuri in mod frecvent sau sa te duci la biserica doar pentru ca "trebuie". Fiecare persoana ar trebui sa aiba propria credinta si sa faca lucrurile acestea atunci cand simte din suflet; de exemplu mersul la biserica ar trebui sa fie din placere si pentru ca asa simtim,nu "de ochii altora".

Trairea religioasa poate fi dobandita si in urma unor probleme, care crezand ca sunt imposibile de rezolvat, cu ajutorul lui Dumnezeu acestea au fost razbite.Aceste trairi sunt urmate de anumite rugaciuni pentru multumire, pentru ca Dumnezeu trebuie slavit in orice moment, nu doar cand avem nevoie de El.

In practica religioasa, gesturile sunt percepute ca ajutorarea semenilor, adica ori de cate ori avem ocazia sa ne ajutam un prieten,o ruda,chiar si un necunoascut, pentru ca, daca oferi bine, acelasi lucru vei primi si tu.

Credinta si trairea religioasa adevarata vin din suflet; acestea nu tin cont de dobandirea unor foloase sau de primirea unor laude.

P4.

Gest. Cuvant. Traire religioasa. Daca am intreba oameni de diferite varste si din clase sociale diferite, ce semnificatie are trairea religioasa si care ar fi legatura ei cu cuvintele "gest" si "cuvant", din punctul meu de vedere am avea raspunsuri foarte diferite.

Insa un lucru e cert: tinerii din ziua de azi (din pacate, printre care ma numar si eu) nu cunosc adevaratul sens al religiei si nici nu vor sa il descopere; in ceea ce-i priveste pe cei apropiati de varsta a doua sau chiar in varsta, vom constata ca abordeaza cu usurinta acest subiect, fiind mult mai familiarizati cu ceea ce inseamna credinta, religie, manifestari, etc.

M-am intrebat de multe ori de ce oamenii mai in varsta se duc la biserica des, se roaga, se inchina, tin post, se spovedesc, se impartasesc, etc. iar tinerii nu o fac. Si, in acelasi timp mi-am pus intrebarea daca ceea ce fac ei este intr-adevar benefic si astfel acel "Doamne-Doamne" iti "sterge cu buretele pacatele".

Cand eram mica, parintii nu au atins subiectul "divinitate", (nefiind o familie religioasa) insa, scoala a avut grija sa imi aduca la cunostinta ca Dumnezeu este Creator, ca El ne iarta, ne ajuta, dar tot El ne si pedepseste. Ne invatau diverse manifestari precum rugaciuni de tot felul, catre Fecioara Maria, catre Dumnezeu, catre Duhul Sfant etc.; o gramada de Sfinti carora, mica fiind, nu le intelegeam cu exactitate rostul si nu intelegeam de ce trebuie sa ii invat si sa imi fie teama de ei.

Chiar si in prezent, inca imi pun o multitudine de intrebari pe tema aceasta, insa mi-am intarit niste "teorii proprii" pe care le urmez. In sensul ca, am realizat ca divinitatea exista (daca intr-adevar CREZI in ea), insa nu exista un individ dupa chipul si asemanarea noastra, in carne si oase, care traieste in norisori si ne pedepseste cu vreun sceptru sau trimite oameni invizibili cu aripi sa ne vegheze somnul (este doar parerea mea). De ce nu toata populatia globului are aceleasi concepte despre trecutul religios? De ce unii cred in Iisus si altii cred in Allah? De ce unii sunt ortodocsi iar altii catolici, musulmani, etc?

Consider ca Dumnezeu traieste prin NOI, Dumnezeu e ascuns in noi sub forma Spiritului, a Constiintei imateriale, delicate, discrete... asa ne putem apropia de El fara formalitati, fara intermediari, fara conditii… discret si delicat. Dumnezeu ne da intalnire chiar in inima noastra spiritual… ; pentru mine tot ce este scris sunt doar legende inventate de oameni de-a lungul timpului, niste creatii ca oricare altele; dar pe care populatiile s-au hotarat sa le urmeze ca ceva ADEVARAT, BATUT IN CUIE.

As spune ca "Ma pedepseste Dumnezeu" daca afirm asa ceva, nu stiu de ce as spune asta, dar poate doar din obisnuita si influenta bunicilor, celor ce cred in Dumnezeu sub alta forma.

Trairea mea religioasa se manifesta in inima mea, in constiinta mea, in strafundurile sufletului meu, fie cand sunt in Biserica, fie cand sunt acasa si simt nevoia sa spun o rugaciune (care mi se intampla de cele mai multe ori seara, inainte de culcare).

Trairea religioasa este un rezultat afectiv emotional, al rugaciunii, ce se realizeaza prin intermediul cuvantului si gesturilor (inchinatul, anumite ritualuri din Biserica, etc.).

Nu neg ca nu ar exista CEVA care ne ajuta la nevoie, dar acest ajutor consider ca se naste tot din fiinta noastra, din puterea credintei. Un exemplu: "Eu cred in Dumnezeu, cred ca ceva ma poate ajuta sa trec peste si o sa fie bine! Bunul Dumnezeu e alaturi de mine!" Sunt niste intariri psihice, emotionale, care iau nastere din capacitatea noastra de a controla si manipula

constiinta. Daca eu intr-adevar cred ca ma poate ajuta acea divinitate, atunci voi fi ajutat. Spun asta pentru ca mi s-a intamplat sa simt nevoia pur si simplu sa cer ajutorul divinitatii si sa fiu atat de sincera cu mine cand o ceream, incat, nu stiu cum, am reusit sa trec cu bine peste.

Am spus la inceput ca ma numar printre tinerii din ziua de astazi care nu cunosc sensul adevarat al religiei; si asa ma consider in continuare. Nu cred ca exista vreun om care poate spune cu exactitate ce este, printr-o definitie suta la suta corecta, sau sa dovedeasca tot ce s-a scris de-a lungul timpului. Tine de spiritualitate, de imaginatie, traire si credinta.

Gesturile mele si cuvintele mele legate de religie, reflecta catusi de putin credinta mea in Dumnezeu. Unii oameni ar spune ca daca nu te duci la Biserica in fiecare marti, vineri sau duminica, daca nu faci rugaciuni zilnic sau daca nu te inchini macar, esti un om rau, care nu crede in Dumnezeu sau nu isi poate gasi locul dupa moarte, de aici intrand in subiectul: "Daca nu faci asa, nu faci atat, ajungi in Iad!"

Daca as sta sa analizez care sunt manifestarile mele religioase, nu ar fi prea multe, insa nu imi este rusine de asta, deoarece eu cred altfel in Dumnezeu. De fiecare data cand trec pe langa o Biserica, imi fac de trei-patru ori semnul crucii, insa nu o fac superficial, ci cu credinta, daruire si imi spun in gand: "Doamne ajuta! Multumesc pentru tot ce mi-ai oferit pana acum si pentru ajutorul dat!" sau fac referire la bunica mea "Odihneste-o in pace, iart-o!" (fiind in continuare prezenta in gandurile mele).

Tinerii din ziua de astazi, ori cred ca este o totala aberatie si nu cred deloc in asa ceva, ori nu li se pare interesant subiectul si il ocolesc, ori nu au habar de ce ar putea sa spuna, ori nu cunosc deloc sensul. Dupa parerea mea, de vina sunt educatia primita acasa, educatia din scoli si influentele sociale.

Am intalnit oameni in varsta, care in tinerete nu cunosteau si nu credeau in Dumnezeu, insa la batranete ii vedeam zi de zi in Biserica. Aparuse o disperare a lor in legatura cu moartea si viata de apoi, in care vor fi judecati aspru daca nu faceau cum spunea "la carte". Considerau ca daca nu se caiesc de pacatele facute de-a lungul vietii si nu se apropie de Dumnezeu-ceea ce la ei insemnau posturi, rugaciuni, mituri, frecventarea Bisericii si confesarea lor catre preot-atat sufletul lor, cat si trupul vor arde in focurile iadului.

E greu de spus daca exista asa ceva cu adevarat, insa parerile sunt impartite si a fost atata libertate de a alege, s-au risipit atat de mult valorile si traditiile, incat acum lumea este confuza

si a devenit un haos total, mai ales din punctul de vedere al cuvintelor, gesturilor si trairilor religioase.

Daca intr-adevar **religia tine de spatiul privat, atunci trairea religioasa nu are granita… A simti religia este o nevoie a spiritului, la fel cum a manca este o necesitate a trupului.** Chiar daca adesea ni se face foame cand intram intr-o bucatarie, necesitatea de a manca nu cunoaste delimitari stricte de genul public si privat. La fel se intampla si in cazul trairii religioase, cu atat mai intensa cu cat omul se afla in fata unor situatii limita (un examen important, o boala, un obstacol psihic etc).

In concluzie, gesturile si cuvintele noastre –care tin de religie in acest caz- dau nastere in sufletul nostru de sentimente, trairi religioase, pe care fiecare om le percepe diferit, le accepta sau nu le accepta, le intelege sau nu le intelege deloc.

Pentru mine, importante nu sunt numarul de zile in care tii post sau de cate ori pe zi te duci la Biserica, ci puterea credintei dinauntrul tau, puterea de a o accepta si de a o mentine pura pe tot parcursul existentei tale ca om. Caci cine stie? Poate chiar exista viata de apoi…

P5**.**

Ce înseamnă religia?, cum sa fii împăcat cu Dumnezeu, cu ceilalţi şi mai ales cu tine însuţi?, ce trebuie să faci pentru a-ţi trăi viaţa frumos din punct de vedere religios?, toate acestea sunt întrebări pe care mulţi dintre noi ni le punem şi la care există răspunsuri scrise în cărţile de cult, răspunsuri pe care, deşi, majoritatea le cunoaştem, refuzăm să le punem în practică, ni se par învechite sau prea greu de împlinit în zilele noastre.

Adevărul este că societatea actuală ne îngrădeşte în numeroase privinţe în "a ne asemăna cu Dumnezeu", suntem fiecare dintre noi o verigă a acesteia şi trebuie să acţionăm în maniera în care ea funcţionează, luptăm pentru a obţine cât mai mulţi bani pentru a ne asigura confortul şi viitorul când Biblia spune să nu ne îngrijim de ziua de mâine pentru că Dumnezeu o face pentru noi, vrem să dobândim cât mai multe lucruri materiale când dorinţa Lui a fost să nu construim palate în această lume ci in ceruri, ne consumăm toată energia încercând să obţinem împlinirea în această lume materială şi chiar dacă ne dorim să fim împăcaţi şi cu Dumnezeu, inevitabil suntem prinşi în acest vârtej în care "a avea" este curentul care-l întreţine.

În opinia mea, întradevăr este greu să îndeplinim toate câte ni se spun în Biblie într-o lume guvernată de bani şi în care nonvalorile şi ispitele se află la tot pasul, însă cred că singura noastră scăpare este bunătatea, prin ea vom reuşi să ne răscumpăram greşelile; Dacă suntem mai buni unii cu ceilalţi multe din problemele omenirii se vor ameliora ,precum: viciile, divorţurile, maltratările, abuzurile, setea nestăpânită de putere, lăcomia şi egoismul.

Dacă vom deveni mai buni poate ne va părea mai uşor şi să tinem seamă de învăţăturile creştine, să mergem la biserică şi să practicăm obiceiurile religioase, dar dacă nu, măcar vom construi o lume mai bună, unde vom fi cu totii mai mulţumiţi şi mai fericiţi, o lume mai frumosă care-i va fi pe plac şi lui Dumnezeu şi în care comportamentul bazat pe bunătate, fie că realizăm sau nu, va fi în conformitate cu poruncile creştine.

Ne aflăm într-o situaţie de criză, dar nu una financiară ci morală, religioasă, de aici pornescu toate problemele contemporanităţii; Nu putem deveni peste noapte creştini exemplari, însă trebuie sa existe un start, consider că acesta este cel potrivit, să fim mai buni şi să ne respecăm mai mult unii pe ceilalţi.

Încununaţi fiecare zi cu un gest, cuvânt, cu o trăire religioasă!.

P6.

Religia, in opinia mea, reprezinta puterea divina in care noi credem si la care ne rugam de cele mai multe ori doar in momementele grele si prea putin in momentele de bucurie. Dumnezeu pentru mine reprezinta o putere inexplicabila care imi ofera ce am nevoie, cum am nevoie si cat am nevoie la momentul potrivit. Chiar daca de multe ori avem impresia ca El este nedrept cu noi si ca nu ofera tot ce am vrea noi, de fapt eu cred ca El ne pune la incercare sa vada daca ne putem multumi si cu ce avem, iar noi, de cele mai multe ori, picam acest test.

Nu sunt adepta bisericilor, cel putin nu a celor de la fiecare colt de strada. Cred in Dumnezeu, foarte mult chiar, stiu ca e acolo si ca ne ajuta intr-un fel sau altul. Sunt putine manastiri la care am placerea sa merg si chiar simt puterea si spiritul lor asupra mea. Dupa ce am vazut fel si fel de stiri cu diferiti preoti (nu ii includ pe toti in aceeasi oala), nu mai am cum sa pun capul sub patrafirul lor. Tot respectul pentru cei care au ramas drepti si inca spovedesc lumea chiar si fara bani. Bravo lor! Dar din pacate multi umbla in ziua de azi doar dupa bani. As putea spune ca eu si familia mea, am bagat multi bani in buzunarul preotilor. Acum un an si

jumatate, tatal meu a decedat iar la o luna diferenta a decedat si bunica mea (mama tatalui meu) iar asa cum se pare ca sunt obiceiurile noastre, a trebuit sa fac fel de fel de pomeni la anumite perioade de timp si sa cumpar fel de fel de lucruri care, din punctul meu de vedere, nu-l mai ajuta cu nimic pe cel decedat. Da, e frumos sa fim buni si sa oferim o masa in cinstea celor ce nu mai sunt pentru ca lumea sa nu-i uite si asa mai departe… Dar de la treaba asta pana la faptul ca farfuria trebuie sa fie asezata intr-un fel, sa contina anumite lucruri si etc este cale lunga.. Obiceiurile religioase s-au degradat extraordinar de mult din cauza banilor.

Trebuie sa tinem cont: **credinta se afla in suflet si mai ales in gand.** Degeaba vad toate acele femei la biserica in fiecare duminica iar luni la prima ora barfesc, pacatuiesc si asa mai departe. E adevarat, toti pacatuim, mai mult sau mai putin, cu sau fara voia noastra dar eu personal, nu imi voi falsifica identitatea doar de dragul de a merge intr-un loc sfant pentru a face impresie si pentru a intra in randul oamenilor. Nu-i pot intelege pe acei oameni care inainte de marile sarbatori tin post cate 6 saptamani dar in acelasi timp fumeaza, bea, se drogheaza, injura si intretineti relatii sexuale. Pentru ce mai exista conceptia de "post" in acest caz!? Poate doar pentru a renunta la carne, oua si branza pentru o perioada. Mai bine tin post 1 zi – 2 asa cum trebuie, decat tot si degeaba. Vreau sa exclud persoanele care chiar fac totul drept si cinstit. Nu am nimic de spus si plec capul in fata lor pentru ca exista si oameni cu o adevarata frica de Dumnezeu.

Mama este de alta religie si anume protestanta, Evanghelista isi spune ea iar tata era Crestin Ortodox. Am crescut intre doua concepte atat de diferite si totusi atat de asemanatoare incat la un moment dat nu am stiut in cine sa cred.. Dar am realizat cu timpul ca nu conteaza pana la urma religia pe care o urmezi ci taria cu care crezi in ceea ce reprezinta. Dumnezeu este unul singur si eu cred ca el exista pentru orice om vrea sa creada in el indiferent de religie.

P7.

Ce este religia? Conform definitiei din DEX religia este: un sistem de credințe (dogme) și de practici (rituri) privind sentimentul divinității și care îi unește, în aceeași comunitate spirituală și morală, pe toți cei care aderă la acest sistem.

In opinia mea, religia este un stil de viata abordat de anumite persone. Prin religie intelegem credinta in Dumnezeu. De asemenea, multi cred ca asta este o "masca" pe care oamenii o

imbratiseaza ca sa nu fie nevoiti sa mai caute explicatii la intrebarile existentiale. (ce este universul? Ce înseamnă moartea? etc.)

Dumnezeu a creat credinta dar nu a diferentiat religiile, omul a facut acest lucru. Nu inteleg de ce trebuie sa existe religii diferite daca toti oamenii cred in acelasi Dumnezeu. Multi cred ca anumite religii sunt mai mai credincioase si asculta de cuvantul lui D-zeu. In opinia mea, indiferent de ce religie am avea, acelasi lucru invatam (sa fim oameni buni, sa facem fapte bune, sa credem in Dumnezeu etc.)

Ce inseamna traire religioasa? Eu cred ca termenul de "traire religioasa" semnifica comportament religios, gandire religioasa, credinta. Adica sa traim dupa poruncile lui Dumnezeu si sa facem voia lui pe acest pamant.

Consider ca, in ultima vreme comportamentul religios a fost neglijat , iar cei tineri nu mai stiu ce inseamna sa mearga la biserica, sa faca fapte bune. Lumea a devenit mai egiosta si rea. Multi dintre adolescenti considera ca daca recunosc credinta in Dumnezeu si vorbesc despre El sau merg la biserica, este rusinos. Le este rusine sa recunoasca in fata prietenilor ca au un comportament religios, cand de fapt ei fac un lucru demn de admirat si de urmat, deoarece nu multi oameni mai stiu sa creada in Dumnezeu si nu il mai urmeaza.

Este important sa credem si sa avem un comportament religios doar daca noi ne dorim si simtim acest lucru. Am cunostinte, care considera ca traiesc religios, cand de fapt ei merg din obligatie la biserica sau doar ca sa nu ii vorbeasca lumea. Fac fapte bune doar de fatada, iar acest lucru mi se pare foarte josnic. Spun ca sunt religiosi si ii judeca pe altii, dar ei pe de alta parte poate fac rau altor personae…

Sunt de parere ca in "religie" totul se face doar daca vrei, daca se face doar ca altii sa vada, este mult mai rau si nu cred ca ajuta la nimic.

Eu sunt o persoana credincioasa si acest lucru nu am sa il schimb. Eu nu fac fapte bune pentru ca asa trebuie , eu le fac pentru ca asa simt nevoia. Nu imi place sa judec, pentru ca noi "oamenii" nu suntem capabili sa judecam sau daca totusi o facem stiu ca la un moment dat o sa ne dam seama ca judecata noastra a fost orbita de sentimente negative.

Religia ne ajuta sa traim cu sufletul impacat, mai linistiti. Am avut dovezi clare in care credinta a ajutat oameni si stiu ca este singurul mod prin care un suflet poate fi alinat la durere. Si in momentele fericite ale vietii e bine s ii multumim lui Dumnezeu pentru ca multi oamenii

il cauta pe Acesta doar in momente de nefericire. Religia este **raspunsul tuturor intrebarilor noastre, dar trebuie sa stim unde sa cautam si trebuie sa stim cum sa interpretam raspunsurile pe care le primim.**

P8.

Încă de la începutul omenirii, Dumnezeu, pentru oamenii care cred în El, reprezintă fortă de a face bine și puterea de a trece cu bine peste orice obstacol. Gesturile, sentimentele și trăirile oamenilor sunt strâns legate de relația lor cu Dumnezeu, în mod special în preajma sărbătorilor deoarece aceasta este perioada în care poți face cel mai mult bine.Se spune că puterea cuvintelor este infinită, însă există o **legătură între cuvinte, gesturi și credință**?

În primul rând,credința te poate ajuta să treci peste anumite probleme,să îți definești personalitatea,și mai mult decât atat,cu ajutorul credinței îi poți ajuta și pe ceilalți.Micile gesturi precum dăruirea hranei celor ce nu și-o permit,sau cuvintele pline de iubire și încredere adresate celor ce numai au speranță te pot ajuta pe tine,ca individ să te dezvolți să să umplii inimă celorlalți de bucurie.Să dăruiești,să crezi,să speri…sa crezi în Dumnezeu,să te rogi la El,să I te închini,acestea sunt lucrurile care fac diferența între persoanele credincioase și cele ce par religioase. De exemplu,sunt personae care chiar dacă merg la Biserică în fiecare duminică nu își ajută semenii,nu se închin,sau se rog doar când au necazuri.Un alt exemplu poate fi reprezentat de acea categorie de oameni care țin post, laudandu-se cu acest lucru și înjurând. În al doilea rând ori sau având un comportament nu tocmai adecvat.

În primul rând, **religia apare ca o expresie a nevoilor oamenilor de a-și găsi o anumită stabilitate în lume și de a accentua credința acestora în** Dumnezeu,Biserica devenind principalul mod în care oamenii pot arăta această credință. Biserica organizează viața religioasă a cetățenilor,însă frecventarea acesteia nu reprezintă neapărat adevărata credință a oamenilor.Astfel,se spune că **suntem ceea ce gândim**,însă de cele mai multe ori nu gândurile sunt relevante,ci ceea ce iese la suprafață:gesturile,atitudinea…la fel se întâmplă și în momentul în care o persoană deși crede în Dumnezeu și se roagă,nu frecventează lăcașul de cult.Acest lucru poate însemna pentru ceilalți că respectiva persoană nu crede în Dumnezeu,adevărul fiind altul deoarece Domnul este mereu prezent in gandurile sale.

În concluzie, din punctual meu de vedere credința în Dumnezeu are un rol important în viața oricărui om.Fiecare gest,fiecare cuvânt pe care îl rostim la un anumit moment poate avea un efect benefic asupra cuiva.Credința noastră ne face diferiți,ne face unici și conștienți de faptul că putem să ajutăm si să încercăm să facem o lume mai bună.

P9.

Gest…cuvant, traire religioasa… Fiinta umana este un suflet complex, un tot unitar, o adevarata comoara zamislita din puterea Creatorului… Creatorul cerului si al pamantului, al tuturor celor vazute si navazute, laudat si preacinstit dupa numele sau in feluri diferite, de catre popoare diferite, apartinand unor culte religioase diferite intre ele, dupa natura lor.

Dumnezeu i-a oferit omului libertate, libertatea cugetului si a faptelor. Asadar, omul s-a nascut liber, liber sa paseasca in viata si liber sa moara, liber sa-si aleaga credinta cu tot sufletul, sufletul fiind centrul organizator al fiintelor umane.

Ochii reprezinta lumina sufletului, oglinda catre lumea exterioara, lumea in care traim si adesea nu o putem descifra sau intelege , nu o putem vedea in toata splendoarea ei asa cum a fost creata, nu ne exteriorizam bucuriile sau suferintele intr-u totul, nu suntem noi insine. De multe ori, cugetul launtric cauta numeroase intrebari, intrebari fara raspuns, intrebari descifrate doar de Biserica si credinta in aceasta.

Trairea religioasa exista in interiorul oricarei fiinte vii care respira, careia ii bate inima in piept si se manifesta diferit in functie de religie, **credinta individuala si modul individual de exteriorizare a trairilor si crezurilor interioare.**

Gestul si cuvantul, considerate aparent ca fiind lucruri simple, tipice naturii umane, dezvolta o serie de emotii din interior catre exterior, definind astfel tipul de caracter specific categoriei in care se inscrie.

Fiecare suflet ar trebui sa zambeasca mai des, sa priveasca spre albastrul senin al Cerului, multumind pentru painea cea de toate zilele, sa isi contruiasca traiul dupa un model de viata in care nisipul care se scurge in pasi repezi in clepsidra timpului sa defineasca armonios trecerea noastra prin lumea pamanteasca!

P10.

Gest, cuvânt, trăire, fiecare dintre acesti termeni, luat separat, are un anumit înţeles, o semnificaţie proprie, dar oare între aceşti termeni, aparent diferiţi şi cu înţelesuri distincte pot exista legături mai profunde?

Gestul reprezintă o faptă sau o purtare dictată de un anumit scop, de anumite insterese, având o anumită semnificaţie, un gest poate să înlocuiască, de multe ori, vorbele sau să confere mai multă expresivitate vorbirii. Gesturile exprimă sentimente, adesea prin gesturi ne exprimăm atât ataşamentul, recunoştinţa, dargostea sau devotamentul cât şi sentimente ca ura, gelozia, trufia, etc. Gesturile ne sunt dictate de conştiinţă şi de raţiune, iar acestea sunt influenţate de circumstanţe. Acum că ştim ce este ‚gestul' oare ce este cuvântul?

‚La început a fost Cuvântul', cu aceste cuvinte îşi începe Apostolul Ioan Evanghelia subliniind locul cuvântului în istoria omenirii. Se pare că cuvântul a fost încă de la început, el a fost creatorul lumii deoarece versetul se continuă în modul următor , şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul'. Cuvântul sau logosul are o importanţă sporită, logosul reprezintă exprimarea lui Dumnezeu, comunicarea lui despre el însuşi, la fel cum un cuvânt vorbit este exprimarea gândurilor interioare şi nevăzute ale unui om. Când gândim, vorbim cu noi înşine; când vorbim, gândim cu voce tare. Cuvântul este grai, el reprezintă gândul metamorfozat, ideile noastre exprimate prin vorbe.

Tăirea, oare ce reprezintă ea? A trăi înseamnă a exista, vieţuire, însă o trăire reprezintă un proces sufletesc, o experienţă sufletească trăită cu intensitate, mai precis o metodă potrivit căruia se poate ajunge la cunoașterea realității pe baza experienței psihice subiective. Trăirea religioasă ar putea fi sinonimă cu viaţa religioasă? Viaţa religioasă nu este bazată pe concepţii asupra lui Dumnezeu, ci pe emoţii şi acţiuni în legătură cu Acesta, cu adoptarea unor comportamente specifice, precum cele de ajutorare a semenilor, de rugăciune, de frecventare a bisericii etc. Viaţa religioasă nu rămâne numai o prezenţă psihică interioară, ea se exprimă în acţiuni.

Aşadar, totul este viaţă, trăire, iar cuvântul metamorfozează gândul, apoi gesturile sunt cele care oferă expresivitate vorbirii şi exprimă sentimente, gestul metamorfozează într-o oarecare măsură atât gândul cât şi cuvântul. Gestul îmbracă cuvântul, îi dă expresivitate şi o importanţă mai mare. Toate acestea au ca punct de plecare trăirea, trăirile noastre interioare,

trăirile profunde. Trăirea religioasă aduce de la sine o atitudine, un anumit comportament, folosirea anumitor cuvinte şi gesturi care să exprime această trăire. Aş putea da ca şi exemple acţiunile oamenilor de a se închina, de a se ruga, de a merge la biserică, etc.

Fiecare om, independent de concepţia sa despre lume, are o credinţă, el crede în ceva anume. Credinţa, fiind un element al conştiinţei, reprezintând un tot complex ce duce la anumite acţiuni în acest sens.

P.11

Fiecare om apartine unui cult, unei anumite religii. Acest lucru ne face sa fim **uniti dar in acelasi timp sa fim diferiti in felul nostru. Comportamentul religios difera de la individ la individ si se** manifesta mai mult sau mai putin.

Fiecare gest, cuvant sau traire religioasa are o semnificatie diferita pentru fiecare persoana in parte.Pentru unii oameni gesturile facute pntru a venera Divinitatea, pentru a cinsti Biserica si pentru a isi arata credinta si frica fata de Dumnezeu sunt cele mai importante.Pentru altii insa cuvintele si rugaciunile sunt cele mai importante.

Eu cred ca atat gesturile cat si cuvintele sunt la fel de importante si ca acestea constituie trairea religioasa a fiecarui credincios.Unii oameni savarsesc multe fapte crezand ca asa isi manifesta credinta, fara a tine cont de vorbele pe care le spun. De mult ori faptele contrazic vorbele si invers. De aceea sunt de parere ca ar trebui sa existe un **echilibru intre gest si cuvant** pentru ca acestea sa formese un comportament religios adecvat si pentru ca trairile religioase sa fie pure.

De exemplu un om care posteste (se abtine de la mancare) crede ca facand asta se purifica si este iertat de pacate, dar in acelasi timp foloseste cuvinte urate si vulgare in relatiile cu ceilalti. Acest lucru este facut in zadar.

In concluzie, trairea religioasa este generate de gesturi si cuvinte facute de fiecare individ pentru a-si arata in orice moment credinta in Dumnezeu.

P12.

Înaintea cuvântului scris, gândurile au fost exprimate prin intermediul gesturilor, sunetelor şi vibraţiei interioare specifică fiinţei umane, conturându-se un limbaj universal. Se

spune că miscarea trupului este vocea sufletului, de aceea toate gesturile noastre arată relaţia noastră cu mediul înconjurător. Dar ştim că acest mediu şi lumea în care trăim au fost create de Dumnezeu şi de aceea, orice de gest al nostru are legătură cu divinitatea.

Probabil cel mai frecvent gest religios este închinarea. Crucea reprezintă simbolul lui Dumnezeu, iar noi prin acest gest actualizam și respectăm relația cu divinitatea în orice moment. Sfântul Maxim Mărturisitorul spunea că "prin linia verticală crucea arată pe Dumnezeu iar prin linia orizontală se arată toată zidirea", făcând aluzie la faptul că cele două linii reprezinta omul și Dumnezeu. Asociată cu numarul patru crucea reprezint ă punctele cardinale şi anotimpurile, de fapt lumea înconjurătoare creeata de Mântuitor, cu toate legăturile şi țesăturile sale.

Indiferent de locul în care ne aflăm, gesturile trădează aceleași trăiri, aceleași sentimente care ne străfulgeră sufletul, iar gestul închinării ne atestă condiția de slujitor al Domnului şi recunoașterea măreţiei sale.

În căutarea energiei şi actualizării relației cu divinitatea folosim cuvântul în cântări adresate măririi şi slăvirii Mântuitorului şi în rugăciuni. La fel ca gesturile, cuvântul transpune, cel mai simplu emoția umană. Mai mult, chiar Mântuitorul ne-a transmis învățăturile sale prin intermediul Cuvântului, chiar el ne-a învățat puterea Cuvântului prin vorbele pe care le-a spus când a săvârşit numeroase minuni relevate în biblie.

Trăirile şi sentimentele noastre religioase diferă ca durată şi intensitate de la persoană la persoană, dar ele sunt premisa a ceea ce Mântuitorul a vrut să simţim atunci când acţionăm conform învăţăturilor sale şi sunt totodată, urmarea sensibilității şi pasiunii cu care ne implicăm.

P13.

Religia înseamnă credinţa sacră sau divină şi codul moral asociat cu această credinţă. În cursul dezvoltării sale, religia a luat numeroase forme în diverse culturi.

Religia este un tip de comportament uman referitor la gest, cuvânt şi trăire religioasă. Aşadar, omul creştin-ortodox se identifică prin credința în Dumnezeu şi prin obiectul crestinismului.

El îşi manifestă credința prin diverse modalități, singurul obiectiv fiind de a-şi câştiga un loc în Rai în viaţa veşnică. Prin urmare, omul creştin se apropie de Dumnezeu prin: rugăciune,

considerată un dialog cu Dumnezeu, fiind de trei feluri: slavă, mulţumire şi cerere; prin mersul la biserică şi mănăstiri, acestea fiind considerate "casa domnului"; prin post, ce urmăreşte purificarea; spovedania şi împărtăşania, pentru lepădarea de păcate; prin faptele bune, omul credincios considerând că dacă nu este ajutat pe pământ de alţi oameni, îl va ajuta Dumnezeu.

Aşadar, adevărata credinţă este un dar de la Dumnezeu însoțit de voința și efortul omului de a-l cunoaște pe Dumnezeu şi de a se asemăna cu el prin împlinirea poruncilor Dumnezeiești. Astfel omul va moșteni Raiul şi se va bucura veşnic de Slava Domnului.

P14.

Religia nu este un fenomen care se produce mecanic, ci este o activitate spirituală care permite menţinerea legăturii dintre om si Dumnezeu. Viața religioasă cuprinde un ansamblu de practici religioase precum gesturile făcute de noi, cuvintele rostite și trăirea religioasă.

Comportamentul religios conține acest asamblu de practici religioase care au ca scop purificarea sufletească a credincioşilor. Gesturile nu trebuie să nască sau să îi afecteze în vreun fel pe ceilalți. Trebuie să acționăm cu gândul că există Dumnezeu și el ne poate judeca mai aspru decât persoanele din jurul nostru. Gesturile religioase nu trebuie să se rezume doar la facerea semnului Sfintei Cruci sau participarea la slujbele de la biserică. Comportamentul cuviincios şi atitudinea binevoitoare faţă de semenii noştri sunt de asemenea gesturi religioase, în opinia mea, pentru că trebuie să ne ajutăm aproapele, nu să îl judecăm.

Cuvantul religios reprezintă gândurile noastre exprimate prin rugăciuni. Atunci când ne rugăm noi suntem mai aproape de Dumnezeu, iar sufletul nostru se înalţă în toate acestea gesturi şi atitudini religioase au în vedere comunicarea cu divinitatea. Prin intermediul comportamentului religios gândul nostru poate pătrunde şi în cele mai depărtate colțuri şi poate depăşi barierele lumii terestre. Toate acestea fac ca trăirea religioasă să fie și mai intensă. Credința în Dumnezeu este unicul lucru care ne poate ajuta să depășim orice obstacol. Trăirea religioasă ne ajută să ne purificăm sufletele și să eliminăm răul din jurul nostru.

Atitudinile şi gesturile religioase joacă un rol important în perpetuarea cultului religios și menținerea echilibrului credinciosului.

P15.

Credința este ceva magic pe care Dumnezeu o dăruiește fiecăruia. Toți avem o credinţă şi unul Dumnezeu în care să ne punem nădejdea atunci când ne este greu. De obicei, cerem de la el multe şi ne rugăm doar atunci când ne este greu, iar după ce am obținut ceea ce ne doream dăm fuga să le povestim celor dragi și nu numai, uitând să mulțumim celui ce ne-a ajutat.

Ființa supremă ne acordă ajutorul său, dacă știm să îl cerem și să-i mulțumim atunci când lucrul pentru care l-am rugat s-a întâmplat. Unii consideră că Dumnezeu și sfinții lui nu există, și îi iau numele în râs, iar pentru asta sunt pedepsiţi. Spre exemplu, cunosc un caz în care o doamnă a luat în râs numele Sfintei Fecioare, și a spus că aceasta nu avea cum să nască și să rămână fecioară, îi aducea diverse jigniri ca intr-un final să ajungă să spună că nu există. Azi așa, mâine așa, până când într-o zi când tocmai se pregătea să spuna ceva despre Fecioara Maria a căzut rupându-şi piciorul. De aici rezultă că nimeni nu rămâne nepedepsit atunci când și-a bătut joc de cineva bine plăcut lui Dumnezeu.

Fiecare are propria credinţă și fiecare face ceea ce crede şi ceea ce simte în legătură cu Dumnezeu. Tot ceea ce facem şi credem trebuie să fie din suflet și să nu facem ceva doar de ochii lumii sau pentru că așa am fost învățați.

Atunci când te rogi cu credință, și chiar îți dorești să se întâmple un lucru, acel lucru de obicei se întâmplă. Sunt și unele momente în care îți dorești ceva cu ardoare, dar acel ceva nu se întâmplă, atunci fie Dumnezeu îți încearcă răbdarea și credința vrând să stărui în rugăciune și să astepti până când el crede ca te-ai căit. Sau exista posibilitatea ca Dumnezeu să nu fie de aceeași părere cu tine şi să creadă că ceea ce ți-ai dorit nu este potrivit pentru tine și face în așa fel încât să îți arate acest lucru și să îți scoată în față ceea ce este bine.

P16.

Religia devine din ce în ce mai mult un factor obiectiv, discutat în societate în mod eronat, în timp ce religia este un element subiectiv care ar trebui să rămână în această rază a subiectivității.

Încă de la începuturile bibliei s-a impus ideea conform căreia religia nu trebuie să aibă și nu are nimic în comun cu partea materială a omenirii. Mai precis religia nu s-a constituit ca fiind o "afacere" aşa cum s-a transformat în societatea contemporană.

Cotidianele incep să abordeze din ce în ce mai des subiecte ce dezbat "biserica" şi profilurile ei. Acest lucru ar trebui să înceteze, iar religia să fie promovată ca o valoare individuală, subiectivă şi propie fiecărei ființe aşa cum ne-a fost scrisă în biblie de către apostoli.

Aşadar, religia este un aspect propriu fiecărei ființe umane, întrucât fiecare dintre noi interpretam atitudinile şi comportamentul religios într-un mod diferit, iar tocmai acest lucru duce la apariţia mai multor filozofii religioase (exemplu: budismul, religiile protestante, etc.).

Ceea ce este în mod sigur confirmat este faptul că fiecare orientare religioasă are propriile obiceiuri, reguli, propiul barem, și în special propriile idei după care se ghidează.

Însă vorbind din perspectivă generală religia trebuie să păstreze aceleaşi rădăcini căci în fond nu este altceva decât expresia simbolică a unei încrederi în existenţa unei realităţi absolute.

Ceea ce li lărgeşte orizonturile este simplul fapt că ea se rezumă în final la comportamentul uman prin care se manifestă, iar acest comportament este diversificat odată cu fiecare individ in parte.

Ajungem, aşadar, la profunzimea şi sinceritatea acestor comportamente religioase, precum şi la contradicţia dintre "a spune" şi "a face" sau dintre "a spune" şi "a simți" cu adevărat.

De multe ori, ideea de Post rămâne la un nivel superficial, ceea ce însemnă că ființa umană începesă se rezume doar la abținerea de la anumite tipuri de mâncare și atât.

În fapt postul este și ar trebui să fie un comportament religios mult mai profund, un comportament spiritual prin care să se înțeleagă eliberarea de orice gând negativ. Acesta este un lucru cu adevărat dificil și nu abţinerea de la un fel de mâncare, de aceea din ce în ce mai puțini oameni ajung la acel nivel spiritual.

Pe de altă parte, în jurul ideii de post mai circulă şi opinia conform căreia ni se iartă păcatele dacă ţinem o anumită perioada de timp post. Aceasta este iarăşi o altă idee greşit abordată. Ceea ce ar trebui să facă fiecare ființă umană în parte este să găsească acel echilibru, dar mai ales constanţă între gestul, cuvântul şi trăirea religioasă.

Tocmai această armonie este greu de găsit şi de aceea aproape niciodată nu se ajunge la practica spirituală ce ţine de religie în general, iar dacă se ajunge acolo, nu se ajunge la un nivel profund.

P17.

Societatea actuală a evoluat atât de mult încât religia a fost uitată intr-un plan trecut crezându-se astfel că nu mai e la modă să fii creștin. Eu o părere greșită care afecteaza educaţia şi modul de gândire al generaţiei de azi și al generaţiilor de mâine. Eu consider că indiferent de schimbările suferite de societate, unii oameni au rămas creștini, purtând numele lui Dumnezeu în suflet, încercând să îndeplinească voia sa.

Trăim într-o lume in care primează lucrurile materiale, interesele, banii, nicidecum iubirea aproapelui. Lumea aceea primordială în care toți erau frați s-a degradat într-o lume în care fiecare înjunghie pe la spate pe cel mai apropiat doar pentru a-şi atinge scopurile materiale. Saraca lume, săracii oameni, săracii copii! Unde vom ajunge daca vom continua să ne urâm și să sapăm unul groapa celuilalt? Pierzanie, asta e ceea ce ne așteaptă. Să încercăm să schimbăm ceva. Fiecare gest, fiecare cuvânt religios, poate declanşa o serie de gânduri și simțiri care pot duce la schimbare. Ce mă face să cred asta? Totul. Am trăit clipe unice în preajma unor oameni care nu aveau decât hainele de pe ei, dar care erau gata să împartă cu tine şi ultimul colț de pâine pe care îl mai aveau. Oameni cu sufletul curat și cu frică de Dumnezeu.

Un gest minuscul îți dă de gândit. Am avut onoarea să întâlnesc oameni care ştiau să se îngrijească de aproapele său şi să-şi pună propria persoană pe planul secund. Oamenii care înființează asociaţii, oameni care lucrează ca voluntari, oameni care răspândesc cuvântul lui Dumnezeu prin fapte şi vorbe. Gest religios? Da, este un exemplu oferit celorlalţi. Învață-i să se roage, învață-i să se iubească între ei, învață-i să-și cinstească părinții, învață-i să știe ce este bunătatea şi dragostea și doar atunci vei ştii că nu faci umbră pământului degeaba. Învață-i cuvinte bune, cuvinte care să aline rănile sufletului, cuvinte care pot constituii o povață. Aşa cum Iisus Hristos prin pildele sale îi apropia pe oameni, aşa învață și tu prin cuvinte să îi îndrumi spre Casa Domnului. Fiecare cuvânt conteaza și poate ajuta dacă e folosit în mod corect. Astazi oamenii folosesc cuvintele mai mult pentru a răni, pentru a creea durere, asta

doar pentru ca au uitat că există dragoste, bunătate şi cinste. Ce frumos ar fi dacă toți oamenii ar urma calea cea bună, dacă ar avea grijă ca sufletul lor să fie curat și să poarte în el numele Domnului. Dar din păcate, întreaga societate se află într-un declin care poate fi oprit doar prin rugăciune și cu ajutorul lui Dumnezeu. Trebuie să învățăm să ne exteriorizam trăirile religioase pentru a-i face pe cei din jur să ne urmeze. Ce înţelegem prin trăire religioasă? Eu, prin trăire religioasă înțeleg acea comuniune pe care o avem cu Dumnezeu, acele momente în care îl simţim aproape și simțim cum el vegheaza asupra noastră în orice moment. Fiecare gest, fiecare cuvânt religios poate determina o persoană să se schimbe și să își dea seama că viața sa va fi mai frumoasă dacă urmează întocmai poruncile sfinte. Nu e greu, totul ţine de voinţă şi de conştientizarea gradului de degradare în care se află lumea.

Deci, eu cred că nu trebuie să ascundem faptul că încă suntem creștini şi credem în Dumnezeu. Pentru unii acest lucru poate că e rușinos deoarece cei din anturajul lor îi consideră demodați. Dar atunci înseamnă că nu se află la locul potrivit. De aceea nu trebuie să ne reprimăm trăirile ce le avem în legătură cu religia căci aceasta acesta este singurul lucru pe care îl mai avem de la strămoșii nostri, singurul lucru care ne menține demni şi buni.

P18.

Din punctul meu de vedere credinţa este cel mai important aspect al existenţei noastre, care chiar dacă nu realizăm ne ajută şi ne îndrumează paşii în complicatul labirint al vieții. Credinţa nu se bazează numai pe concepții asupra lui Dumnezeu şi pe emotii și acțiuni în legătură cu asta, prin adoptarea unor comportamente specifice precum cele de ajutorare a semenilor, de rugăciune, frecventare a bisericii, respectarea perioadelor de post. Deşi pornesc din interior trăiriile religioase se manifestă la exterior prin gesturile, cuvintele şi faptele noastre. Tot ceea ce facem trădează de fapt modul în care gândim, în care percepem credința. Astfel, fiecare persoană alege să își exprime sentimentele şi convingerile în stilul propriu. De obicei există două categorii principale de oameni. Unii sunt deschişi şi nu au nicio problemă în a-și arăta credinţa în public prin gesturi de rugăciune uneori exagerate, prin cuvinte înălţătoare şi elogioase. Alții dimpotrivă sunt mai reţinuţi şi preferă să-şi reprime majoritatea gesturilor să nu vorbească mult despre trăirile lor, considerând acest lucru un fapt intim, care nu le aparţine decât lor. De regulă aceștia din urmă trăiesc mai intens sentimentele religioase fără a se gândi

la ceea ce ar putea vorbi ceilalţi despre ei. Mulţi oameni nu realizează distincţia dintre aparenţă şi esenţă, dintre cei care decid să simtă credința cu adevărat fără a se manifesta zgomotos în public, faţă de cei care acţionează de cele mai multe ori superficial, făcând din gesturile şi cuvintele lor o veritabilă paradă. Fiecare act de caritate devine astfel o largă expunere a unei false trăiri religioase de a-i ajuta pe ceilalți, fiecare cuvânt se transformă într-o blasfemie.

În concluzie gesturile, cuvintele şi trăirile religioase sunt părţi componente şi complementare ale aceluiaşi complex numit credinţă. Vizibile mai mult sau mai puțin, acestea fac parte din viaţa tuturor oamenilor, redând modalitățile diferite de percepere ale aceleiaşi realităţi.

P19.

Fiecare om, independent de concepţia lui asupra lumii, are o credinţă, crede în ceva anume. Religia poate fi definită ca fiind credinţa în Dumnezeu sau dumnezei la care să te închini, de obicei exprimată prin efectuarea unor ritualuri (rugăciuni, participarea la slujbe).

Majoritatea religiilor sunt o listă de reguli şi principii pe care omul trebuie să le îndeplinească şi după care să trăiască pentru a fi considerat adept a acelei religii şi prin urmare împăcat cu Dumnezeul religiei respective. Două exemple de astfel de religii: islamismul şi iudaismul.

O contribuţie esenţială a religiei este aducerea seturilor morale adică a principiilor morale. Atunci, cei care se comportă moral, fac asta numai pentru că trebuie să asculte principiile bisericii / religioase. Se poate spune că în clipa în care aceştia şi-ar pierde încrederea ar deveni criminali ... asta ar face firea umană fiind una foarte rea, periculoasă. Consider că omul nu ar avea nevoie de credința religioasă să fie un om bun, să acționeze în mod civilizat, în mod respectuos, practic are aceleaşi coduri morale pe care religia (presupune) că le aduce.

Dacă aruncăm o privire la ceea ce se întâmplă în ziua de astăzi, putem observa că religia nu mai reprezintă relaţia omului cu divinitatea, ci o afacere prin care așa presupușii "oameni ai lui Dumnezeu" au câştiguri foarte mari.

P20.

Încă de la începuturile existenței sale omul a simțit nevoia să creadă în ceva. Putem spune că din această nevoie a omului de a crede într-o forță superioară, divină s-a născut religia. Lăsăm deoparte religiile păgâne politeiste cu ritualuri păgâne și sacrificii umane, creștinismul a fost ceva bun la origine la fel și religia musulmană, dar ca orice lucru bun omul le-a dus inevitabil la extrem.

Oamenii au început prin religie, profitând de naivitatea oamenilor, să încerce să controleze oameni și dacă la început s-au limitat doar la o comunitate sau națiune, la scurt timp au început războaiele religioase. Nu mă înțelegeți greșit, cred în Dumnezeu în măsura în care crede un om care din când în când fără să vrea îi mai pune la îndoială existența. Cruciadele sunt doar un exemplu în care oamenii au folosit cuvantul lui Dumnezeu ca pretext de a măcelări mase întregi de oameni cu scopul de a cuceri teritorii şi a exploata resursele. Ceea ce urăsc eu sunt habotnicii, fanatici religioși înguști la minte și conduși de frica față de zeitatea pe care o venerează.

Urasc biserica pentru că e condusă de oameni, iar în oameni nu poți avea încredere pentru că oamenii pot fi corupți și profitori cum sunt foarte mulți așazișI preoți ce nu vor decât să facă bani de pe urma celor credincioşi. Mai urăsc de asemenea oamenii care ucid alți oameni în numele religiei.

Sunt un om religios dar în felul meu propriu si personal. Pentru mine religia înseamnă să fi deschis la minte, nu încuiat, să accept ştiinţa nu să o resping.

Pe partea de comportament mă refer la un cod de principii morale: respectarea libertăţii omului aşa cum a fost lăsat, ajutorarea la nevoie a oamenilor, respectarea integrităţii omului şi a dreptului de a alege. Consider că omul ce înrobește omul este un maniac cu grave probleme psihice. Nici macar Dumnezeu nu și-a permis să robească omul, nu înțeleg cum de unii oameni pot face așa ceva.

P21.

Gesturile, cuvintele, trăirile religioase, toate acestea se referă exclusiv la credința fiecăruia dintre noi, singura care ne rămâne atunci când trecem printr-o încercare grea în viață. Esența credinței creștine se bazează pe viața și Învățăturile lui Iisus Hristos. Creștinismul se

identifică prin credința și prin obiectul acestei credințe. Credința creștinilor nu este una pasiva, ci se manifestă printr-o viață activă dusă după exemplul dat de Iisus, și pe creștin, aceasta îl transformă, ajutându-l să învețe mai multe despre Dumnezeu.

Credința religioasă a fost, și este un factor social și etnic extrem de important, ea a avut și încă are un rol major în formarea morală a personalității; în îndemânarea individului și colectivității să adere la un ansamblu de acțiuni și valori, care să ducă la respectarea de către fiecare a celorlalți în aceeași măsură în care se respectă pe sine. Astfel, adevarata credință este un dar dumnezeiesc însoțit de efortul omului de a-L cunoaște pe Dumnezeu și de a se aseamăna cu Dumnezeu prin sfințenie, care se obține prin practicarea virtuților adică prin Împlinirea Poruncilor Dumnezeiești, lucru realizat prin gesturi cuvinte și trăiri religioase. Aici mă refer în primul rând la rugăciune. „Rugați-vă neîncetat" insistă Sfântul Apostol Pavel, căci rugăciunea este deodată și izvorul și forma cea mai intimă a vieții noastre. „Intră în cămara ta și închide ușa, roagă-te Tatălui tău, Care este în acest loc tainic", vrea să spună că trebuie să ne adunam în noi înșine și să facem aici un sanctuar, „locul tainic" fiind inima omului. Viața de rugăciune, densitatea ei, adâncimea ei, ritmul ei măsoară sănătatea noastră spirituală și ne descoperă pe noi înșine.

Smerenia face iarăși parte din credința umană și stă în deplină opoziție cu mândria. Precum mândria este izvorul tuturor patimilor, tot astfel și smerenia este maica tuturor virtuților. Sfântul loan Gură de Aur numește smerenia temelia pe care „se poate înălța fără nicio primejdie orice altceva" bun și mântuitor pentru noi. „Și iarăși dacă aceasta temelie lipsește, chiar dacă cineva s-ar înalța prin viața sa, până la ceruri, tot ce a zidit cu ușurință se distruge și va avea sfârșit rău". Astfel, omul a fost creat pentru smerenie, iar nu pentru mândrie. O cunoaștere de sine mai adâncă și mai adevărată te poate încredința de aceasta. Dumnezeu a rânduit toate cele ce-l înconjoară pe om astfel încât acestea să-i slujească spre smerenie și nu spre mândrie.

În ccea ce privește cuvintele religioase, un mod de comportament în sens creștinesc, este cel oferit de oamenii de la țară care obișnuiesc să se salute rostind cuvintele „Doamne ajută". Dincolo de simplitatea lor, cuvintele invoca numele lui Dumnezcu, care cere o anumită atitudine, o anumită stare, un anumit comportament. E o recunoaștere a atotputerniciei lui Dumnezeu, dar, în același timp și o cerere de ajutor pentru viața de toate zilele. Acest salut

înglobează în el o trăire creştin ortodoxă autentică, dar şi o rugăciune tainică către Tatăl Ceresc pentru cei doi care se întâlnesc, cât şi pentru întreaga lume. Exprimă relaţia directă a omului cu Dumnezeu, e ca o binecuvantare a Creaţiei Sale. Este ca o scurtare a rugăciunii inimii pentru tot omul credincios care a descoperit „Calea, Adevărul şi Viaţa" şi care şi-a luat crucea în spate şi a pornit pe drumul mântuirii.

În concluzie, Sfântul Nil Izvoratorul de mir, prin cele trei învăţături ale sale, pune în evidenţă relaţia dintre gest, cuvânt şi trăire religioasă: „cuvântul meu cel dintâi este să te supui in toată viaţa ta şi Întâietate să nu ceri. Să te supui frăţeşte, după rânduiala chinoviilor. Al doilea este să te păzeşti să nu intri în Sfântul Altar, ca cel ce eşti necurat, ci in biserică să stai şi să asculţi slujba ta cu evlavie şi după otpust să ieşi în urma tuturor. Asemenea şi la sfintele icoane si la Evanghelie, în urma tuturor să mergi si să săruţi icoanele, iar la anafora şi la Sfânta Împărtăşanie să fii în urma tuturor. Al treilea: la supunerea ta să faci orice ţi se va porunci, să nu te împotriveşti nici să judeci pe cineva când vei vedea că face vreo neorânduială, ci să socoteşti numai ticăloşia ta, fiindcă ai scârbit pe Dumnezeu cu răutăţile tale. Şi aşa să fugi de a judeca şi de cei ce judecă ca de cei ce sunt molipsiţi de păcat, ca precum cei ce se ating de molipsiţi se molipsesc şi ei, aşa şi cei ce se apropie de cei care judecă pe alţii".

P22.

Eu consider că religia este una dintre cele mai importante întâmplări din viaţa noastră. Încă de la începutul omenirii omul a avut nevoia de a crede în ceva pentru a se simţi ocrotit şi protejat. După părerea mea credinţa este foarte importantă deoarece, daca, nu ar fi Dumnezeu oamenii nu ar mai ţine cont de nimic şi ar face toate nenorocirile, fără să se gândească că fac vreun păcat ori ca vor fi pedepsiţi la un momentdat de divinitate.

A fi credincios nu înseamnă neapărat să te duci la biserică la fiecare sărbătoare, pentru că, nu asta înseamnă să fii credincios, ci să ai sufletul curat şi frumos altfel, degeaba te duci la biserică, iar când părăseşti locurile sfinte te comporţi urât, vorbeşti vulgar, te cerţi, etc..

Pentru mine, religia este foarte importantă deoarece am fost crescută, după cum îmi place mie să spun, într-o familie cu frică de Dumnezeu. Încă de când eram mică eu şi fraţii mei, voiam să ţinem postul alături de părinţi, mergeam cu bunica la Sfânta Biserică chiar dacă nu ştiam multe lucruri şi ne plictiseam.

Toate acestea lucruri sunt firești în existenţa oamenilor sau cel puțin așa ar trebui sa fie. Un creștin ortodox ar trebui să cunoasca tainele credinţei şi să practice o parte din ele, dacă nu chiar pe toate: mergerea la biserică, spovedania, împărtăşania, luarea anafurei şi a aghiazmei, etc., pentru că în asta constă să fii creștin.

Cu toate acestea sunt convinsă că orice om are un dram de îndoială în ceea ce priveşte modul în care a luat naștere omenirea, inclusiv credința și Dumnezeu. Pot spune că de foarte multe ori, mi-am pus și eu astfel de întrebări, dar cu toate acestea am încercat să trec peste așazisele "ispite" și să mă gândesc că toate au fost făcute cu un scop. Ceea ce ţine de existența noastră este o consecinţă a păcatului primilor oameni după cum spune și biblia. Încă un răspuns la aceasta întrebare o constituie aghiasma - apa sfințită - nimeni nu a putut găsi un răspuns concret cum de aceasta apă nu prinde un miros urât dacă este ținută foarte mult timp în sticlă. Lucrul acesta este după părerea mea explicat doar prin divinitate la fel ca și miracolele pe care le fac sfintele moaște care vindeca oameni bolnavi in ultima fază.

În concluzie credința a fost păstrată și transmisă timp de sute de ani tocmai din cauză că este una adevărată și cât se poate de curată fără inflorituri cum se întâmplă în altă religii.

P23.

Gest, cuvânt, trăire religioasă: dintre acestea m-aș gândi la Cuvântul Dumnezeu-Cuvântul prin el toate s-au făcut și din multă milostivirea sa a luat trup din Fecioara Maria, s-a răstignit şi înviat a treia zi ca şi pe noi muritorii să ne învieze și să fim cu el de-a pururea. El ne-a dăruit cuvintele vieții veșnice, cuvinte pline de har și de mângâiere. Prin cuvânt, cu puterea lui cea Dumnezeiască, Mântuitorul a vindecat bolile, a înviat morții și a povăţuit oamenii pe calea mântuirii.

Cuvântul este cel care leagă prietenii între oameni sau poate să aducă ură şi dezbinare, războaie şi multă durere în lume. După cum e folosit poate sa aduca bine sau rău, mângâiere sau durere.

Iisus, Mântuitorul lumii a adus prin cuvânt numai bine. El a povăţuit oamenii să aibă o trăire morală înaltă şi aleasă deosebită de cea a popoarelor păgâne.

Omul prin gesturi își manifestă trăirea sa. Gesturile se rezumă îndeosebi la faptele bune sau rele pe care le săvârşeşte fiecare.

Pentru creştinul adevărat, o trăire religioasă reprezintă numai faptele bune, cum ar fi: mergerea la biserică, spovedania şi împărtăşania, milostenia faţă de săraci, faţă de nevoiaşi, milostenia sufletească sau cea duhovnicească faţă de cei necunoscători în tainele bisericeşti.

În concluzie, trăirea religioasă se săvârşeşte prin gesturi şi de multe ori cu ajutorul cuvântului. La aceasta ne ajută Dumnezeu prin intermediul oamenilor bisericii, prin minunile lucrate de sfinţi, prin icoanele făcătoare de minuni şi prin sfintele moaşte.

ANEXA 3.

Fișa de autoobservație

Comportamentul religios observat	**Dată**	**Frecvenţă f. rar/ rar/ des/ f. des**	**Contextul în care apare**	**Gândurile asociate comportamentului**	**Emoțiile asociate cu comportamentul**	**Comentarii / interpretare**

ANEXA 4.

Ghidul de interviu utilizat în cadrul celui de-al treilea studiu

1. Cum ai apreciat efortul de automonitorizare de-a lungul perioadei? Ai întâmpinat greutăți?
2. Care a fost comportamentul cel mai dificil de surprins?
3. Care a fost aspectul cel mai dificil de identificat? Gândurile sau emoțiile?
4. Ce a reprezentat pentru tine să îți monitorizezi comportamentele religioase?
5. Consideri că procesul de automonitorizare a comportamentelor religioase a influențat într-un fel desfășurarea normală a vieții tale?
6. Dacă da, cum, în ce fel? Oferă exemple.
7. Consideri că ai notat toate comportamentele pe care le-ai avut?
8. Dacă da, cum crezi că ai reușit?
9. Dacă nu, care crezi că a fost motivul pentru care nu ai reușit să notezi toate comportamentele?